

**T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
ARKEOLOJİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**SMYRNA/İZMİR TARİHİ KENT MERKEZİNDE
ANTİKÇAĞ'DAN OSMANLI DÖNEMİNE İBADET
MEKAN VE ALANLARI**

Arman KEÇECİ

**Danışman
Doç. Dr. Akın ERSOY**

İZMİR – 2019

Tez Onay Sayfası

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi/Tezsiz Yüksek Lisans Dönem Projesi olarak sunduğum **“Smyrna/İzmir Tarihi Kent Merkezinde Antikçağ'dan Osmanlı Dönemine İbadet Mekan Ve Alanları”** adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Arman KEÇECİ

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Smyrna/İzmir Tarihi Kent Merkezinde Antikçağ'dan Osmanlı Dönemine İbadet
Mekan Ve Alanları
Arman KEÇECİ

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Arkeoloji Anabilim Dalı
Arkeoloji Programı

Antik çağdan günümüze kadar kesintisiz yerleşim görmüş Smyrna, Pagos Dağı ve eteklerinden başlayarak yayılmıştır, genişlemiş ve gelişmiştir. Smyrna'nın kent planlaması ve mimarisindeki kusursuz işlenmesi, Roma İmparatorluğu tarafından verilen "Güzellik ve Büyüklükte Asia'nın Birincisi" ünvanı ile taçlandırılmıştır. Roma İmparatorluğunun bu tanımlaması, kentin itinalı planı ve mimarisindeki estetik güzelliği ifade etmek için kullandığı açıktır. Smyrna'nın doğal konumu inşa edilen yapılarla bir uyum içerisinde olmuştur. Ve bu uyum antik çağlardan günümüze kadar kente gelmiş birçok araştırmacı, seyyahlar ve bilim insanları tarafından betimlemeye değer görülmüştür. Bu betimlemelerden birinde, Pagos Dağı'ndan Smyrna'ya bakmak, Levant bölgeleri arasında en güzel manzara olduğundan bahsedilmiştir.

Smyrna, Hellen ve Roma kentleri arasında topografik nedenlerden dolayı en az tanınmış olan kenttir. Günümüz ve ortaçağın modern kenti Smyrna, antik kentin üzerine inşa edilmiştir. Yeni kent kurulurken ihtiyaç duyulan taş ve kireç gibi yapı malzemeleri, var olan eski yapılardan temin edilmiştir. Bu yüzden yapılan çalışmadaki seyyahların betimlemeleri, Arkeolojik kazılardan elde edilen veriler, nümizmatik, epigrafik ve topografik incelemeler yol gösterici olmuştur. Birçok yapının kesin inşa tarihinin bilinmemesi ve günümüze kadar ulaşmış bilgilerin de antik mimari ile karşılaştırılamayacak oluşu sebebiyle, eldeki veriler ışığında genel tarihlendirmeler önerilmiştir.

Yapılan araştırmalar, Smyrna'daki "dini yapılar" hakkında araştırılma yapılması ve zaman içerisinde kente yayılımını hakkında bilgilerin araştırılmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Smyrna, Tapınak, Sinagog, Kilise, Cami, Dini yapılar.

ABTRACT
Master's Thesis
Smyrna/ İzmir in the Old Town Center Ancient Period Ottoman Period
Place of Worship and Areas
Arman KEÇECİ

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Archaeology
Archaeology Program

Smyrna, seeing uninterrupted settlement from the antiquity to this day has been settled and developed on the Mount Pagos and its outskirts. The excellence of the city plan of Smyrna and its architecture has been awarded the title 'The first of Asia' during the reign of Roman Empire. This title is clearly meant to express the careful planning and the beauty of its architecture. Buildings in Smyrna is in harmony with the location of Smyrna and this harmony has been commented upon by researchers, travelers and scientists visiting the city. One of these comments mention that the view of Smyrna from Mount Pagos is the best scenery in the whole Levant.

Smyrna is one of the least known cities among Greek and Roman cities due to its topography. Middle Age and modern city of Smyrna has been settled on top of the ancient city. Building materials, such as stone and lime, for the new city has been procured from the ancient buildings. Comments of the travellers, archaeological findings, numismatic, epigraphic and topographic info has been helpful for this study. Because the exact date of the construction of many buildings are not known and the remains of these buildings are not clear about their dates, general remarks have been made about many buildings based on the info at hand.

This study is about the spread and development of religious buildings in Smyrna.

Keywords: Smyrna, Temple, Sinagogue, Church, Mosque, religious building.

**SMYRNA/İZMİR TARİHİ KENT MERKESİNDE
ANTİKÇAĞ'DAN OSMANLI DÖNEMİNE İBADET MEKAN VE ALANLARI**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
EKLER LİSTESİ	xvi
HARİTALAR LİSTESİ	xvii
GİRİŞ	1

**BİRİNCİ BÖLÜM
KENTİN TARİH VE ARKEOLOJİSİ**

1.1. SMYRNA ANTİK KENTİ TARİHÇESİ	6
-----------------------------------	---

**İKİNCİ BÖLÜM
SMYRNA/İZMİR'DE ANTİKÇAĞ'DAN OSMANLI DÖNEMİNE İBADET
MEKAN VE ALANLARI**

2.1. TANRILAR VE TAPINAKLARI	
2.1.1. Aphrodite Stratonikeia Tapınağı	9
2.1.2. Homerion	11
2.1.3. Metroon	14
2.1.4. Nemesisler Tapınağı	16
2.1.5. Kybele Tapınağı	20
2.1.6. Tykhe Tapınağı	20
2.1.7. Dionysos Tapınağı	22
2.1.8. Artemis Tapınağı	23
2.1.9. Apollon Kültü	24

2.1.9.1. Apollon Kleidonas Tapınağı	26
2.1.9.2. Apollon Kisalaudenos Tapınağı	26
2.1.9.3. Apollon Aquieos Tapınağı	26
2.1.9.4. Apollon Tapınağı	26
2.1.10. Asklepios Tapınağı	26
2.1.11. Roma Tapınakları	31
2.1.11.1. Tanrıça Roma Tapınağı	31
2.1.11.2. Tiberius, Livia ve Senato Tapınağı	32
2.1.11.3. Zeus Akraios Tapınağı	33
2.1.11.4. Caracalla Tapınağı	41
2.1.12. İsis- Serapis Tapınağı	44
2.1.13. Diğer Tapınklar	45
2.1.13.1. Athena Areia Kültü	45
2.2. KİLİSELER	
2.2.1. Kiliselerin Ortaya Çıkışı ve Smyrna/İzmir Kiliseleri	46
2.3. SİNAGOGLAR	
2.3.1. Sinagogların Ortaya Çıkışı ve Smyrna/İzmir Sinagogları	51
2.4. CAMİLER	
2.4.1. Camilerin Ortaya Çıkışı ve Smyrna/İzmir camileri	53
SONUÇ	57
KAYNAKÇA	68
EKLER	

KISALTMALAR

Bkz. :Bakınız

Cm. :Santimetre

M. :Metre

Çev. :Çeviren

Ed. :Editör

Foto. :Fotoğraf

MÖ. :Milattan Önce

MS. :Milattan Sonra

A.g.e. :Adı Geçen Eser

No. :Numara

Res. :Resim

S. :Sayfa Numarası

Tab. :Tablo

Yük. :Yükseklik

Yy. :Yüzyıl

EKLER LİSTESİ

EK 1 : Şekiller

ek s.1

EK 2 : Katalog

ek s.8

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1	: Fontrier'e göre Aphrodite Stratonikeia Tapınağı'nın konumlandırıldığı alan ve Mortakia (Kahramanlar).	ek s. 1
Şekil 2	: Wheler'in Homereion olarak adlandırdığı mezar yapısı.	ek s. 1
Şekil 3	: Fontrier'e göre Homereion'un konumlandırıldığı alan	ek s. 2
Şekil 4	: Metroon'un konumlandırıldığı muhtemel bölge.	ek s. 2
Şekil 5	: Çifte Nemesis (Domitianus'un saltanatı).	ek s. 3
Şekil 6	: Kanatlı Nemesis (Nero'nun saltanatı).	ek s. 3
Şekil 7	: Nemeseion'a ait tapınak modeli (Hadrianus'un saltanatı).	ek s. 4
Şekil 8	: Nemeseion'un konumlandırıldığı muhtemel bölge.	ek s. 4
Şekil 9	: Tykhe Tapınağı modeli.	ek s. 5
Şekil 10	: Servili Tepe. Apollon Tapınağı'nın muhtemel konumu.	ek s. 5
Şekil 11	: Liman dışındaki Asklepieion'un muhtemel konumu.	ek s. 6
Şekil 12	: Asklepios Gymnasion'undaki Asklepieion'un muhtemel konumu.	ek s. 6
Şekil 13	: Smyrna Planında Değirmentepe ve Zeus Akraios/Hadrianus Tapınağı'nın konumu.	ek s. 7
Şekil 14	: Fontrier'e göre Zeus Akraios Tapınağı'nın konumu	ek s. 7

GİRİŞ

İzmir, İzmir Körfezi'nin doğu derinliğinde uygun yerleşim koşulları sebebiyle Neolitik-Kalkolitik Dönemlerden itibaren kesintisiz bir yerleşime sahne olmuştur¹. İzmir'de Aliğa Ege Gübre Neolitik Yerleşimi, Kemalpaşa Ulucak Höyük ve Bornova Yeşilova Höyük yerleşimleri ile başlayan, sonrasında Bayraklı- Tepekule Höyük (Palaia Smyrna) Tunç ve Demir Çağları yerleşimi ile süren yerleşim geleneği son olarak bugünkü yerinde (Kadifekale-Kemeraltı) Büyük İskender sonrası dönemde “Yeni” Smyrna'nın inşa edilmesi ile sürdürülmüştür².

Yeni Smyrna yeni konumunda iki bin yılı aşkın bir süredir kesintisiz iskân görmüş ve görmeye devam etmektedir. İzmir "Smyrna" çevresinde verimli tarımsal alanları, maden kaynakları, ürün çeşitliliği ve elverişli konumunun etkisiyle Batı Anadolu coğrafyasının en önemli liman kenti olarak günümüze dek varlığını sürdürmüştür³.

Smyrna Agorası ve çevresine dair ilk arkeolojik çalışmalar Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarına dayanmaktadır. 1932 yılında Namazgâh Müslüman Mezarlığı olarak bilinen alanda düzenleme yapılırken, alanda çok sayıda mimari parça ve yazıt bulunması üzerine yapılan kısa bir çalışmanın ardından 1933 yılında ilk sistemli kazılar İzmir Müzesi Müdürü S. Kantar tarafından başlatılmış, yapılan çalışmalar S. Kantar ve R. Naumann tarafından yayınlanmıştır. 2001 yılında hazırlanan *Agora ve Çevresi Koruma, Geliştirme ve Yaşatma Projesi* kapsamında çalışmalar hız kazanmış olup 2007 yılından itibaren kazı araştırma ve restorasyon çalışmaları Dokuz Eylül Üniversitesi adına Doç. Dr. Akın Ersoy tarafından halen sürdürülmektedir.

Smyrna'nın MÖ 4. yy.'ın ilk yarısında Bayraklı'dan Pagos Dağı'nın eteklerine taşınmaya başladığı bilinmektedir. Bu konuda, Büyük İskender'in kentin taşınması ile ilgili olan efsanesi ile arkeolojik veriler uyumluluk göstermektedir. Antik yazarlar, kentin kuruluşunu, Büyük İskender'in rüyasına bağlı olarak, Antigonos Monophtalmos ile Lysimakhos'la bağdaştırmaktadır. Bu bilgilerden yola

¹ Akın Ersoy, “*Antik Smyrna/İzmir Kazı Araştırmaları ve Restorasyon Çalışmaları*” Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları I. Çalıştay Bildirileri, 2015, Ege Yayınları, s.1.

² Akın Ersoy, “*Antik Smyrna/İzmir Kazı Araştırmaları ve Restorasyon Çalışmaları*”, 2015, s.1-3.

³ Akın Ersoy, 2015, s.1-3.

ıkarak, kentin yeniden inşa ediliř dūřuncesini ortaya koyan ve bu dūřünce için faaliyete geçilmesi emrini veren kiřinin Būyūk İskender olduėu rūlebilir. Bu dūřūncenin yūrūtūlmesi ve yönetilmesi bařta Antigonos ama özellikle Lysimakhos'un çalıřmalarıyla gerçekleřmektedir.

Hellenistik Smyrna, yeni bir oluřumdan ziyade, eski kentin yeniden diriliřini temsil etmektedir ki bu sebepten dolayı kentin adı deėiřmeden devam etmiřtir. Roma Döneminde giderek geniřleyen ve būyūyen Smyrna, Pagos Daėı'nın eteklerinden bařlayarak yamaç boyunca alçak araziye doėru yayılım göstermiřtir. Strabon kent için řunu söyler, Smyrna'da ikamet eden nūfusun būyūk blūmū de bu dūzlūk arazilerde, liman, Gymnasion ve Metroon'un etrafında konumlanmaktaydı.

Smyrna özellikle de bir gezgin olan Strabon ile Aristides'in kentte bulundukları dönemlerde aralıėında oldukça būyūmūř ve geniřlemiř olduėu anlařılmaktadır. Özellikle de Traianus ile Hadrianus dönemlerinde, tıpkı diėer Asya kentlerinde olduėu gibi Smyrna'da da imar faaliyetleri oldukça artmıřtır. Smyrna'daki kamusal yapılařmayı etkileyen řey daha çok, Roma Devleti ile olan iliřkilerin ve kent için alıřan M. Antonius Polemon gibi sofistlerin etkisi olarak gösterilebilir. Tūm bu geliřmelerden sonra kent, sikkeler ūzerinde de sıklıkla rastladığımız lejantta yer alan “*Asia'nın Birincisi*” ifadesi ile Pergamon ve Ephesos ile rekabet dūzeyine gelmiřtir. Ayrıca Smyrna “*Gūzellik ve Būyūklūkte Asia'nın Birincisi*” olarak derecelendirilmiřtir.

Smyrna'nın antik çaėdan gūnūmūze kadar iskāna açık bir yerde bulunduėunu söylemek mūmkūndūr. Fakat kentin, ikamet alanı olarak tercih edilen bir bölgede yer alması, söz konusu antik kentin tarihsel kimliėini yařatacak olan mimari eserlerin yok olmasına yol açmıřtır. Gūnūmūz İzmir'inin bulunduėu alan içerisinde yer alan Tiyatro, Surlar, Stadion ve Tapınaklar, Bizans Döneminden itibaren son yūzyıla kadar mimaride kullanılmak ūzere tař ocaėı muamelesi grmūř ve inşa edilen yapılara malzeme saėlanmıřtır. Bu sebepten tūrū, Smyrna'nın kent tarihi ve yapısal kompozisyonu hakkında bilgi edinmek bir hayli gūleřmektedir.

Smyrna Antik kenti planlandığından itibaren birçok deprem yaşamıştır. MS 177/8 yılındaki deprem kentin birçok yapısını yerle bir etmiştir. Smyrnalı bir yurttaş olan Aulis Aristides, deprem sonrasında Roma imparatoru Marcus Aurelius'a

mektup yazarak Smyrna kentinin yeniden inşa edilmesine katkı sunmuştur⁴. Ayrıca Arkeolojik kazılarda ele geçen bir yazıtta MS. 6. yy.'da büyük bir deprem geçirdiği bilinmektedir. Bununla birlikte bu kentte çıkan savaşlar ve yangınlar, bu kentte başta dini yapılar olmak üzere bütün yapıların günümüze eski görkemi ile ulaşmasını engellemiştir.

Smyrna antik kentinde pagan dini yapılarının gelişimi irdelendiğinde karşımıza yapıların lokalizasyonu ile ilgili sorunlar çıkmaktadır. Kentte tapınım gören birçok tanrı ve tanrıçaya atfedilen tapınakların varlıklarını, antik yazarlardan, bugüne kadar kazılarda ele geçen sikkelerden, tanrı ve tanrıça heykellerinden biliyoruz. Ayrıca arkeolojik kazılar sonucu elde edilen yapı izleri ve küçük buluntulardan yola çıkarak, tanrı veya tanrıçaların varlıklarını önerebiliyoruz. Örneğin; Metroon yapısının konumu için Aristides, kentin doğusunu gösterirken; Strabon (Strabon, XIV.I.37) ise kent nüfusunun yoğunlaştığı yere konumlandığından bahsetmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu hâkim olduğu süre içerisinde, ülkesinde yaşayan insanların din, dil ve kendilerine ait gelenek göreneklerini özgürce yaşamasına izin vermiş ve bünyesinde çok farklı etnik gruplar barındırarak oldukça zengin bir mozaik yapı oluşturmuştur.

Hristiyan halk, ibadet ve hayır işleri için, "*domus ekklesia*" (Kilise Binası) veya sadece "*ekklesia*" (Kilise) olarak bilinen yapılar inşa etmişlerdir. MS. 2. yy.'ın ikinci yarısından sonra yerel dini unsurlar, cemaatler, günah çıkarma ve vaftiz töreni, kapı sorumluları için mekânlar, cemaatin kabul mekânları gibi katı kurallar koyulmuştur. Hristiyan cemaati, Roma İmparatorluğunun uyguladığı baskı politikalar nedeniyle MS. 3. yy.'ın sonuna kadar ibadetleri gizli şekilde yapmak zorunda kalmışlardır. Bu dönemde Hristiyan cemaate ait konutlar ibadethane olarak işlev görmüştür.

MS. 312/313 yılında yayınlanan Milano Fermanı ile Hristiyanlığın serbest bırakılmasından sonra, tasarım aşamasında liturjik⁵ ihtiyaçlara göre planlanan kiliselerin inşasına başlanmıştır. MS. 4. yy.'da mimari de Hristiyanlaşmaya başlamıştır. I. Konstantinus'un (MS. 272- MS. 337) vizyonu çerçevesinde, bu

⁴ Ersoy "Büyük İskender Sonrasında Antik Smyrna", 2015, s.27.

⁵ Hristiyanlıkta, halka açık dinî ibadetlerin nasıl yapılacağını belirleyen formlar bütünü. Bu formlara uygun olarak düzenlenmiş ayinlere verilen isimdir.

döneme ait yapılarda mimari olarak en hâkim form bazilika tipidir. Roma Devletinde sivil mimari yapısı olan bazilikalar, Hristiyanlığın yaygınlaşmasıyla birlikte plan ve uygunluk açısından yeniden yorumlanarak dini amaç için kullanılmaya başlamıştır. Bazilika, bir kısa kenardaki apsise doğru uzun kenarda yükselen, ağırlıklı olarak taşıyıcı destek sıralarıyla neflere ayrılmış ve yan duvarlar ile orta nefin üst örtüsü altındaki pencerelerden mekânın aydınlatılması sağlanmış olan dikdörtgen planlı mimariyi tanımlamaktadır. Böylece standartlaşmış olan Romalı Bazilikal form, Roma imparatorluğunun bütün bölgelerinde cemaat, piskoposluk ve manastır kiliselerinin temel formunu meydana getirmektedir. Bu da, MS. 6. yy. sonunda devam etmektedir. Fakat imparatorluğun geniş coğrafyasındaki farklı etnik kökenli insanların gelenek ve tercihlerle çeşitlilik gösteren bölgesel stiller de görülmektedir. MS. 5. yy. ve MS. 6. yy.'da ibadetin ritüel olarak yapıldığı bir dönemdir. Liturji'nin, kiliselerin şekillenmesinde etkili bir rol oynadığı bilinmektedir⁶.

Toplumu ve inanç sistemine gelince Yahudiler, 1420 yılında Venedik'in himayesi altına giren Selanik'ten kaçmış, 1470 yılında Bavyera'dan sınır dışı edilmiş, 1537 yılında Apulya'dan ve 1542 yılında Bohemya'dan sınır dışı edilmiştir. Osmanlı padişahları, bilim ve ticarete oldukça deneyimli olan Yahudileri, imparatorluğun gelişimine katkı sağlaması amacıyla Osmanlı İmparatorluğuna kabul etmişlerdir. Böylelikle can ve mal güvenliği sağlanan Yahudiler, dini açıdan da özgür bırakılmışlardır. İspanya'dan göç eden Sefarad Yahudileri kendilerini gizlemeden kendi kültürlerini yansıtan mimari yapılar inşa etmeye başlamışlardır. Özellikler İzmir, Bursa ve Ankara civarında ve Ege ile Karadeniz sahillerinde eskiçağ Yahudi yerleşim izlerine rastlanılmaktadır⁷.

1492 yılında İspanya ve Portekiz'den sürgün edilen Yahudiler, Osmanlı İmparatorluğu'na kabul edilmişlerdir. Bu dönemden itibaren Osmanlı topraklarındaki Yahudi nüfusunda önemli ölçüde artış olmuştur. Osmanlı topraklarında inşa edilen sinagogların büyük çoğunluğu sürgün sonucu ülkeye gelen Yahudilerin ihtiyaçlarına cevap verebilmek için oluşturulmuştur. Genellikle Yahudi mahallelerine kurulan sinagogların dış cepheleri oldukça sade ve dışa kapalı bir tarzdadır. Baskının yoğun

⁶ Eşmeli, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 9/5, *Hristiyanlık Tarihinde Kilise ve 'Kilise' İçin Kullanılan Metaforlar*, 2014, s 955

⁷ Serpil Tuna, *Türkiye'de sinagog mimarisi ve Edirne Büyük Sinagogu*, 2006, s.4.

olduğu yerlerde fiziki korunma sağlanması açısından aşırılıktan kaçınılmışken, kısıtlamaların olmadığı, nüfusun yoğunluk kazandığı yerlerde ise herkesin dikkatini çekme isteği mimariye de yansımaktadır⁸.

İzmir'de yaşadığı bilinen Sebetay Tsevi kendisini Mesih ilan etmiş fakat Sultan IV. Mehmet'in 1666 yılında olaya el atmak zorunda kalmıştır. Fakat bunun sonucunda Yahudiler kendi aralarında bölünmeye başlamışlardır. Sefarad Yahudileri açısından İzmir kültür odağı haline gelmiştir. Sinagog Kelimesi, Yunanca "toplanma yeri" anlamına gelen Synagoge'den gelmektedir. Hem pagan hem de semavi dinlerde ölümden sonraki bir hayatın varlığına inanılmaktadır. Bu yüzden sinagoglar, Yahudilerin ruhani dünyalarını somutlaştırdığı ve anıtsallaştırdığı mekânlar olacaktır.

Arapça, "*secde edilen yer*" anlamındaki "*mescid*", İslamiyetin ilk yıllarındaki ibadethanelere verilen isimdir. Yapının, Mescit işlevi görebilmesi için "*mihrap*" ön koşuldur ve basit bir işaretle bile olsa kible muhakkak gösterilmelidir. Mescid yerini, zamanla Arapça bir kelime olan ve "*cem edilen yer, toplanma, bir araya gelme*" anlamına gelen "*camî*" kelimesine bırakmıştır⁹. İslamiyetin ilk yıllarında ibadet, belirli bir binada değil, İslam'a göre ilk mabedi¹⁰ olan Kâbe'de icra edilmiştir. Mekke'de, Mescid-i Haram'ın ortasında Kâbe'nin özgün bir yapısı olduğu ve cami mimarisini etkilemediği söylenebilir. İslam'ın ana ibadet mekânı olan Kâbe, bu açıdan özgünlüğünü hiçbir zaman kaybetmeyecek bir yapı olmuştur.

Kâbe, takip eden zaman içerisinde inşa edilen camileri form olarak değil, yön olarak etkilemiştir. Kâbe'nin İslam dünyası için öncü olduğunu özellikle camilerdeki kible duvarlarının hep aynı merkeze bakmasından anlaşılmaktadır. İnşa edilen camileri form olarak etkileyen yapıların başında Medine'de yer alan Mescid-i Nebevi gelmektedir. Fetihlerin başlayıp, İslamiyetin yayılmaya başlamasıyla birlikte, bu mimari ordugah şehirlere de taşınmış olması buralarda kale görünümünde işlevsel bir ibadet yapısı ortaya çıkmıştır¹¹. Bu bölgelerde Emeviler döneminde inşa edilen camiler, takip eden süreçte inşa edilecek olan camilere uzun vadeli rehberlik yapmış camiler olacaktır.

⁸ Serpil Tuna, *Türkiye'de sinagog mimarisi ve Edirne Büyük Sinagogu*, 2006, s.10.

⁹ Ziyeddin Bilgin, Ege Mimarlık 20/7, *Mimarlıkta Camii*, s.26

¹⁰ Kur'an-ı Kerim, Âl-i İmrân/96: "Şüphesiz âlemlere bereket ve hidayet kaynağı olarak insanlar için kurulan ilk ev -mâbed- Mekke'deki Kâbe'dir."

¹¹ Ziyeddin Bilgin, Ege Mimarlık 20/7, *Mimarlıkta Camii*, s.26

BİRİNCİ BÖLÜM

KENTİN TARİH VE ARKEOLOJİSİ

1.1 Smyrna Antik Kenti Tarihçesi

Pausanias'dan edinilen bilgilere göre, uykusundan uyanan Büyük İskender, rüyasında olanları etrafındaki insanlarla paylaşarak gereğinin yapılmasını söylemiştir. Bu gelişmeler üzerine kentte yaşayan Smyrnalıları taşınmaya ikna edebilmek için bölgenin en önemli bilicilik merkezlerinden birisi olan Klaros Apollon Kehaneti'ne başvurulmuş; "*Kutsal Meles'in ötesindeki Pagos'da oturacak olanlar eskisine göre üç kat, dört kat daha mutlu olacaklardır*" cevabı aldıktan sonra Bayraklı'da ikamet eden Smyrnalılar, Pagos (Kadifekale) eteklerine inşa edilen kente yerleşmeye başlamışlardır¹².

Smyrna Antik Kenti Kazıları bünyesinde, Kadifekale'nin güney sur duvarları üzerinde yapılan arkeolojik kazı çalışmaları neticesinde Hellenistik Dönem'e ait ilk sur kalıntılarına ulaşılmıştır. Kentin kuruluş efsanesini doğrular nitelikte olan seramikler, MÖ. 4. yy. sonu MÖ. 3. yy. başına tarihlenir ki bunlar da Hellenistik Dönem seramik repertuarından oluşmaktadır¹³.

Agora avlusunu teraslayan kuzeyde ve batıda yer alan, üzerinde aydınlatma pencereleri bulunan Bazilika ve Batı Portiko'ya ait teras duvarı, Hellenistik döneme ait yapı izlerine dair en uyum örneklerdir. Ayrıca mimari bulgular, güneyde ve doğuda, kenarlarını çevreleyen stoaların varlığını kanıtlamış değildir¹⁴.

Özellikle Tiberius (MS. 14-37), Hadrianus (MS. 177-138) ve Caracalla (MS. 211-217) gibi Roma imparatorların kente sağladığı imkânlar dâhilinde mimari açıdan önemli ölçüde gelişim göstermiştir. Tarih boyunca birçok kez depreme maruz kalan kent açısından en yıkıcı olanı MS. 177-178 yılında meydana gelen depremdir¹⁵. Bu felaket neticesinde tapınaklar, tiyatro binası ve devlet agorası yıkılmış, yangın

¹² Ersoy, 2015, s.13-14.

¹³ Alessandra Granata "*Kadifekale Hellenistik Dönem Seramiği (2009-2010)*" *Hellenistik ve Roma Döneminde Smyrna (İzmir) Kazı ve Araştırmalar*, (Ed. M.Frasca, A.Ersoy, P. Aydemir) Ege Yayınları, 2016, s.75-93; Ersoy "Büyük İskender Sonrasında Antik Smyrna" s.122.

¹⁴ Akın Ersoy, "*Smyrna/İzmir Arkeolojik Kazıları ve Smyrna Agorası (2007-2014)*", "*Hellenistik ve Roma Döneminde Smyrna (İzmir) Kazı ve Araştırmalar*", (Ed. M.Frasca, A.Ersoy, P. Aydemir) Ege Yayınları, 2016 s.1-20.

¹⁵ Ersoy, 2015, s.27.

çıkılmış, zeminde çatlaklar meydana gelmiş ve liman tesisleri ağır hasara uğramıştır. Kentte birçok kişi de hayatını kaybetmiştir. Bütün bu yaşananlardan sonra MS. 2. yy.'da Smyrna'da ikamet eden kentin ileri gelenlerinde biri olan Aelius Aristeides, “*Smyrna Hakkında İmparator’a Mektup*” adıyla bilinen bir mektupla kentin durumunu anlatmış ve yardım isteğinde bulunmuştur¹⁶. Bu istek karşısında kayıtsız kalmayan İmparator, Smyrna'nın imar faaliyetleri için Roma Senatosu'ndan ödenek çıkarmış ve 10 yıl süreyle kentin vergileri ertelenmiştir. Yapılan bu yardımlarla kent yeniden ayağa kaldırılmış ve Smyrna Agorası güncel halini almıştır¹⁷.

St. Paul, St. Jean ve Meryem Ana, MS. 1. yy.'da kısa süre de Ephesos'da yaşamışlardır. Hristiyanlığın MS. 2. yy.'da giderek yayılmıştır. En eski Hristiyan cemaatinin Antakya'nın ardından başta Ephesos olmak üzere Smyrna ve Pergamon'da da varlıkları bilinmektedir¹⁸. Roma İmparatorluğu, MS. 395 yılında ikiye bölünmüş ve Smyrna, Doğu Roma (Bizans)'ın kontrol alanına girmiştir. Büyük Konstantinos'un MS. 313 yılında Hristiyanlığı resmi din olarak kabul etmesi, başta Smyrna olmak üzere bütün Anadolu önemli bir dinsel merkez haline gelmiştir. Smyrna, Hristiyanlığa bulunduğu katkıda ve konumundan dolayı “*Asya'nın Yedi Kilisesinden Biri*” unvanı almıştır¹⁹.

MS. 3. yy.'da Nemesis, Dionysos, Kybele ve Ianus, Smyrna'nın inanç sisteminde önemli bir yere sahiptir. Bunlardan Nemesis kültünün diğer inançlara göre daha değerli ve önemli olduğu bilinmektedir. Smyrna'nın kuruluş efsanesinde Büyük İskender'in Nemeseion'un önünde uyuduğundan bahsedilmesi henüz Pagos'un eteklerinde yerleşim yokken bir Nemeseion'un varlığını kanıtlamaktadır. Pionios'un MS. 3. yy.'ın ortalarında şehit edilmesi ve akabinde Nemesis'e adanmak istendiği göz önüne alınacak olursa söz konusu kültün yaklaşık 500 yıldır Smyrna'ya hakim olduğunu söyleyebilir görülmektedir. Hellenistik Dönem ile birlikte Hristiyanlığın ilk yıllarına kadar Nemesisler, Metroon, Aphrodite Stratonikis, Asklepios gibi tanrı ve tanrıçalara saygı duyulduğu görülmektedir.

¹⁶ Akın Ersoy, 2015, s.27.

¹⁷ Akın Ersoy ve Mehmet Önder, “*Antik Smyrna, Seçilmiş Eserler ve Sikkeler (2007-2009)*”, İzmir 2011 s.15-17.

¹⁸ Akın Ersoy, “*Smyrna’dan İzmir’e*”, İzmir Kültür ve Turizm Dergisi,1, 2009,s.42.

¹⁹ Charles Texier, “*Küçük Asya Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi*” (Çev. Ali Suat), Cilt 2, Ankara, 2002, s.141.

Smyrna, MS. 5. ve 6. yy.'larda kültürel ve ekonomik olarak gelişmekte olsa da MS. 7. yy.'da başlayan Sasani ve Arap akınların etkisine maruz kalmıştır. Bütün Anadolu topraklarında olduğu gibi Smyrna'da da karışıklığa neden olmuştur. Bu karışıklık kentte, siyasi ve ekonomik çalkantı ve duraksamalar yaşanmasına sebebiyet vermiştir. Smyrna'nın da içinde yer aldığı birçok kıyı kenti, Arap ordusunun, MS. 716-17 yılında İstanbul'a saldırmasından etkilenmiştir. İşgal edilen Sardis ve Pergamon'un yanı sıra muhtemelen Mikheal III döneminde Smyrna'nın surları güçlendirildiği için kenti ele geçirememiştir²⁰.

Smyrna'nın günümüze kadar ulaşabilmiş en iyi durumdaki kamusal alanı Agora'dır. Hellenistik ve Roma Dönemlerinden beri kullanılmış olan Agora, Arap-Sasani istilası sonrası kentin küçülmesiyle doğru orantılı olarak kullanım dışı kalmıştır. Orta Bizans Döneminde Agora avlusunun bir bölümü mezarlık olarak kullanılmıştır²¹. Günümüz Smyrna'sında Hellenistik döneme ait izlerin azlığı, Roma Döneminde kentteki imar faaliyetleri ile açıklanmaktadır. Bunun haricinde kentte yaşanan deprem, yangın gibi afetler de, kentsel bir değişime neden olmuştur. Kentin yüzyıllar boyunca aynı konumda olması ve modern Smyrna'nın antik yapıların üzerine inşa edilmiş olması nedeniyle Hellenistik döneme ait yapılar hakkındaki bilgilere antik kaynaklar yardımıyla ulaşılmaktadır²².

²⁰ Akın Ersoy, 2015, s.41.

²¹ Akın Ersoy, “*Antik Smyrna/ İzmir Kazı Araştırmaları ve Restorasyon Çalışmaları*” “*Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları*” (Ed. A.Ersoy, G.Şakar) 1.Çalıştay Bildirileri, Ege Yayınları 2015, s.13.

²² Cecil John Cadoux “*İlkçağ'da İzmir*” Bilge Umar, İstanbul, 2003. s.227.

İKİNCİ BÖLÜM

SMYRNA/İZMİR'DE ANTİKÇAĞ'DAN OSMANLI DÖNEMİNE İBADET MEKAN VE ALANLARI

2.1. TANRILAR VE TAPINAKLARI

2.1.1. Aphrodite Stratonikeia Tapınağı

Batı Anadolu'yu kontrol altında tutmak isteyen Seleukoslardan Antiokhos I'in MÖ. 263 yılında Pergamon'un ilk kralı olan Eumenes'e (MÖ. 283-263) yenilmesi ile Pergamon ilk önemli başarısını elde etmiştir. Kısa süre sonra ölen Antiokhos I'den sonra kral olan oğlu Antiokhos II (Theos) (MÖ. 261-246)'nin döneminde Anadolu kıyıları için Ptolemaios'lar ile girdiği mücadelede Smyrna, sadık bir müttefik olarak Seleukosların yanında saf tutmuştur. Öyle ki, Antiokhos II'nin annesi olan Stratonike öldüğünde Delphoi kâhinleri Smyrnalılara Aprodite ile birleştirilerek, Stratonike adına tapınak inşa ettirmiş ve Aphrodite Stratonikis adına tapınım gösterilmesini istemiştir²³. Aphrodite Stratonikis kültürünün kentte kurulduğu döneme paralel olarak kent sikkelerinin arka yüzünde Aphrodite Stratonikis'in ayakta tasvir edildiği sikkeler darp edilmiştir²⁴. Antiokhos II, kent sikkelerinin ön yüzünde portresi, arka yüzde ise elinde Nike tutan ayakta betimlenmiş Athena yer almaktadır. Antiokhos II'den sonra başa geçen Seleukos II (MÖ. 245-226/5), Smyrna'nın kendilerine olan bağlılığı ve sadakatine karşın kenti ve Aphrodite Stratonikis kültürünü "*kutsal ve dokunulmaz*" ilan etmiş, diğer kentlere bir mektup yazarak bu kararının resmen tanınmasını istemiştir²⁵.

Aphrodite Stratonikeia Tapınağı'na ait bilgilere Aristote Fontrier'in aktarımlarında rastlamaktayız. Stratonikeia Tapınağı'nın Smyrna'daki kuruluş hikâyesi ilginç bir gelişme neticesinde ortaya çıkmıştır. II. Antiokhos'un Sardeis'de ölen annesi Stratonike adına Smyrna'da bir tapınak inşa etmelerinin kente neler getireceği Delphoi'deki kehanet merkezine danışılmış, kehanet merkezinden gelen olumlu yanıtla birlikte Aphrodite Stratonikeia Tapınağı inşa edilmeye başlamıştır²⁶.

²³ Ersoy "Büyük İskender Sonrasında Antik Smyrna", 2015, s.18.

²⁴ Akın Ersoy, "Antik Smyrna Sikkeleri(2008-2012) Cons From Ancient Smyrna Excavation s (2008-2012), İzmir Ticaret Odası Yayınları/182, 2014 s.14

²⁵ Ersoy, 2015, s.18.

²⁶ Cadoux, s. 154.

Smyrna'da var olduğu sanılan Stratonikeia kültürünün araştırmasına başlama sebebi aslında "Işıklar" yazıtı olan ve Smyrna'da yazılmadığı sonucuna vardığı yazıttır²⁷. Smyrna ile Spylos Magnesia'sı arasındaki bir dostluk antlaşmasında sonra Aphrodite Stratonikeia kültürünü tanıdığını "Fontrier'in aktarımlarından öğrenmekteyiz. Fontrier, söz konusu tapınak hakkında bilgi vermemekle birlikte tapınağın konumunun, Cadoux tarafından da desteklenen bir düşünce olarak sur içinde yer aldığını düşünmektedir²⁸. Buna ek olarak Fontrier, Aphrodite Stratonikeia Tapınağına bağlı olan iki arazinin olduğunu aktarmaktadır. Bu arazilerden birisi Mortakia'da Yeşildere'nin kuzeydoğuya dönüş yaptığı alanın batısında kalan alan yani günümüzdeki Kahramanlar Mahallesi olarak adlandırılan bölgedir. Diğer arazi ise günümüzde Pınarbaşı ve Işıklar Mahallesi arasında bir yere konumlandırılmaktadır. Aphrodite Stratonikeia Tapınağı'na ait bu araziler tapınak için önemli bir gelir kapısıdır²⁹. Fakat tapınağın kent içerisindeki konumu hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamamaktadır. Bununla birlikte Fontrier, tapınağın olası konumu için önerdiği bölgelere destek olarak gördüğü yazıt parçalarına değinmiştir. Fontrier, 1877 yılında yayınladığını söylediği bir yazıtta söz konusu tapınağa bağlı olan malları kiralayanlar ile ilgili bir dokümandan söz etmektedir. Fontrier, düz bir mantık yürüterek, bu malların tapınağa ait araziden gelen mallar olduğu ve kiracı listesinin Yahudi Hastanesi çevresinde bulunması sebebiyle Aphrodite Stratonikeia Tapınağı'nın da hastane civarında konumlanması (**Şekil 1**) gerektiğini söylemektedir³⁰. Pagos eteklerinde başka bir yazıtın bulunması Stratonikeia Tapınağı'nın konumu için başka bir ihtimalin doğmasına neden olmuştur. Charles Fellows. 1838 yılında Smyrna'ya gelmiş ve kent yakınlarında gevşek halde bir taş duvar gözlemlemiştir. Bahsi geçen duvar örgüsünde kullanılan yapı taşlarının daha önce bulunduğu bölgeye ait olmadığı, duvarın daha açık renkli taşlardan örüldüğünü aktarmaktadır³¹. Bu taşların tamamı kayaç ya da sıvalı görünüme sahiptir. Taşların yaklaşık 8 cm. kalınlığında ve düz oldukları bilinmektedir. Fakat bir mozaığın parçaları olan siyah, kırmızı ve beyaz

²⁷ Alatepli, Sarp (2009). "Antik Kaynaklar ve Kalıntılar Işığında Coğrafi Bilgi Sistemine Dayalı Smyrna Kenti Arkeolojik Haritasının Hazırlanması.", İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 54.

²⁸ Aristote Fontrier, "Antiquités D'Ionie, Le Site Du Temple D'Aphrodite Stratoniceides", *Revue Des Etudes Anciennes*, Amsterdam, 1992, s. 191.

²⁹ Fontrier, s. 191

³⁰ A.g.e. , s.192.

³¹ Alatepli, s. 55.

renkli süslemelere sahip olması dikkat çekici bir ayrıntıdır. Bahsi geçen alanın tam olarak neresi olduğu bilinmemektedir. Fellows, söz ettiği alanda yapılacak olan kazı çalışması neticesinde mozaîge ait küçük kare mermer parçalarına rastlanacağından söz etmektedir. Ayrıca bu alanın çevresinde yüzeyde görülebilen sütun ile üzerlerindeki başlıkların ve bir kemerin üstünün yer aldığından söz etmektedir³².

2.1.2. Homerion

Hmeros'un Smyrna'da doğduğu ve Kutsal sayılan Meles Çayı'nın etrafında büyüdüğü kabul edilmektedir. Homerion adında bir kutsal alana sahip olan Hmeros, Smyrna Kent sikkelerinde sıklıkla karşılaşılan bir figürdür³³. Homerion konumu ile ilgili günümüze ulaşmış bir bilginin olmamasıyla birlikte Strabon, kamu binalarının birinde dikdörtgen biçimli bir stoadan ibaret olduğu, bir Homerion tapkısı ile Hmeros heykelinin bulunduğundan bahsetmektedir³⁴. 1907 yılında antik Smyrna üzerine araştırmalarda bulunan A. Fontrier Homerion Tapınağı'nın konumu için bir öneride bulunup tapınağı Yahudi Hastanesi'nin yanına günümüzde İsmet Kaplan Mahallesi olarak bilinen yere konumlandırmıştır. Ayrıca A. Fontrier söz konusu yerde inşa edilecek olan bir binanın temel kazısı sırasında kare formlu ve büyük taşlardan yapılmış bir temele rastlandığını belirtmiştir. Fontrier bu görüşünü M. Macridy'nin Kolophon'da bulunan bir yazıtta Homerion'a ait kare planlı bir yapının olduğunu söylemesiyle desteklemek istemektedir. İsmet Kaplan Mahallesi'nde olduğu düşünülen Homerion'ın konumlandığı tapınak alanı muhtemelen büyük bir yapıya ait blok taşlar farklı dönemlerde farklı araştırmacılar tarafından keşfedilmiştir. Bu alandan ilk bahseden araştırmacı Richard Chandler olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlatımda Ermeni Mahallesi'nde, Frenk caddesi üzerinde "V" şekilli kesite sahip kalın ve kolosal bir duvara ait kalıntıların ilk olarak 1675 yılında ortaya çıkarıldığından söz etmiştir. Chadler'in yapının yer aldığı alana dair düşüncesi, büyük ve sağlam haldeki yapı temelini olasılıkla Gmynasion'a ait olduğu bölgeyi işaret etmektedir³⁵. Homerion'u yukarıda bahsedildiği gibi Aristote Fontrier ilk kez bulmuş

³² Fellows, s. 11.

³³ Ramsay, W. M. (1882). *Studies in Asia Minor. JHS*, 3: 40–46, 51–55; 1904: 264.s. 262.

³⁴ Cadoux, C.J. (2003). *İlkçağ'da İzmir: Kentin, En Eski Çağlardan M.S. 324'e Kadar Tarihi*: 285. s. 275.

³⁵ Chandler, R. (1825). *Travels in Asia Minor and Greece I. Oxford: Clarendon Press*, s. 78.

gibi betimlemiştir. 29/01/1928 tarihli Efes ve İzmir Müzelerinin raporunda, Belediye İtfaiyesi'nin kuzeyinde yer alan eski Hilal Kereste Fabrikasının önündeki alanda yani günümüzdeki Ahmet Priştina Kent Arşivi ve Müzesi'nin bulunduğu yerde taş blokları bulunduğu yeri kaydetmiştir. Ahmet Priştina Kent Arşivi ve Müzesi'nin kuzeyinde ise yukarıda söz edilen İsmet Kaplan Mahallesi bulunmaktadır. 1938 yılındaki İzmir Müzesi raporuna göre Smyrna limanına ait mermer döşeme ve bu döşemenin oturduğu blokların belediye tarafından dinamit kullanılarak patlatıldığı bilgisi yer almıştır. 1938 yılından itibaren modern yapılaşma faaliyetleri neticesinde üzerine yapı inşa edilmiş ve bu yapının da 1997 yılında işlevini tamamlamasıyla 1675 yılından beri bilgi sahibi olduğumuz alanın yeniden değerlendirilmesine sebep olmuştur³⁶. 1997 yılında Çankaya Eşrefpaşa bulvarında 3. derece arkeolojik sit alanı içerisinde kalan bir yapının yıkımından sonra yapılan temel kazısı esnasında büyük taş bloklarına rastlanmış ve Müze Müdürlüğünün 06.08.1997 tarihli 768 sayılı yazı ekinde, I. Nolu Koruma Kuruluna gönderilen 31.01.1997 tarihli raporda İsmet Kaptan Mahallesi'nde yer alan ve doğusu Şair Eşref Bulvarına bakan taşınmazda gerçekleştirilen kazılar sonucunda 385 m²'lik bir alanın büyük bölümünde kesme taştan kolosal blokların bulunduğu tespit edilmiştir. Sondaj kazısında görev almış arkeologların aktarımları göz önüne alındığında 3 katlı blokların altındaki moloz dolgu ile birlikte, toplam yüksekliği 3,37m. olduğu anlaşılmaktadır. Kesme taş blokların detaylı incelemesi neticesinde üst kısımlarında bir sonraki kat için oyuklar bulunmakta ve yüzlerinde "V" şeklinde kurşun oyuklarının olduğu görülmektedir. Ayrıca kuzeydoğu güneybatı doğrultulu olan bu blok taşların birbirine benzer kenetlerle bağlanmış oldukları da tespit edilmiştir. Yapının güneydoğu'ya doğru devam edip etmediğine dair düşünce sonucunda sondajlar yapılmış, fakat ana kayaya kadar inilmesine karşın moloz taşlardan başka bulguya ulaşılamamıştır³⁷.

Kuzey ve doğu yönlerdeki bazı bölgelerde taş bloklar yerine dolgu malzemesinin bulunduğu gözlemci raporlarında yer almıştır. Bu da büyük olasılıkla 1938 yılında İzmir Müzesinin raporunda yer alan modern yapılarda kullanılmak üzere orijinal yapının yerinden alınmış taşlardır. Görevli arkeolog tarafından sondaj kazısı sonunda yazdığı 31.07.1997 tarihli raporda İsmet Kaptan Mahallesi, 22 parselde bulunan kesme taşların MS. 1. yy. ve MS. 2. yy.'a tarihlenen Roma Dönemi

³⁶ Alatepeli, s. 56.

³⁷ A.g.e., s. 57.

liman yapısına ait olduğuna kanaat getirilmiştir³⁸. Söz edilen blok taşları üzerinde yükselen yapının basit bir komplekse ait olmadığı açıktır. Bu yüzden bu blokaja ait yapılan yorumların tamamı mimari strüktürün kaldırabileceği türdendir. Ancak araştırmacıların genellikle kervan köprüsünün ilerisinde yer alan moloz yığınının dolaylı kentin doğusundaki Tepecik mevkiine konumladıkları Metroon Tapınağı'nı bu bölgede aramanın ihmal edildiği gözükmektedir. Fakat Strabon kenti konumlarken kullandığı, "*Kentin bir parçası tepededir ve surla çevrilidir, fakat büyük bir kısmı ovada limanın, Metroon'un ve Gymnasion'un yakınındadır*" (Strabon. XII-XIII-XIV, 1993: I.37, s. 165.) söylemi dikkate alındığında İsmet Kaptan Mahallesinde bulunan blok taş duvarın boyut ve konum olarak Metroon Tapınağı'nın temelini oluşturabileceği sonucuna varılabilmektedir.

Strabon'un "*bütün kentlerin en güzeli*" olarak tanımladığı Smyrna'da mermer caddelerin, Homerion, Gymnasion, ve Metroon'un varlığından söz etmektedir. Strabon'un (37)"bir de içinde Homeros'un Ksoanonu bulunan Homerion adı verilen dört kenarlı bir portik bulunur" ifadelerinin devamında "*Bu nedenle Smyrnalılar Homeros üzerinde hak iddia ederler ve gerçekten de kentin bir tip bronz sikkesi Homerion*" adını taşıdığından bahsetmektedir (**Şekil 2**). Bu anlatımlardan Homerion'ın içerisinde Homeros'un ahşap heykelinin olduğu ve portiklerle çevrili bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Bahsedilen ahşap Homeros heykeli belki de Homerion inşa edilmeden önce o dönemde yerleşimin devam ettiği Bayraklı'da yer alıyordu ve muhtemelen çok eski dönemlerden beri kentte itibar görüyordu. Strabon, Homerion'u tanımladıktan sonra ya Homeros'un ya da babasının doğduğu yer olan Meles'i konu ederken "*Meles nehri surların yakınından akar*" ifadelerini kullanmaktadır. Fakat Strabon'un Homeros'tan hemen sonra Meles'ten bahsetmesi, yapının Homerion ile olan ilgisinden mi yoksa Meles civarında bulunan konumda mı olduğu açık değildir. Ancak Melesi'in sur dışında olduğunu söyleyen Strabon'un tanımından yola çıkarsak; Homerion ile birlikte kentin sur dışını tanımlamaya çalıştığı (**Şekil 3**) şeklinde yorumlamak mümkündür³⁹.

³⁸ Alatepeli, s. 57.

³⁹ Ersoy, 2015, s.22.

2.1.3. Metroon

Dağın hükmedicisi olarak bilinen ana tanrıça, Smyrna'da, "Meter Sipylene" adıyla tapınılmaktadır⁴⁰. "Meter Sipylene", Kybele'nin yerel adı ile birlikte, Spylos'a atıf yapmaktadır⁴¹.

Smyrna'da bulunan mezar yazıtları, kentteki ana tanrıca kültürünün varlığı konusunda kanıtlar sunmaktadır. Ana Tanrıça'nın kentte oldukça itibar gördüğünü mezar taşlarındaki isimlerin *Matr* ya da *Metro* ile başlamasından anlıyoruz. Bunların haricinde, diğer yazıtlarda da kültle ilgili bilgilerin olması; kentteki *Metroon* kültürünün etkili şekilde yürütüldüğünü doğrulanmaktadır. Bu yazıtlardan bazıları; “*Sipylos tanrılarının anasının tapınağı*” ibaresinin okunduğu yazıt⁴², Sipylos Magnesia’sı ile Smyrna arasındaki Sympoliteia anlaşmasının 45–50 satırları arasındaki “*Metroon*” ismi geçen yazıt⁴³, Ayrıca imparatorluk öncesi döneme tarihlenen ve Ephesos Artemis'i için bir temenos'tan bahseden yazıt⁴⁴, Mermerden yapılmış bir Artemis heykelini anan MS. 1. yy'a tarihlenen yazıt ve son olarak Kent surlarındaki burçlardan birinin adını Artemis, onun yakınındaki diğer bir burcu da Leto adıyla anan yazıttır⁴⁵.

Magnesialılar Artemis Leukophryene'ye, Ephesoslular Artemis Ephesia'ya, Smyrnalı Aeoller Meter Spylene'ye saygı gösterdiler. Magnesialıların, Smyrna ile yaklaşık MÖ. 245'te yapılan barış antlaşmasına uymak için tapınılacak tanrılar listesinde Zeus, Hera, Helios, Ares, Athena Areia, Tauropolos, Meter Sipylene ve Apollon ἐν Πάγδοιρ yer almaktaydı. Bunlardan Zeus, Hera, Helios, Ares, Athena Areia ve Tauropolos'un Teselya bölgesinden getirildikleri Sipylos'un tanrıları olarak bilinen Meter Sipylene ve Apollon ise bu bölgenin tanrıları olarak benimsendiler⁴⁶.

Aristides (XVII.10), Doğu-Batı yönünde uzanan görkemli caddenin bağladığı tapınaklardan söz ederken “*Batıdan doğuya ilerlediğinizde bir tapınaktan diğerine geçer, bir tepeden diğerine ulaşırsınız... Her bir noktası ayrı bir dikkat çekici olan bu yerde Akropolis'ten aşağı doğru inildiğinde şehrin doğu yakasına gelir ve burayı*

⁴⁰ Buckler, W.H. (1917). Lydian Records. *JHS*, 1917: 113, s. 25.

⁴¹ Ramsay, 1904: 264.

⁴² Bauden, F. (2003). *İzmir Gezisi: Antoine Galland'ın Bir Elyazması (1678)*: 42–43.

⁴³ Petzl, G. (1987). *Die Inschriften von Smyrna II, I*. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH.: s. 573.

⁴⁴ A.g.e. , s.724.

⁴⁵ Cadoux, C.J. (2003). *İlkçağ'da İzmir: Kentin, En Eski Çağlardan M.S. 324'e Kadar Tarihi*: 285.

⁴⁶ Ramsay, W. M. (1882). Sipylos and Cybele. *JHS*, 2: 51.

bölgelere ayırdığına inanılan tanrıçanın tapınağına ve bu tapınakla anılan caddeye gelirsiniz.” söylemiyle Metroon'a vurgu yapmaktadır.

Aristides, Metroon'u kentin doğusuna yerleştirirken, Strabon, önemli bir simge olarak kalabalık nüfusun olduğu yere tapınağı konumlandırmıştır:

“Kentin bir parçası tepededir ve surla çevrilidir, fakat büyük kısmı ovada limanın, Metroon’un ve Gymnasion’un yakınındadır.” (Strabon. XII-XIII-XIV, 1993: I.37.)

Smyrnalı Quintus'ta, Metroon'un Artemis Tapınağı adıyla anıldığını ve oviden yüksek olmayan bir tepenin üzerinde bulunduğunu belirtmiştir:

“...Hermos’tan bir insanın bağırışının duyulabileceğinden üç kat daha ileride, ne alçak ne de yüksek bir tepenin üzerinde, Kurtarıcı’nın Koruluğı içinde yer alan Artemis Tapınağı...” (Quintus, XII.309–310)

Plinus da bu tapınaktan şu şekilde bahsetmektedir:

“Homeros tarafından da övülen Pramnian şarabı hala ününü korumaktadır. Bu tanrıların anasının tapınağının civarında, Smyrna bölgesinde yetiştirilir.” (Plinius, 14.6.54)

“Marcus Varro bir zamanlar Smyrna’da tanrıların anasının tapınağında bir yılda üç kez meyve veren bir üzüm asmasının ve aynı şekilde meyve veren Cosenza bölgesindeki bir elma ağacının var olduğunu ifade eder.” (Plinius, 16.49.115–116).

Antik yazarların verdiği bilgiler doğrultusunda tapınağın konumunu topografya'ya uygulayan bazı araştırmacılar, Metroon'un yerini Tepecik veya Halkapınar ile örtüştürmüşlerdir (**Şekil 4**)⁴⁷. Bunlardan Cadoux, Strabon ile Aristides'in betimlemelerini ve iki yazıtı göz önüne alarak tapınağın yerini Tepecik tepesi olarak kabul etmiştir⁴⁸.

Günümüz araştırmacılarından Meyer, tapınağın konumu ile ilgili yazıtların istatistiksel dağılımına güvenmektedir. Buna göre Pagos'ta altmış, Tepecik'te ise

⁴⁷ Kılıç, 2011,67.

⁴⁸ Cadoux, 2003: 230, dn. 28.

yirmi üç adet bulunan mezar yazıtları, Metroon'un Tepecikte olma olasılığını azaltmaktadır. Ancak Meyer, Aristides'in tanımlamalarını göz önünde bulundurduğunda da Metroon'un Pagos'ta olmasının neredeyse imkânsız olduğunu düşünmektedir⁴⁹. Strabon ve Quintus'un yaptığı tanımlamalar dikkate alındığında Metroon'un konumu için Tepecik'ten daha uygun bir konum tespit edilememiştir. Smyrna'da bulunan Hellenistik döneme ait terrakotta rölyef, tapınağın görünüşü ile ilgili elimizdeki tek veridir. Bu veriye göre, Korinth düzenine sahip olan tapınak Attika-İon tipi kaideler üzerindeki yivli sütunlar üzerinde yükselmektedir. Palmet dekorasyonuna sahip olan Roma tipi üç akroter ile süslenmiş alınlığa sahiptir⁵⁰. Metroon'la ilgili önerebileceğimiz herhangi bir arkeolojik buluntuya ulaşamamıştır.

2.1.4. Nemesisler Tapınağı

Hesiodos'a (Theogonia, 211.) göre Nemesis'in babası Ocean, annesi ise Gece (Nyks)'nin kızıdır Tanrıçanın en eski kültleri Attika'da Rhamnos köyü ile Smyrna'da idi (Hesiodos, *Theogonia*, 211). Tanrıların, insanların hatta ölmüş insanların bile Nemesis'i vardı. Nemesis, aşırılıklara karşı koruyan, önlem alan bir tanrıçaydı. İnsanlarda tutarsızlığı, kendisine ve kaderine fazla güveni cezalandıran bir varlıktır. Bu yüzden Nemesis'in atribülerinden birisi ölçü çubuğu idi⁵¹. Aiollerin hâkimiyet dönemine kadar uzanan Nemesis kültü, Smyrna'da Ana Tanrıça ile bir tutulduğu da öngörülmektedir. Bu tarih biraz daha öne alındığı takdirde, Alyattes'in kenti yıkmasından önce Smyrna'da Nemesis kültünün kurulduğu ileri sürülür⁵². Kentte iki Nemesis'e birden tapınılıyor olması, bu kült anlayışını diğerlerinden ayıran bir özelliktir.

Nemesis, sırayla Tiberius ve Nero dönemlerinde darp edilen sikkelerde betimlenmiştir (**Şekil 5**). Nemesis'in kanatlı olarak betimlendiği sikkelerde Nero ve Agrippina sikkenin ön yüzünde görülmektedir⁵³. Cladius döneminde darp edilen

⁴⁹ Meyer, G. (2008). Les Ruines de Smyrne dans les relations des voyageurs (XVIIe - XIXe Siècles). Étude préliminaire. *Journal des Savants*, 2: 366.

⁵⁰ Kılıç, 2011,69.

⁵¹ Erhat, A. (1996). *Mitoloji Sözlüğü*: 215.

⁵² Ramsay, 1904: 264; Hastings, J. (1911). *A Dictionary of the Bible* 4. New York: Charles Scribner's Sons: 554.

⁵³ Metcalf, 1980: 36; Klose, 1987: 28; R 1–33, Taf. 24.

sikkelerde de Nemesis aynı şekilde kanatlı olarak (**Şekil 6**) betimlenmiştir⁵⁴. İkiz Nemesis'lerin sikke üzerindeki tasviri ise Domitianus dönemine tarihlenmektedir⁵⁵. Smyrna'da ikiz Nemesis kültünün sikkeler üzerinde betimlemesinin hiç değişmemesi, Smyrna'da bu kültün bir heykelinin olabileceği düşünülmüştür (**Şekil 7**). Rossbach, bu betimlemede heykeltıraş Bupalos'un kanatsız olarak betimlediği kült heykeller Pausanias tarafından tasvir edilmiştir (Pausanias, 1.33.7; 9.35.6.). Öte yandan Crosby, Traianus'un Smyrnalılara hediye olarak gönderilen ikiz Nemesis'leri yansıttığına inanmaktadır⁵⁶.

Sikkelerden edinilen bilgilerin yanı sıra epigrafik kaynaklarda Nemesis kültü hakkında önemli bilgiler vermektedir. Dionysos Breiseus'un onuruna İmparatorluk Dönemi öncesi ikiz Nemesis'ler heykelinin yapıldığı Cadoux tarafından kaydedilmiştir⁵⁷.

Bulunan onbir yazıtın büyük kısmı MS. 2. yy. veya MS. 3. yy.'a tarihlenmektedir. Bunların içinde Nemesis'lere, bir kadın ve bir asker tarafından sunulan iki ithaf yazıtı bulunmaktadır⁵⁸. Bir diğer ithaf yazıtında ise Metilo adında birinin Dionysos Breiseus'a iki küçük Nemesis heykeli sunulduğu belirtilmiştir⁵⁹. Başkaca, üzerine sol elinde nar tutan kanatlı bir Nemesis olan ve Kore'ye ait altarın bir ithaf yazıtı bulunmaktadır⁶⁰.

MS. 1. yy. ve MS. 2. yy.'a tarihlenen Nemesis'leri adlandıran yazıt, Nemesis'leri onurlandırmak, şehire ve tanrılara yakışır şekilde organize edilen yarışmayı kutlamaktadır⁶¹. Hadrianus dönemindeki, MS. 124 yılından bir süre sonraya tarihlenen yazıt, Nemesis adına düzenlenen oyunların yöneticisi olan Klaudios Bassos'a adanmıştır⁶².

⁵⁴ Klose, 1987: 28.

⁵⁵ Klose, 1987: 29; Domitianus saltanatı: R 1–3, Taf. 5; Traianus saltanatı R 1–14, Taf. 7; Klose, D. O. A. (1996). Münzprägung und Städtische Identität: Smyrna in der Römischen Kaiserzeit. *Hellas und der griechische Osten: Studien zur Geschichte und Numismatik der griechischen Welt: Festschrift für Peter Robert Franke zum 70 (53–63)*, 57.

⁵⁶ Kılıç, 2011, 81.

⁵⁷ Cadoux, 2003: 288.

⁵⁸ Petzl, 1987: s. 741, 742.

⁵⁹ A.g.e. , s.759.

⁶⁰ Petzl, 1987: s. 748.

⁶¹ Petzl, 1987 , s.260.

⁶² A.g.e., s. 697, Frisch, 1974: 162; Petzl, 1987: s. 619.

Nemesion, Pausanias'ta iki ayrı yerde adı geçmektedir. Bunların birisi, kentin kuruluşu, diğeri ise Nemesion'un görünüşü hakkında bilgivermektedir⁶³. MS. 211 ve MS. 212 yıllarına tarihlenen yazıt, büyütülen bir Nemesion'dan bahsetmektedir:

*“En dindar İmparator Antoninus’un (= Caracalla) ömrünün uzun olması dileğiyle! —Filozof Papinius soylu Sarapis’i onurlandırmak için Nemesisler Tapınağı’nda geçirmiş olduğu ibadet hapsi ve Nemesisler Tapınağı’nı büyütme için verdiği yeminden dolayı hemen yan tarafında bulunan evi Nemesislere adamıştır. Öyle ki her şey soylu Nemesisler Tapınağı’nın içinde bulunmaktadır. – Bunu yaptırmak için gerekli araziye İmparator Antoninus tahsis etmiştir. Bunlar, Konsul Gentianus ve Bassus’un yönetimi altında 6 Ekim’de gerçekleşmiştir.”*⁶⁴

Yukarıdaki yazıtta, Tapınak için İmparator Caracalla'nın toprak bağışladığı anlaşılmaktadır. Enteresan olan ise, Nemesisler Tapınağı'nın yanında İmparatorluğa ait arazinin bulunmasıdır. Petzl'in düşüncesine göre Papinius, oikosu İmparator Caracalla'nın maddi yardımları üzerine başlamış daha sonra Nemesislere adanmıştır. İmparator Caracalla'nın maddi yardımları muhtemelen sadece Nemesion'un varlığı sebebiyledir⁶⁵.

İmparatorluk dönemi Smyrna'sında Nemesis kültü, İmparatorluğun yüceltilmesiyle şöhreti arttığı gibi, MS. 214 ve MS. 215 yıllarında İmparator Caracalla tarafından Smyrna'ya verilen üçüncü neokoros unvanı bu durumu kanıtlar niteliktedir⁶⁶.

Nemesion'un konumu ile ilgili birçok araştırmacı çeşitli tezler ortaya atmışlardır. Bunlardan biri olan Cadoux, Nemesion'un yerini Pagos Dağı'nın üzerinde konumlamıştır⁶⁷. Fakat Ersin Doğer, Cadoux'un önerdiği konumun hatalı olduğunu düşünmektedir. Ersin Doğer, Pagos Dağı'nın kuzey yamacının yer altı suyu açısından zengin olduğunu, ancak dağın zirvesinde herhangi bir su kaynağı olmadığını belirtmiştir. Kuzey yamaçtaki su kaynağı için Agora'nın güney kesiminde yüzeye çıkan, Batı Portiko'nun bodrum katının batı duvarı içerisinden mekâna yönlendirilen suyun, Nemesion'a ait bir su pınarı olabileceğini önermektedir.

⁶³ Kılıç, 2011, 83.

⁶⁴ Petzl, 1987: 725.

⁶⁵ Barresi, 2003: 442.

⁶⁶ Robert, L. (1994). *Le martyre de Pionios, prêtre de Smyrne*: 53; Dimitriev, S. (2005). *City Government in Hellenistic and Roman Asia Minor*: 258.

⁶⁷ Cadoux, 2003: 136, dn. 28.

Hellenistik dönem Smyrna'sının resmi kurumları oluşturulurken, Agora'nın, kentin su ihtiyacı olan bölge olduğu ve hem kaynağı hem de Nemesion'u Agora sınırları içinde olduğu düşünülmektedir⁶⁸. Robert, kazı çalışmaları sırasında bulunan üç adet ithaf yazıtının buluntu yerini ve Pausanias'ın konu ettiği Agora'nın içinden geçen şu kaynağını ölçü alarak, Smyrna Agorası'nın güney kesiminde bulunan Nemesion'un bulunduğunu ileri sürmüştür. Robert'e göre, bahsi geçen yerde retorikçiler ve filozofların toplanıp belki de ders verdikleri Mouseion adını verdikleri yapılar bulunmaktaydı⁶⁹.

MS. 178 yılında Smyrna Agorası'nda bulunan arşitravin üzerinde, “*Asia şehirlerinin en görkemlisi ve birincisi* [arşitravin geldiği odayı ya da salonu] *tanrıçalar Nemesislere, tüm diğer tanrı ve tanrıçalara ve İmparator(lar)a ithaf etmektedir*” yazısı okunmaktadır⁷⁰. Bir diğer yazıt ise MS. 2. yy. ve MS. 3. yy.'a tarihlenirken üzerinde “*Tanrıçalar Nemesisler, imparatorların neokoros'u, Smyrnalıların şehri*” ifaderine yer verilmiştir⁷¹. Batı Portiko'ya ait bu yazıtlardan yola çıkan Keil, Smyrna için baş tanrıça olan ikiz Nemesis'e, diğer tanrı ya da tanrıçaların, bir ya da birden çok İmparator için adandığını ileri sürmüştür⁷². Öteki taraftan Petzl, Nemesion'u Agora'ya bitleştirilmiş şekilde düşünmektedir⁷³. Sonuç olarak bu değerlendirmeler çerçevesinde Nemeseion'un Agora ile yakın ilişki içinde olan bir noktada yer aldığını söylemek mümkün görünmektedir.

MS. 3. yy.'da Smyrna'da toplumsal yapı ve inanç hareketleri değişime uğrayıp, Hristiyan inanç hızla yayılmıştır. Pagan inançların hâkim olduğu Roma eyaletlerinde Hristiyanlar baskı altına alınmaya çalışılmıştır. Smyrna Neokoros'u Polemon pagan dininin yaşaması için Smyrna Agorası'nın hemen yanında yer alan Nemesisler Kutsal Alanı'nda kurban kesmeleri karşısında Smyrna Hristiyan Kilisesi'nin lideri Pionios'un cezalandırmayacağını söylemiştir. Martyrium Pionii'den öğrenilen bu bilgi Nemesion'un bulunduğu yeri işaret etmektedir⁷⁴. Ayrıca Smyrna Agorası'ndaki Batı Portiko'da bulunan iki yazıtta Nemesislerin Smyrna'nın baş tanrıları olduğu yazmaktadır. Bu arkeolojik verilerin buluntu yerinin Batı Portiko'ya

⁶⁸ Doğer, E. (2006). *İzmir'in Smyrna'sı: Paleolitik Çağ'dan Türk Fethine Kadar*: 91–92.

⁶⁹ Robert, 1994: 9.

⁷⁰ Naumann, R. ve Kantar, S. (1950). *Die Agora von Smyrna*: 74; Petzl, 1987: s. 628.

⁷¹ Petzl, 1987: s. 740.

⁷² Keil, 1950: 55, 57, s. 2, 8.

⁷³ Petzl, 1987: s. 628.

⁷⁴ Akın Ersoy, *Dokuz Eylül Üniversitesi Dergisi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, s. 100.

yakın bir noktada olması nedeniyle Nemesisler Tapınağı'nın konumunun Agora çevresinde olması gerektiğini kanıtlamaktadır. Akın Ersoy, Nemesisler Tapınağı için en uygun konumun, mozaikli yapının karşısında, faustina caddesi'nin hemen bitiminde yer alan Hürriyet Anadolu Lisesi'nin bulunduğu noktayı önermektedir (Şekil 8)⁷⁵.

2.1.5. Kybele Tapınağı

Sipylos Dağı etrafındaki diğer kentlerde Kybele kültü yaygındı⁷⁶. Eski İftaiye Kulesi olarak bilinen yangın kulesinin bulunduğu nokta iki semavi dine ev sahipliği yapmış ve pagan döneminde de muhtemelen Kybele tapınımı için kullanılmış olmalıdır⁷⁷. Buradaki andezit kayaçların denize bakan yüzündeki nişler büyük ihtimalle Hellenistik ve Roma dönemlerinde bu kayalık bölgenin Kybele'ye ait bir açık hava tapınımı için düzenlendiğine işaret etmektedir. İzmir'de bulunan ve İzmir Tarih ve Sanat Müzesi'nde sergilenen bir adak steli Smyrna'daki Kybele kültüne ait kanıtlardan biri durumundadır.

2.1.6. Tykhe Tapınağı

Pausanias'a göre Tykhe kültürünün başlangıcı MÖ. 6. yy.'a kadar gitmektedir:

“Bildiğimiz kadarıyla akıllı bir mimar ve heykeltıraş olan Bupalus, Smyrnalılar için Fortuna (Tykhe) heykeli yapan ilk kişiydi. Bir elinde Yunanlıların Amalthea boynuzu olarak adlandırdıkları şeyi taşıyan tanrıçayı, başında bir gök kubbe (polos) temsil etmektedir.” (Pausanias, 1898, s. 30)

Tykhe Tapınağı, Tanrıça'nın bilindik özelliklerini yansıtmayan ve Smyrna'ya özel olarak yapılmış bir heykel idi. Tykhe, Geç Yunan Sanatında ağırlıklı olarak kentlerin kişiselleştirilmiş şeklidir. Bu düşüncenin bilinen en erken örneklerinden biri

⁷⁵ A. Ersoy, 2015, s.39.

⁷⁶ Hastings, J. (1911). *A Dictionary of the Bible* 4. New York: Charles Scribner's: 554.

⁷⁷ Ersoy, 2015, s.29.

olduğu sanılan Smyrna adına yapılmış olan tanrıça heykelidir. Tanrıça ilk defa kafasında kule çeklinde bir taç, elinde ise Amelthea boynuzu ile betimlenmiştir⁷⁸.

Smyrna ile Magnesia kentleri arasında MÖ. 3. yy.'ın ikinci yarısına tarihlenen Sympoliteia antlaşması sırasındaki yemin edilen tanrı sıralamasında Tykhe'de bulunmaktadır:

*“Zeus, yer, gök, Ares, Athena Areia ve Tauropolos ve Sipylos'un (Sipylos'luların) Anası ve Panda'daki Apollon adına ve tüm diğer tanrı ve tanrıçalar, özellikle Kral Selevkos'un tanrısı olan Tykhe adına yemin ediyorum ki...”*⁷⁹

Smyrna sikkelerinde sıklıkla rastlanılan betimleme, Tykhe'nin dört sütunlu bir tapınağın içerisinde olduğu ve MS. 212 yılına tarihlenen sikkelerin arka yüzünde (**Şekil 9**) görüldüğü örneklerdir⁸⁰. Bu dört sütunlu tapınak belki de Prytanis Smaragdos'un Palmiye koruluğuna inşa ettirdiği tapınaktır. Smyrna'daki tapınağın bir benzeri de Korinth Agorası'nda bulunmaktadır⁸¹.

Günümüze ulaşan yazıtlardan Smyrna'da saygı gören Kybele kültü ile birlikte Tykhe'ye da saygı gösterildiği bilinmektedir⁸². Smyrnalıları her iki kültü ait tapınakların inşası için katkıda bulundukları bilinmektedir⁸³. Öyle ki Cadoux, MÖ. 6. yy.'da yaşamış olan mimar ve heykeltıraş Boupalos'un Tykhe'nin ilk heykeli ile altın kaplamalı üç güzeller heykelini Smyrnalıları için yaptığını ve bu heykellerin İskender'in Smyrna'yı ziyareti sonrası kurulan yeni kentte Pagos Dağı'nın yamacında yer alan Nemesisler Tapınağı'na taşındığı görüşündedir⁸⁴. Tykhe tapınağının Agora çevresinde konumlanmasını sağlayacak en net kanıt, MS. 180 yılından itibaren tarihlenen ve beyaz mermer üzerine işlenmiş kilit taşında bulunan Tykhe portresidir⁸⁵. Tapınağın konumu için en uygun yerin, kentin güney kısmında olacağına dair düşünceleri kanıtlayan bilgi ise kenti çevreleyen surlardaki kulelerden birisinin adının Agathe Tykhe olmasıdır. Ayrıca Roma döneminde, Nemesis ve Tykhe'ye

⁷⁸ Cadoux, 2003: 290–291.

⁷⁹ Petzl, 1987: s. 573

⁸⁰ Klose, 1987: 34; Taf. 13–14–15–45.

⁸¹ Edwards, C. M. (1990). *Tyche at Corinth*: 529–531.

⁸² A. Ersoy, 2015, s.29.

⁸³ Aytaçlar, 2006, s. 119-121.

⁸⁴ Cadoux, 1938, s. 89.

⁸⁵ Şahin, M. ve Taşlıalan, M. (2010). *Smyrna Agorası Heykeltraşlık Buluntuları*: 213.

tapınım ritüelinin ikonografik şekilde gösterilmesi, Nemesis'in çevresinde ve Agora'nın güney kesiminde konumlanabileceğinin kanıtı olarak kabul görmektedir⁸⁶.

2.1.7. Dionysos Tapınağı

Arkaik dönemden itibaren Dionysos kültünün saygı gördüğü bilinmektedir⁸⁷. P. Aelius Aristides; Smyrnalı erkekler dağ üzerindeki Dionysos Tapınağı'na gitmek için şehirlerden uzaklaştıkları sırada Khioslular Smyrna'ya saldırıp ele geçirmek istemiş fakat Smyrnalılar tarafından yenilgiye uğratılmışlardır⁸⁸. Smyrna Agorası'nda bu olaydan sonra tanrı Dionysos için törenler yapılmıştır⁸⁹.

Dionysos kültüne ait kutsal alan, Smyrna'da izine rastlanamayan bir diğer kutsal alandır. Dionysos Kutsal Alanı'nın konumu ile ilgili en önemli bilgi; Aristides'in Smyrna adına yazmış olduğu ve kenti lirik ve detaylı olarak algılamamıza yardımcı olan konuşmasıdır. Asya valisinin Smyrna'ya gelişi şerefine Aristides'in konuşmasındaki bir bölüm şu şekildedir:

"Dionysia'da kutsal trireme Dionysos'un onuruna pazar alanının etrafında taşınırdı. Bu Kiosluların, erkekleri dağ üzerindeki tapınağa gitmek için şehirden uzaklaşmış kenti ele geçirmek için yelken açışlarını betimler. Ve şehrin aşağıya inen erkekleri tarafından görülen Kioslular yalnızca amaçlarını gerçekleştirememekle kalmamışlar aynı zamanda gemilerini de kaybetmişlerdir. Smyrnalılar Dionysos onuruna savaş dansları ve ölümler üstünde Bachus törenleri yapmışlardır." (Aristides, Orations, XVII - 6, s. 2.)

Bu bilgiler ışığında Dionysos Tapınağı'nın kentin yakınlarında yüksek bir tepelik üzerine inşa edildiğini anlaşılmaktadır. Bu durumda tapınağın, Pagos dışında hem denizle arasında mesafe olan hem de kentten çok uzak olmayan tepelik olarak Stadion'un güneyinde kent surlarının hemen dışındaki Değirmen Dağ ile Pagos arasındaki tepelik olması mümkündür⁹⁰.

W. M. Calder'e ait olan "Smyrna As Described By The Orator Aelius Aristides" adlı makalede Smyrna ile Atina arasındaki benzerliğe değinilmiştir. Bu

⁸⁶ Edwards, 1990: 533.

⁸⁷ Smyrna/İzmir; Fransız koleksiyonları Işığında Bir Kentin Portresi, İzmir, 2006, s. 22.

⁸⁸ Ersoy, 2015, s.85.

⁸⁹ A.g.e. , s.85.

⁹⁰ Cadoux, s. 271.

makalede Atina Parthenon'unda temsil edilen Gaia ve Thalatta grubundaki tarz ile Smyrna'daki Dionysos ve Semele'deki tarz arasındaki benzerlik Smyrna'daki sikkede betimlenmiştir. Bahsi geçen sikkede Dionysos Tapınağı'nın üzerinde yükselen Semele'nin, yüksek ve sert dizleri, kademeli olarak yükselen tepe fikrini çağrıştırmak için yapılmıştır⁹¹. Bu bilgiden hareketle tapınağın Pagos üzerinde konumlanamayacağı sonucuna ulaşılabilmektedir. Calder'in sikke üzerindeki yorumu ve Aristides'in aktarımları dışında kentte Dionysos kültüne ilişkin başka bir bilgi yoktur. Yüksek bir tepede bulunduğunu bildiğimiz Dionysos Tapınağı için en uygun konumun mevcut kent topografyası dikkate alındığında Konak, Aziziye Mahallesi'nde yer aldığı söylenebilir⁹². Baska bir görüşü savunan A. Ersoy, Dionysos'un çok sayıda heykel ve figürininin bulunması ve Smyrnalı birçok insanın adının Dionysos olması kentteki Dionysos kültürünün oldukça yaygın olduğunu gösterdiğini söylemektedir⁹³. Tapınağın konumu ile ilgili genel kanı ise ele geçen yazıtlar dikkate alınarak kent surlarının dışında ve Kadifekale eteklerinde olduğu düşüncesidir⁹⁴.

2.1.8. Artemis Tapınağı

Hellenistik dönemden itibaren saygı gören Artemis kültü ile ilgili tanrıçaya ait çok sayıda pişmiş toprak figürin Smyrna'da bulunmuştur⁹⁵. Ayrıca kent surlarındaki kulelerden birinin onun adıyla anıldığı yazıtlardan bilinmektedir. Quintus Smyrnaeus'un Smyrna ovasında Artemis'in bir kutsal alanı olduğundan bahsetmesi yüzyıllar boyunca bu külte olan ilginin azalmadan devam ettiğini kanıtlar niteliktedir⁹⁶.

Quintus (Söylev 12.V.309), *"benim yanaklarımda ayva tüyü sakallar çıkıp yayılmadan İzmir kenti arazisinde yörenin namı koyunlarını otlatırdım; Hermos/Gediz Irmağı'nın, kişi bir bağırmayı ne kadar uzaktan duyabilecekse onun*

⁹¹ Calder, s. 96.

⁹² Alatepeli, s. 53.

⁹³ A. Ersoy, 2015, s.86.

⁹⁴ A.g.e., s.86.

⁹⁵ Aytaçlar, 2006, s. 124-125.

⁹⁶ A. Ersoy, 2015, s.38.

*üç katı kadar uzagina, Artemis Tapınağı yakınına, Eleutherios'a ait olan ne çok alçak ne de çok yüksek bir tepe üzerindeki ağıla giderdim."*⁹⁷ Şeklinde ifade etmiştir.

Antik Smyrna'da Artemis ile ilgili başka bir yapıdan daha söz etmek gerekir. Etrafındaki su kaynaklarının toplanmasıyla oluşan Halkapınar Gölçüğü'nün etrafında Roma Dönemi kalıntılarına rastlamak halen mümkündür. Bu yapı kalıntıları MS. 15. yy.'da Artemis'e ait bir hamam yapısı ile eşlenerek "Diana Hamamları" olarak adlandırılmıştır. Bu nedenle Artemis Tapınağı'nı Halkapınar civarına konumlamak mümkündür⁹⁸.

2.1.9. Apollon Kültü

Apollon ile ilişkili olarak kentte dört kültten bahsetmek gerekir. Bunlar Apollon Kleidonas, Apollon Kisalaudenos, Apollon Aquieos'un yanı sıra Balçova'da bulunan kaplıcaların yakınında olması beklenen Apollon Tapınağı'dır. Tahminen Smyrna'ya ait ve MS. 1. yy.'dan kalma yazıt, Apollon Kisaulodenos'a sunulan bir adağı anlatmaktadır. Cadoux, Smyrna yakınlarında muhtemelen Kisalauda, Kisalouda ya da Kisaulodda olarak anılan yerde tapınılan yerel tanrının, Hellenler tarafından kendi tanrıları olmasına rağmen Apollon ile bir tutulduğuna işaret eder⁹⁹.

Pagos Dağı'nın kervan köprüsüne bakan yamaçında bulunan ve MS. 1. yy.'a tarihlenen yazıtta, şehirde yapılmış binalar ve araçlardan oluşan bir listenin yanında Apollonios Sparos'un oğulları Helios Apollon Kisaulodenos ve Apollonios'un adları da yer almaktadır. Aynı zamanda Apollonios'un yapmış olduğu bağışlar bu yazıtın 18. sırasında tanrının tapınağı ve bir sütundan bahsedilmektedir:

“(18) ...ve bir de tahtadan yapılma, çatısı kiremitlerden oluşma, kapıları ve sürgüleri olan bir tapınak. Bu tapınağın içinde giysileriyle Pluton-Helios ve Kure-Selene bir kaidenin üzerinde durur biçimde yer almaktadır ki bunlar ellerinde ahşaptan yapılma tapınak biçimindeki bir sandığı ve ketenden bir gelin duvağını taşımaktadırlar, (23) ve girişlerin her iki tarafında Phokaia mermerinden yapılma bir sunak bulunmaktadır, (24) ve bir de tutturulmuş olan bir tanrı resmi (?) vardır –altın kaplamalı ve giyimli –, bu tanrı törenleri ve toplanmaları içindir, ve bir de giriş katında yer alan meskenler ve kiremitlerle örtülü bir sütun

⁹⁷ Oikonomos-Slaars, 2001, s. 87.

⁹⁸ A. Ersoy, 2015, s.38.

⁹⁹ Cadoux, 2003: 269.

*galerisi burada kutsal kölelere ve tanrıya tapanlara barınak sağlanmaktadır, ve bunların haricinde bir de kutsal alanı çevreleyen duvar ve bir de yerin kazılmasıyla yapılmış olan dörtgen şekilde bir temel, bu temenosun aynı seviyede olması için yapılmıştır, (32) ve bir de sekiz tane demirden araç gereç (silah?), ki bunlar da tanrının yanında süs olarak durmaktadırlar.*¹⁰⁰

MS. 1. yy.'da, tapınak görevlilerinin kült heykelleri ve hediyeleriyle kullanması için bir kolosat, Smyrnalı bir vatandaş tarafından bağışlanmıştır¹⁰¹. Bu yazıta göre, temenos'un bulunduğu alanı ve çevresini düzlemek için tıpkı Smyrna Agorası'nda olduğu gibi tesviye amaçlı alt yapılara gereksinim duyulmuştur. Bu da Temenos'un düz olmayan bir arazide olduğunu, tapınak ve kolonların, kemerli ve tonozlu alt yapılar üzerinde dörtgen bir alan inşa edildiğini göstermektedir. Yazıtın ilgi uyandırıcı diğer bir yanı ise, yapı bölümleri ve altarların üretiminde kullanılan malzemeler arasında yer alan mermerin, Flaviuslar zamanında sık kullanılan bir mermer cinsi olmasıdır.

Strabon'a (Strabon, XIV.I.36.) göre Apollon Tapınağı, Smyrna ile Klazomenai arasında sınır niteliğinde olan bir bölgede bulunuyordu. Aristides (Aristides, XVII.14), "*Yolları Koruyan Apollon*" adını, Nympha'lara ait bir su yolu ile yaptığı karşılaştırmada kullanmıştır. Cadoux bu düşünceyle Apollon tapınağını kent surlarının doğu kapısının dışına konumlandırmıştır.¹⁰² Bu düşünceyi destekleyecek kanıt niteliğinde bir buluntu mevcuttur. Buluntu yeri bilinmemekle birlikte, 1881 yılında kent civarındaki kazılarda ele geçen diğer dönemlere ait eserlerle beraber beyaz mermerden yapılmış kolosal bir Apollon büstü bulunmuştur. Doğal ölçülere nazaran yaklaşık iki kat daha büyük olan büst, Praxiteles Okulu'na atfedilmiştir¹⁰³.

Cadoux, Apollon Kisalaudes ve Apollon Aquieos tapınaklarını sur dışında ve Magnesia kapısının ilerisinde olduğunu önermiştir. Bu öneri kabul edilecek olursa Aya Voukla Kilisesi'nin altında Apollon'a ilişkin bir tapınak aramak gerekmektedir¹⁰⁴.

¹⁰⁰ Petzl, 1987: s. 753.

¹⁰¹ Barresi, P. (2003). *Province Dell'Asia Minore: Costo Dei Marmi Architettura Pubblica E Committenza*: 443.

¹⁰² Cadoux, 2003: 269.

¹⁰³ Frothingham, A.L., Jr. (1888). *Archaeological News. The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts*, 4/3: 348.

¹⁰⁴ Ersoy, 2015, s.29.

2.1.9.1. Apollon Kleidonas Tapınağı

Pausanias, Apollon Kleidonas tapınımından bahsetmekte ve tapınağın konumu ile ilgili bilgi vermektedir. Buna göre, tapınağın surların dışında, Magnesia veya Ephesos yolları arasında aramak mümkün görünmektedir¹⁰⁵.

2.1.9.2. Apollon Kisalaudenos Tapınağı

Apollon Kisalaudenos ile ilgili adak yazıtları Pagos Dağı'nın doğu yamaçlarında bulunmaktadır (Şekil 10)¹⁰⁶.

2.1.9.3. Apollon Aquieos Tapınağı

Aristides'in anlatımlarında "Yolları koruyan" anlamına gelen Apollon Aquieos'un tapınağının varlığını bilmekteyiz¹⁰⁷.

2.1.9.4. Apollon Tapınağı

Strabon, Klazomenai'den Smrna'ya doğru gelindiğinde Apollon Tapınağı, sıcak su kaynağı ve körfezden bahsetmektedir¹⁰⁸. MS. 19. yy.'da Texier, Balçova'da bulunan kaplıcaları, hamam yapısının bir bölümünü ve diğer yapı kalıntılarından söz ederek büyük olasılıkla Apollon Tapınağı'nı görmüş olduğunu düşündürmektedir¹⁰⁹.

2.1.10. Asklepios Tapınağı

Smyrna'da birçok kültün kutsal alan ve mekânlarının var olduğu çeşitli araştırmacı ve gezginlerin kaynaklarında bahsedilmektedir. Bu kaynaklar haricinde

¹⁰⁵ A.g.e. , s.29.

¹⁰⁶ A.g.e. , s.29.

¹⁰⁷ Ersoy, 2015, s.29.

¹⁰⁸ A.g.e. , s.29.

¹⁰⁹ Cadoux, 1938, s. 89.

kent içerisinde ele geçen çeşitli yazıtlar Smyrna'da hangi kültlerin tapınım gördüğü konusunda önemli bilgiler sunmaktadır.

Asklepios Tapınağının Smyrna'daki varlığı kesin olarak bilinmekle birlikte bu tapınağın konumu ve mimarisi ile ilgili bilgiler kesinlik kazanmamıştır. Asklepios Tapınağı'nın konumu ve mimarisi hakkında ilk kez bilgi veren Antik yazarlar MS. 2. yy.'da yaşamış olan Pausanias ve Aelius Aristides'dir.

Pausanias (VII 5, s. 143), Asklepios kültünün Pergamon etkisiyle Smyrna'ya geldiğinden söz etmektedir. Pausanias (Pausanias, VII 5, s. 11) aynı zamanda Smyrnalıların yaptığı, Koryphe Tepesi olarak bilinen yer ile içerisine başka herhangi bir suyun akmadığı bir deniz arasında yer alan Asklepios tapınağından bahsetmektedir. Aristides, (Tales, IV-102, s. 276) ise Asklepios Tapınağı için hala yapım aşamasında olduğunu ve dış limana yakın bir yerde konumlandığını açıkça dile getirmiştir. Tam net bir tarih verememekle birlikte söz konusu tapınağın yapım tarihi bu iki araştırmacının kendi dönemlerine tarihlendiği aşikârdır. Asklepios Tapınağının varlığından söz eden bir başka araştırmacı olan Charles Texier, Pagos (Kadifekale)' un batı yamacında yer alan yapı kalıntılarını Asklepios Tapınağı olarak adlandırmıştır. 1836 yılında Yahudi mezarlığında yapılan kazı çalışmaları sırasında ortaya çıkan uzun bir temel üzerinde yer alan büyük taşlarla inşa edilmiş bir bina ve etrafında mermer bloklarının olduğunu aktarmış, bu kalıntıları Asklepios Tapınağı'ndan geriye kalan bölüm olarak adlandırmıştır¹¹⁰. 1839 yılında Smyrna'da bulunan Charles Fellows ise muhtemelen C. Texier'in bahsettiği alanı "*Yahudiler mezar alanları için, mermer kalıntılarından bir tepeye sahiptir*" şeklinde tanımlamıştır¹¹¹. Sir Charles Wilson ise 1895 yılında eski Yahudi mezarlığının üzerinde yer alan evlerle çevrili haldeki büyük yapı için Jüpiter ya da Asklepiyon Tapınağı konumlandırmıştır. Ayrıca C. Wilson bu tapınağın çevredeki evlere malzeme sağlamak adına yok edildiğinden de söz etmektedir¹¹².

İlk kez Pausanias'ın söz ettiği Koryphe tepesinin konumu açısından C. Texier'in bahsettiği Yahudi mezarlığının üst kısmı ifadesi oldukça önem arz etmektedir. 1930 yılına kadar olan sürede bazı araştırmacılar Asklepios Tapınağını Bahribaba Parkı'nın üst kısmı ile Değirmen Dağı arasında bir alana

¹¹⁰ Texier, s. 142.

¹¹¹ Fellows, s. 10.

¹¹² Wilson, s. 74.

konumlandırmaya çalışmışlardır¹¹³. Bunun dışında bazı araştırmacılar ise Koryphe Tepesinin, gördükleri yapı kalıntılarına dayanarak Değirmen Dağı olduğunu açıkça dile getirmiştir. Fakat bu açıklamayı doğru kabul etmek Pausanias'ın söylemine ters düşmektedir. Oysa C. Texier'in söz ettiği Yahudi mezarlık alanı günümüzde modern yapılarla çevrelenmiş ve tapınağın korunabilmesi için bakir kalmış bir referans noktasıdır. Söz konusu tapınak ile ilgili Pausanias'ın tanımı ve C. Texier'in konumlaması göz önüne alındığında Asklepios tapınağının yer aldığı nokta hakkında bir öngöründe bulunmak mümkündür(**Şekil 11**).

Tapınağın konumu ile ilgili en önemli bilgiye tesadüf eseri 1931 yılında günümüzde Eşrefpaşa Caddesi olarak bilinen yolun tesviyesi esnasında antik döneme ait olduğu anlaşılan mimari yapı elemanlarına rastlanması sonucuna ulaşılmıştır. Müze müdürü Selahattin Kantar ve Arkeolog Haland'ın, 1931 yılında Malderesi mevkiinde yaptığı çalışmalar ile daha önceki verileri değerlendirerek Asklepios Tapınağı'nın konumu hakkında belirgin bulgular elde edilmiştir.¹¹⁴ Araştırmaların yapıldığı bu alanda insanlar tarafından oluşturulmuş bir teras yapısı gözlemlenmiştir. Bahsi geçen teras duvarının 1907 yılında C. Texier ve A. Fontrier tarafından destek duvarı olarak niteledikleri yapı ile aynı olduğu düşünülmektedir.¹¹⁵ Bu teras'tan hareket ederek Asklepios Tapınağı'nın, yol çalışmalarının yapıldığı alanın biraz alt kısmındaki eski Yahudi Mezarlığı ile daha sonra Belediye Parkı arasında kalan bölgede konumlandığı kanısına varmışlardır. Bu alan için en dikkat çekici nokta, eski Yahudi Mezarlığı olan ve çalışmanın yürütüldüğü bölgenin yukarı kesiminin 1930 yılında da mezarlık olarak kullanıldığıdır. Çalışma raporunda Asklepios Tapınağı'nın konumlandığı yer olarak varsayılan yerin mezarlık olması sebebiyle hiçbir araştırma yapılamadığı belirtilmiştir. Bu rapor doğrultusunda söz konusu yerin Namık Kemal Mahallesi olabileceği görülmektedir.¹¹⁶ Asklepios Tapınağı'nın muhtemel konumunu doğrular nitelikte olan veri terasın altında bulunan kültle ilişkilendirilebilecek su kanalının olmasıdır.

Yukarıda bahsedilen bilgilerin yanı sıra başka duvar kalıntıları, sütun ve Korinth sütun başlıkları ele geçmiştir. 1931 yılında iki gün süren sondaj

¹¹³ Fontrier, s. 115.

¹¹⁴ Alatepeli, s. 48.

¹¹⁵ Alatepeli, s. 48.

¹¹⁶ Alatepeli, s. 48.

çalışmalarının fotoğraflandığı bilinse bile bu fotoğraflara ulaşmak mümkün olmamıştır. Bu sebepten ötürü o gün orada bulunmayan birisi için planı ve fotoğrafları olmayan bir rapor aktarılan bilgilerin sağlamlasının yapılmasına imkân vermemektedir.

A. Aristides, (Tales, I-13, s. 208)'e ait metinlerde Asklepios Tapınağı ile ilgili bir başka bilgiye rastlamaktayız. Aristides (Tales, I-13, s. 13), Gmynasion'da yer alan bir Asklepios Tapınağından söz etmektedir (**Şekil 12**). İlginç bir ayrıntı olarak Gmynasion'un yanına konumlanmış bir Asklepios Tapınağına Pergamon'da da rastlanmaktadır. Bu durumun Aristides'in orijinal eserinin çevirisinden kaynaklı bir sorun olup olmadığı orijinal eserden yeniden çeviri yapılmadan bilmek mümkün değildir. Cadoux'ya göre Asklepios Gymnasion'unun konumunu destekleyen bir açıklamayla, Herakleides'in Smyrna'daki Asklepios Gymnasion'undaki yağlama odasının tavanını altın yaldızla boyadığını aktarmaktadır¹¹⁷. Söz konusu yapının Hadrianus, Magistratus ve Smyrnalı yurttaşların yaptığı bağışlarla inşa edilmişti. Gymnasion'un güneş banyosu için inşa edilen alanında yer alan, yetmiş iki adet Afyon mermerinden, yirmi adet Numudia mermerinden ve altı adet porfir sütunun yer aldığı bir yağlanma odasından söz edilmektedir¹¹⁸. Muhtemelen ihtişamlı bir yapı olan Gmynasion'dan daha küçük boyutlarda olduğu düşünülen tapınağı Gymnasion içerisinde yer alan Asklepios olarak tanımlamıştır. Aristides (Tales, I-13, 208), bahsi geçen Gymnasion ile ilgili şu cümleleri kullanmıştır:

"Dokuzuncu gün [14 Ocak] rüyamda bir akşamüstü Smyrna'da Gymnasion'daki Asklepios tapınağına doğru yaklaşıyormuşum, Zenon'la birlikteymişim, tapınak hem daha büyükmüş, hem de portik yola, mozaikten olan tarafa doğru taşmış. Ama aynı zamanda orası tapınağın girişiymiş sanki." (Aristides, Tales, I- 13, 208)

Aristides'in bu söyleminden tapınağın önünde yer alan bir portikonun olduğunu ve tapınağın yol ile olan bağlantısı sonucuna ulaşılabilmektedir. Aristides bir başka bölümde ise şu sözleri söylemiştir:

¹¹⁷ Cadoux, s. 267.

¹¹⁸ Fikret Yegül, Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkınma, Çev. Emel Erten, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 271.

"Sonra sanki bu pronaosta ben kendi heykelimi inceliyordum: bazen kendi heykelim gibi görüyordum, bazen de Asklepios'un ki gibi geliyordu, uzun boylu ve yakışıklıydı. Sonra yine heykeli sanki Gymnasion'un uzun portığı altındaymış gibi görüyordum." (Aristides, Tales, I- 13, 208)

Aristides bu anlatımında Asklepios Tapınağı'nın girişinden detaylı olarak söz edilmese de pronaosundan söz etmiştir. Buna ek olarak Gymnasion'da uzun bir portikonun yer aldığından söz etmesi yukarıda bahsedilen Gymnasion'un ihtişamlı bir yapı olduğu bilgisiyle uyumaktadır.

Smyrna'da yer alan Asklepios Tapınağı ile Gymnasion yapısıyla birlikte anılan tapınağa ait bilgiler bunlarla sınırlıdır. Eldeki mevcut bilgilere dayanarak yukarıda bahsedilen noktaya Asklepios Tapınağı'nı konumlamak mümkündür. Tapınağa ait yapı kalıntıları günümüze ulaşmadığı için tapınağın konumunu antik yazarlardan, modern gözlemler ve müze sondaj raporları gözetilerek öneride bulunulmuştur. Yukarıda bahsedilen teras Asklepios Tapınağı'nı Gymnasion ile birlikte düşünüldüğünde yetersiz, ancak tek bir yapı olarak düşünüldüğünde söz konusu terasın yeterli boyutlarda olduğu gözlemlenmektedir. Fakat Pausanias'ın Asklepios Tapınağı için söyledikleri göz önünde bulundurulduğunda ise Asklepios kültürünün Smyrna'ya Pergamon'dan geldiği ve Pergamon'da da iki adet Asklepios Tapınağı olduğu bilinmektedir.¹¹⁹ Pergamon'da yer alan Asklepios Tapınağından ilki Asklepiyon'a adanmış ve büyük bir sağlık kompleksi görünümündedir. İkincisi Asklepios Tapınağı ise yamaca inşa edilmiş Pergamon'un ihtişamına yakışır yapı gruplarından birisi olan Gymnasion'un içerisinde bulunmaktadır. Aşağı yukarı belirginlik kazanmış Smyrna kent sınırı ile bu sınırları içerisinde Pergamon'daki Asklepios Tapınağını barındıracak bir alan tespit edilememiş ve antik yazarlardan da bu düşüncüyü destekler nitelikte bir öneri gelmemiştir.¹²⁰ Bu yüzden ikinci seçenek dikkate alınmalıdır. Asklepios Tapınağı'nın Smyrna'daki inşasında Pergamon'dan etkilenmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Pergamon'daki Asklepios kültürünün konumlarını örnek alacak olursak, Smyrna'daki iç limanın üst kısmında yer alan Zeus Akraios Tapınağının bulunduğu alan olan Asklepios Tapınağı'nın Değirmen Dağı'nın yamacında konumlanmış olması mümkündür. Mevcut teras, Ekrem Akurgal'ın

¹¹⁹ Alatepeli, s. 51.

¹²⁰ Alatepeli, s. 51.

Pergamon'daki Asklepios Tapınağına ait planı ile uyumluluk göstermektedir. İlk olarak Dor düzeninde inşa edilen Asklepios Tapınağı 9x16m boyutlarında bir prostylostur fakat daha sonra MS. 2. yy.'da bir onarım geçirerek İon düzenine kavuşturulmuştur.

Altın Yol'un bulunduğu bölge göz önüne alındığında yapının inşa edilmesi için gözlemlenen terasın günümüzde bir marketinin yer aldığı alanı da içine alacak şekilde geniş bir bölge olması gerekmektedir. Aksi halde kuzeydoğu güneybatı doğrultulu uzanan Gymnasion ile beraberinde inşa edilen Asklepios Tapınağı için enine geniş bir bölge yapının inşası için ayrılmışken yapı Namık Kemal Mahallesi ve Altın Yol arasında sıkışacaktır. Terasın ebatları müze raporunda açıkça belirtilmediği için terasın kuzey yönünü kapamış halde olan marketin antik yapıya veya olası bir ikinci terasa zarar verip vermediği bilinmemektedir. Ayrıca Aristides'in rüyası için yaptığı yorumlarda portikonun yola taşmış olması Gymnasion ve Tapınağa giriş için yapılan öngörülere çeşitlilik kazandırmıştır.¹²¹ Altın Yol'a bitişik halde güney'de bir girişin olması ve Zeus Akraios'a çıkan yolun güneybatısında yani portikonun sonunda da bir girişin olması kuvvetle muhtemeldir.

2.1.11. Roma Tapınakları

2.1.11.1. Tanrıça Roma Tapınağı

MÖ. 195 yılında Tanrıça Roma adına bir tapınak kuran ilk kent Smyrna'dır. Smyrna'nın Roma Devleti'nin yanında Antiokhos III'e karşı mücadelesini desteklemesini sembolize eden tapınak olduğu için her iki taraftan da anlam taşımaktadır. Roma Devleti, söz konusu tapınağa muhtemelen, Anadolu'daki egemen yıllarının başlangıcını temsil eden bir sembol olarak bakmıştır. Roma Devleti'ne karşı olan sadakatini gösteren en somut kanıtlardan biridir¹²².

¹²¹ Alatepeli, s. 52.

¹²² Kılıç, 2011, s. 122.

2.1.11.2. Tiberius, Livia ve Senato Tapınağı

İmparatorluk Dönemi'nde Asia Procurator'u Cucilus Capito'nun MS. 23 yılında görevini kötüye kullandığının anlaşılması, üzerine yargılanmış ve mahkûm edilmiştir. Asia kentleri, bir önceki yıl C. Silenus'a verilen cezadan ötürü, Tiberius, Tiberius'un annesi Livia ve Senato onuruna bir tapınak yapma kararı almışlardır. Aynı yıl içerisinde bahsedilen tapınağın inşası için izin verilmiştir. Pergamon, Ephesos ve Smyrna, yeni yapı projeleri ile birlikte daha Romalı kentler haline gelmişlerdir. Bu üç kent, Roma'nın gözünde bölgenin birinci kenti olabilmek için yeni yapıların imarı ve refah düzeyi olarak rekabete girmişlerdir. Örneğin, İmparator Augustus'un oğlu Tiberius'u varisi olarak ilan etmesinin ardından tüm kentlerden önce Smyrna'da Tiberius heykelinin dikilmiş olması bu yarışın bir parçasıdır¹²³. Akabinde Asya Eyaleti kentleri arasında İmparator Tiberius, annesi Livia ve Senato adına tapınak inşa ettirmek istemiş fakat Smyrna'nın isteği kabul görmüştür. Söz konusu tapınak Vali (Proconsul) Valerius Naso döneminde ibadete açılmıştır¹²⁴. Böylelikle Smyrna, diğer kentlerle olan rekabetin bir parçası olarak ilk Neokoros tapınağına sahip kent olmuştur¹²⁵. Kentin bu ünvanı Smyrna kent sikkelerine de yansımıştır.

Kente verilen ilk neokoros unvanından sonra, Prokonsul P. Petronius'un yönetimi sırasında büyük olasılıkla tapınağın açılışını temsil eden sikkeler darp edilmiştir. Bu sikkelerin ön yüzünde antitekik duran Livia ile Senato büstü yer almaktadır. Arka yüzde toga giymiş şekilde betimlenen imparator, yivli dört adet sütun bulunan Korinth nizamında tapınağın ortasında betimlenmiştir. MS. 3. yy.'a tarihlenen sikkelerde İmparator Tiberius, daha şematik betimlenmiştir. Sikkelerde hiçbir zaman Livia ile Senato ayrı ayrı betimlenmezken, Tiberius yalnız ve tapınak içerisinde ayakta durur vaziyettedir. Bu da İmparator kültürünün ne kadar baskın olduğunu göstermektedir¹²⁶.

Aristides (XIX.13), MS. 178 yılında meydana gelen depremde Tiberius, Livia ve Senato Tapınağı'nın yıkıldığını şu şekilde aktarmaktadır:

¹²³ Ersoy, 2015, s.22.

¹²⁴ A.g.e. , s.23.

¹²⁵ A.g.e. , s.23.

¹²⁶ Burrell, 2004: 325.

“Nitekim eskiden başarılarından dolayı arazi, zırh giysileri ve savaş ganimetleriyle en yüksek hediyeleri kazanan şehri siz Romalılar onurlandırdınız. Şimdilerde ise bu şehir için kader tanrısının elinden ödül olarak sefalet geldi. Hepimiz kaderin bu değişiminin yarattığı şaşkınlıktan bahsediyoruz. Toprak altında kalan tapınağın yeniden ortaya çıkarılmasından söz ediliyor. Sizin de onay vermeniz halinde söz konusu tapınağın onarımı için Asia’dan yardım getirilebilir lakin Smyrna’nın tekrar hayata kavuşmasını sadece siz sağlayabilirsiniz çünkü tanrı bu iş için gerekli tüm kaynağı yalnızca size bahşetmiştir.” (Aristides, XIX.13)

Şu ana kadar yürütülen kazı çalışmalarında Tiberius, Livia ve Senato Tapınağı'na ilişkin herhangi bir buluntuya rastlanmamıştır. Bu nedenle tapınağın konumu ile ilgili somut öneride bulunulamamaktadır.

2.1.11.3. Zeus Akraios Tapınağı

Filolojik buluntular ışığında, araştırmacılar tarafından edinilen bilgiler ve çizilen kent planlarına dayanarak, Değirmentepe'deki tapınağın kimin adına inşa edildiğini kesin olarak söylemek mümkün olmamaktadır. Öne sürülen üç farklı görüş bulunmaktadır. Birinci tez, Pusanias'ın bahsettiği Asklepieion kültü, ikinci tez, Zeus Akraios kültü, üçüncü tez ise kente ikinci neokoros unvanını veren Hadrianus'a adanmış bir tapınak olabileceğidir¹²⁷. Değirmentepe mevkiinde, 19. yy başlarında sadece temel kalıntısı ve civarda bulunan mermer parçaları görülse de günümüzde hiçbir belirti kalmamıştır¹²⁸.

Aristides (XVII.10) ise Smyrna'daki bir tapınaktan diğerine, bir tepeden diğerine doğru ulaşım sağlanan doğu-batı yönlü bir caddenin varlığını konu etmiştir. Aristides'in bahsettiği bu yol, Naumann ve Kantar tarafından, öğretmen evinin önünde ve güzel bir döşemeye sahip olan antik yol ile örtüşmektedir. Sözü edilen tepe ve tapınakların Değirmentepe ile Zeus Akraios Tapınağı olma olasılığı kuvvetle muhtemeldir(Şekil 13)¹²⁹.

Bürchner Pagos Dağı'nın batısında bir boğaz ile ayrılmış, yüksekliği 84 m. olan tepenin, Değirmentepe adıyla anıldığı ve bu tepenin eski adının Koryphe Tepesi

¹²⁷ Kılıç, 2011, 112.

¹²⁸ Pınar, İ. (1994). *Gezinlerin Gözüyle İzmir: XIX. Yüzyıl*, 69.

¹²⁹ Naumann ve Kantar, 1950: 72.

olabileceği söylemiştir¹³⁰. Bürchner, Değirmen-tepe'nin modern Smyrna'da hala Pagos adıyla anıldığından söz etmektedir. Koryphe adı Pausanias'a ait bir pasajdan türetilmiştir. Bahsi geçen pasajda yer alan tanım ile Değirmen-tepe'nin kuzey yamacı benzerlik göstermektedir¹³¹.

Osten'in anlatımına göre, Fauvel, Değirmen-tepe'de bir Asplepieion'un varlığını, kentin hemen bitiminde, denize yakın bir konuma sahip oluşuna dayandırmaktadır¹³². Texier, 1836 yılında Pagos Dağı'nın batı yamacında yapılan kazılarda ele geçen bazı mermer kütleler ile büyük taşlarla yapılmış bir tüneli, Asklepieion'a ait kalıntılar olarak yorumlamı tır¹³³. Walter, Asklepieion'un, tıpkı Mlietos ve Pergamon'daki gibi kent sur kapısının karşısında, Yahudi Mezarlığı ile Değirmen-tepe etrafında aranması gerektiğini vurgulamaktadır¹³⁴.

Chishull ile Dallaway'in söylemlerine yer veren Arundell ve onun takipçisi Bürchner, gösterişli bir yapıya ait kalıntılar ile Pausanias'ın betimlediği Asklepieion'un konumu konusunda fikir birliğine varamamı lardır¹³⁵. Fakat araştırmacı Bürchner, Zeus Akraios'a adanmış bir tapınağın göz alıcı bir tepe üzerine konumlanmanın daha makul olabileceğini vurgulamaktadır. Bürchner'e göre yapıya ait parçaların büyük ölçülere sahip olması, tapınakların ihti amına uygun bir durumu ifade etmektedir¹³⁶.

Fontrier ise farklı olarak, Pagos Dağı'nın batı yamacındaki alandaki buluntular üzerinde çeşitli işaretlerin bulunduğu büyük blok taşlardan inşa edilen su kanallarının olması sebebiyle, bölgenin Zeus Akraios Tapınağı'nın konumlandığı alan olup olmadığını sorgulamaktadır¹³⁷. Fontrier, tahminen Pagos Dağı'nın su kaynakları ile su kanallarını birbirine bağda tırarak böyle bir çıkarımda bulunmuş olup, Tiyatro, Stadion ve Kadifekale üçgeninin ortasına Zeus Akraios Tapınağı'nı konumlandırmaktadır (** ekil 14**)¹³⁸.

¹³⁰ Bürchner, 1929: 755–756.

¹³¹ Calder, W. M. (1906). Smyrna as Described by the Orator Aelius Aristides. *Studies in the History and Art of the Eastern Roman Provinces*: 95.

¹³² Osten, A.P. (1834). “Smyrna”, *Jahrbücher der Literatur*: 62–63; Osten, 1836: 522.

¹³³ Texier, 2002/2: 142.

¹³⁴ Kılıç, 2011,113.

¹³⁵ A.g.e. , s.113.

¹³⁶ Bürchner, L. (1929). Smyrna. G.Wissowa (ed.) *RE*, 6: 756.

¹³⁷ Fontrier, 1907: 114.

¹³⁸ Kılıç, 2011,114.

Bu bilgiler ışığında, Koryhe adı net bir şekilde Değirmentepe'yi tanımlamamakla birlikte, tapınağın lokasyonu belirtilirken Değirmentepe ismi kullanılmaktadır.

Zeus Akraios ve Hadrianus Tapınağı ile ilişkilendirilebilecek iki tapınak Smyrna kent sikkelerinde karşımıza çıkmaktadır. Domitianus döneminde darp edilmiş bu sikkelerin arka yüzünde bir tapınağın cephesi betimlenmiştir¹³⁹. Yüksek bir platform üzerinde, İon düzenine sahip, yivsiz sekiz sütun bulunan Tapınağa yanlarda bulunan altı adet basamak ile çıkılmaktadır. Çatı alınlığında yer alan iki figür arasında tahtta oturan betimleme büyük ihtimalle Zeus'dur¹⁴⁰. Pick, Roma kentinde yer alan Capitol Tapınağı ile Zeus Akraios Tapınağı arasında bir benzerlik olduğunu düşünmektedir¹⁴¹. Vespasianus Dönemi imparatorluk sikkeleri üzerinde işlenen Γῖορ Καπε[ηωλίοç] yazısının, Smyrna'da bir Capitol Tapınağı'nın varlığını kanıtlar nitelikte olduğunu düşündürmektedir. Pick'ın düşüncesine karşıt durum olarak, Capitol Tapınağı'nın karakteristik bir özelliği olarak her betimlemesinde sütunlar arasında Jupiter, İonu ve Minerva tanrıları ile tasvir edilir. Eğer Capitol Tapınağı kapalı biçimde betimlense içerisinde kült heykellerinin bulunduğu odaların kapıları da gösterilmelidir. Bu yüzden Klose, Pick'ın ortaya koyduğu tezi reddederek, bahsi geçen tapınağın hangi tapınak olduğu sorusunu cevapsız bırakmaktadır¹⁴².

M. Autonius Polemon'un desteği ile Smyrna'ya Hadrianus döneminde MS.123 yılında ikinci defa neokoros unvanı verilmiştir¹⁴³. Kente verilen ikinci neokoros unvanından sonra Smyrnalılar Hadrianus'u "Olymposlu Zeus" olarak atfedip bağlılıklarını sunmuşlardır. Hadrianus'u, tıpkı Ktistes Soter için kullanılan, "kentin koruyucusu", "kurtarıcısı", "insan soyunun kurtarıcısı" gibi unvanlar vererek onurlandırmışlardır. Bu dönemi takiben imparatorluk şehirlerinde yapılan olimpiik oyunların dışında "Hadrianeia Olympia" adıyla yeni oyunlar başlamıştır¹⁴⁴. Takip

¹³⁹ Klose, 1987: Tafel 6, R 61–63, Pick, 1904: Fig. 20, 21, 20a.

¹⁴⁰ A.g.e. , s.38.

¹⁴¹ Pick, 1904: 19.

¹⁴² Klose, 1987: 39.

¹⁴³ Keil, 1908: 108, Petzl, 1987: s. 697.

¹⁴⁴ A.g.e., s. 19, 20.

eden süreçte Smyrna kent sikkeleri üzerinde kullanılan bir ek unvan da “Hadriana Smyrna” olmuştur¹⁴⁵.

Hadrianus dönemine tarihlenen ve Strategos Sextus idaresinde darp edilen kent sikkelerinin arka yüzünde tapınak Hexastylos düzende ve cepheden betimlenmiştir. Bu sikkelerde yer alan betimlemelerin ikinci eyalet tapınağının temsili olup olmadığı kesinlik kazanmış bir konu değildir. Tapınak betimlemesi üzerinde herhangi bir tanrı veya imparatorun yer almaması ve Smyrna’da sikke lejantında Caracalla döneminden itibaren “νεωκόπορ” unvanının bulunmaması nedeniyle kesin bilgi vermek güç hale gelmektedir¹⁴⁶. Benzer fikirde olan Klose ise, sikke lejantından veya kült tasvirlerinden esinlenilerek bir tapınak modelini imparator tapınağı olarak adlandırmanın yanlış olacağını belirtmektedir¹⁴⁷. Klose, Hadrianus dönemine tarihlenen bazı Smyrna kent sikkelerinde, arka yüzünde bulunan Zeus, betimlenen şekliyle veya Akraios adıyla imparatora bir atıfta bulunulduğunun üzerinde durmaktadır¹⁴⁸. Bu da, MS. 123 yılında kentin aldığı ikinci neokoros unvanından sonra Zeus ve Akraios kültlerinin birleştirilme olasılığını akıllara getirmektedir. Boatwright’in söylediği gibi, Hadrianus dönemi boyunca hatta Atina’da bulunan Olympieion’un restorasyon çalışmalarından önce Zeus, Olympos ile bağdaştırılmıştır¹⁴⁹. Hadrianus’a birçok kentte olduğu gibi Smyrna’da da Zeus olarak tapınılmış, hatta Smyrna’da Zeus ile eş değer konumda yer almıştır¹⁵⁰. Smyrnalılar, Hadrianus’a Zeus olarak yaptıkları tapınımı, strategoslar Charmos ve Polemon idaresinde basılan sikkeler üzerinde Zeus tasviri en iyi şekilde göstermektedir¹⁵¹. Zeus’un önceden var olan kültü, Atina, Kyzikos ve Smyrna’da bulunan tapınaklar da Hadrianus imparatorluk kültü ile birleştirilmiştir¹⁵².

Burnell, Kzykos, Ephesos ve Smyrna kentlerindeki gösterişli tapınakların bizzat Hadrianus adına inşa edildiğini, bu yüzden Smyrna kentinde Zeus Akraios ve Hadrianus kültlerinin birleştirilmiş olabileceğini savunmuştur¹⁵³. Burnell, bu

¹⁴⁵ Burrell, 2004: 43; Magie, 1950, 615.

¹⁴⁶ Pick, 1904: 17.

¹⁴⁷ Klose, 1987: 21.

¹⁴⁸ A.g.e. , s.58.

¹⁴⁹ Kılıç, 2011,117.

¹⁵⁰ Klose, 1996: 58.

¹⁵¹ Klose, 1987: 16.

¹⁵² Kılıç, 2011,117.

¹⁵³ Burrell, 2003: 31–50.

düşüncelerini kanıtlamak için sunduğu tezlerden birisi, Caracalla dönemine ait sikkelerin arka yüzünde yer alan üç tapınak tasviri Hadrianus Tapınağı olduğudur¹⁵⁴.

İmparator Titus Döneminde (MS. 79-81) gelecekteki İmparator Traianus'un babası olan dönemin eyalet valisi M. Ulpius Traianus'un Zeus Akraios Tapınağı'na ulaşan bir su yolu yaptırdığı bilinmektedir¹⁵⁵. Burnell, Hadrianus'un kente neokoros unvanı vermeden kırk beş yıl önce Zeus Akraios Tapınağı'nın kentte mevcut olduğundan ve Pagos Dağı'nda bulunan bir yazıtta, bu tapınağa ulaşan su kemerinin tadilatından söz edildiğinden bahseder¹⁵⁶. Fakat Burnell, Petzl'in "681A" ile adlandırdığı yazıtı dikkate almamıştır. İnsutu olarak ele geçen yazıt, Weber tarafından bulunmuştur. Weber, tadilatı yapılan su kemerlerinin duvarlarında gördüğü iki adet yazıt üzerinden, tapınağın bir kaç yüz adım güneyinde ve Göztepe'nin tepelerine doğru çıkan yolun sol tarafında olduğunu düşünmektedir. Weber'in bu tanımlamalarına göre, sözü edilen su kemeri Değirmentepe'ye ulaşmış ve ulaştığı noktada Zeus Akraios Tapınağı bulunmaktadır.

Philostratos'dan edinilen bilgiler, Değirmentepe'ye konumlanan Zeus Akraios Tapınağı ile Hadrianus kültürünü birleştiren en önemli kanıt filolojik verilerdir. Philostratos, Hadrianus'un kente yaptığı maddi bağışlarla tapınağın bir burun üzerine inşa edildiğinden söz eder:

"...İmparator bir günde on milyon drachmae'yi şehre bağışladı. Bu parayla horreum, Asia'daki bütün gymnasionların en görkemlisi olan gymnasion ve Mimas'a meydan okur gibi duran bir burun üzerinde, uzaktan görülebilen bir tapınak inşa edildi." (Philostratos, I.25.2 (532))

Yukarıda bahsi geçen yer, Değirmentepe'nin konumu ile uyumluluk göstermektedir. Fakat Philostratos, Tacitus'un MS. 23 yılında kente verilen ilk neokoros unvanını tanımlamasında olduğu gibi, bu burunda yer alan tapınağın da Hadrianus'a adanmış olduğunu kesin olarak ifade etmemektedir¹⁵⁷.

1988 yılında İzmir metrosu çalışmaları sırasında bulunan heykel kaidesinde, Smyrna'da yer alan Hadrianus Tapınağı'ndan ve bu tapınakta görevli 24 ilahi okuyucu(hymnodos)'sunun birinden söz etmesi önem teşkil etmektedir:

¹⁵⁴ Burrell, 2003: 41.

¹⁵⁵ Ersoy, 2015, s.24.

¹⁵⁶ Burrell, 2003: 42.

¹⁵⁷ A.g.e. , s.120.

“İmparator kültü rahibi ve Tanrı İmparator Hadrianus’un tapınağında koro üyesi (hymnodos) olarak görev yapan birinin oğlu olan, süvari komutanı Marcus Claudius Apellas, kendisinin ve kentinin hamisi, müstesna vali Attius Rufinus’un oğlu, pek seçkin komutan vekili Attius Rufinus Metillianus’u (onurlandırdı).”¹⁵⁸

Değirmentepe Tapınağı ile Hadrianus Tapınağı’nı bağdaştıracak en önemli bilgi tapınağın boyutlarıdır. Atina ve Ephesos’da yer alan Olympieion, Kyzikos ve Tarsos’daki Hadrianus tapınakları birbirleriyle karşılaştırıldığında boyutları hakkında bilgi edinmemizi sağlar. Fontrier, Yahudi mezarlığında bulunduğu ve bir tapınağın arşitravı üzerinde, yüksekliği 14 cm olan harfler bulunan yazıt ile Klaros’ta bulunan arşitrav parçasında Hadrianus’a ithafta bulunulan yazıtın harfleri aynı yüksekliğe sahip olduğu görülmektedir. Değirmentepe Tapınağı’nı oluştura yapı taşlarının Yahudi mezarlığında kullanıldığı kabul edilirse, Fontrier’in Smyrna’da bulunduğu yazıtların bu tapınak ile bağlantılı olabileceği düşünülebilir¹⁵⁹.

18. yy.’dan 19. yy. sonuna kadar olan İzmir haritalarında tapınağın konumlandığı alan görülebilmektedir. Meyer, tapınağın 50x100m boyutlarında ve sütun yüksekliğinin 15m’yi aştığını belirtmektedir¹⁶⁰. Storari ve Saad’ın planlarında tapınak doğu-batı doğrultulu, peripteral formlu ve temenos içerisinde olduğu görülmektedir. Ancak 17. yy. arşivlerine göre Değirmentepe’de yel değirmenleri dışında hiçbir şey bulunmamaktadır¹⁶¹.

Osten, üzerinde tapınağın bulunduğu dikdörtgen alından, tapınak temelin granit bloklardan oluştuğundan, kaide izlerinden ve çevreye dağılmış mermer parçalardan bahsetmiştir¹⁶². Bu bilgilere göre kısa kenarı 10, uzun kenarı 23 sıra sütunlu bir düzene sahip olan tapınağın sütun alt çapları Atina’da bulunan Olympieion’unki ile aynıdır. Osten, Yunanistan’da bulunan Olympieion’dan sonra en büyük tapınağın Hadrianus ya da Antoninler dönemine tarihlenebilecek olan bu yapıyı göstermektedir¹⁶³.

¹⁵⁸ Kılıç, 2011, 120.

¹⁵⁹ A.g.e. , s.120.

¹⁶⁰ Meyer, 2008: 335, 338.

¹⁶¹ Kılıç, 2011, 121.

¹⁶² Osten, A.P. (1834). “Smyrna”, *Jahrbücher der Literatur*: 62.

¹⁶³ Osten, 1834: 62–63; Osten, 1836: 522.

Yaklaşık yüzyıl sonra Değirmentepe'yi ziyaret eden Walter, bu alanda yalnızca birkaç sütun parçası bulabilmiştir ve edindiği bilgileri şu şekilde belirtmiştir:

“Prokesch von Osten zamanında, stylobat seviyesine kadar korunmuş olan temel yapısının kalıntıları, bir kışlanın ve hapishanenin yapımında kullanılmışlardır. Öyle ki bunun yeri bile artık belli değildir. Sadece boyutları, Atina'daki Olympieion ile aynı olan, bir İyonik yivli sütuna ait kırık bir parça, yakında, caddenin köşesinde öylece durmaktadır. Tabii ki, bu tapınağın, Asklepios tapınağı değil de Hadrianus adına yapılmış olan bir neokoros tapınağı olduğunu kısa bir süre sonra farkına varmaktayız.”¹⁶⁴

Traianus'un ardından İmparator olan Hadrianus (MS. 117-138) Anadolu kentleri ile birlikte Smyrna'ya maddi ve manevi desteğini esirgememiş hatta MS. 123/4 yılında kenti ziyaret etmiştir. Oldukça bonkör davranan İmparator Hadrianus, Smyrna'ya yaptığı yüklü bağışlarla kentteki imar faaliyetlerine destek vermiştir¹⁶⁵. Ele geçen yazıtlarda İmparator Hadrianus'un bu desteğini karşılıksız bırakmayarak kişisel bağışlarda bulunmuşlardır. Hadrianus'un Smyrna'ya olan ilgisinde söylev ustası ve entelektüel Phrygia Laodikeiasında doğan Antonius Polemon'un katkısı bulunmaktadır. Smyrnalılar, Hadrianus'un ilgisini karşılıksız bırakmayıp onu Olymposlu Zeus ile bir tutmuşlardır. Smyrna ile Ephesos arasındaki çekişmeden haberdar olan Hadrianus, bu iki kent arasında ayrım yapmamak için ikisine birden kendisi adına tapınak yapmalarına izin vermiştir. İki kent arasındaki söz konusu rekabet sadece Roma Dönemi ile sınırlı kalmayı Antik Çağ'da da devam edecektir¹⁶⁶. Böylelikle her iki kentte ikinci kez imparator adına koruyucu olma, ev sahipliği yapma anlamına gelen *Neokoros* ünvanına sahip olmuşlardır. Bizzat imparator tarafından verilen izinle inşa edilen neokoros tapınaklar antik dünya'da büyük bir övünç kaynağı olarak bilinirdi. Kentteki neokoros tapınağının sayısı o kenti diğer kentlere göre öne çıkarmakta ve saygınlık sağlamaktadır. Smyrna kent sikkeleri üzerinde de "iki kez neokoros" ünvanı övünülerek kullanılmıştır¹⁶⁷.

¹⁶⁴ Walter, 1924, s. 232.

¹⁶⁵ Ersoy, 2015, s.25.

¹⁶⁶ A.g.e. , s.25.

¹⁶⁷ Ersoy, 2015, s.25.

Mehmet Taşlıalan ve Thomas Drew-Bear, Değirmentepe'deki Zeus Akraios Tapınağı'nın Balkan göçmenleri için 19. yy.'da yapımına başlanan mahallenin sokak örgüsünün altında takip edilebildiğinden bahsetmektedir¹⁶⁸. Didier Laroche ise bu tapınağın günümüzde varyant üzerindeki Kredi Yurtlar Kurumu'nun arkasında bulunan ada üzerine konumlanmış olabileceğini söylemektedir. Eski haritalar üzerinde yer alan tapınağın konumu ile uyuşan bu alanda yapılan ölçümler yaklaşık olarak 50x100m olarak hesaplanmıştır¹⁶⁹.

Smyrna için büyük önem teşkil eden tapınak temenos için Akpınar'dan bu alana uzanan bir su kemerine ihtiyaç duyulmuştur. Smyrna'ya MS. 123/124 yılında verilen neokoros unvanından sonra kendisini Zeus ile bütünleştiren Hadrianus, kendi kültü için Değirmentepe Tapınağı'nı en uygun yer olarak düşünmüş olmalıdır. İmparator ve kent Zeus'u Akraios lakabı ile onore ederken ona olan saygısını ve bağlılığını sikkeler üzerine betimleyerek göstermişlerdir. Smyrna sikkelerinin ön yüzünde Hadrianus portresi, arka yüzünde ise Zeus Akraios betimlemesine yer verilmesi bu duruma en iyi örnektir. Bu düşünceyi temsil eden diğer sikke tipi ise ön yüzde Hadrianus'un portresi, arka yüzde ise hiçbir kült heykelinin bulunmadığı, altı sütunlu bir tapınak tasviri bulunan sikke tipidir¹⁷⁰. İki sikke bu iki durumda da kente verilen ikinci neokoros unvanına takiben Hadrianus ile Zeus Akraios isimlerinin bütünleştiğini ve iki isim de aynı tapınakta tapınım gördüklerini düşündürmektedir¹⁷¹.

Smyrna kentinin üzerine modern kentin kurulması, tapınağın hiçbir kalıntısının bulunmamasına ve tıpkı diğer üç neokoros tapınağı (Ephesos, Kyzikos, Tarsos) gibi yağmalanmasına yol açmıştır. Bu sebepten eski gezginlerin planları ve epikrafik veriler dışında detaylı bir bilgiye ulaşılması mümkün görülmemektedir. Fakat Osten hariç diğer araştırmacıların bilgilerinden yola çıkarak, Hadrianus dönemine tarihlenen Anadolu'daki diğer neokoros tapınakların plan şeması da göz önünde bulundurulduğunda, Değirmentepe Tapınağı'nın Pseidodipteros planlı ve sekiz sütunlu ön cepheye sahip bir Korinth tapınağı olabileceği düşünülmektedir. Fakat bu tapınağı kesin olarak adlandırmaktan kaçınarak Değirmentepe Tapınağı

¹⁶⁸ Taşlıalan, M., Drew-Bear, T. (2004). *Rapport Sur Les Travaux Effectues Sur L'Agora De Smyrne. Anatolia Antiqua*, 12: 318.

¹⁶⁹ Kılıç, 2011, 123.

¹⁷⁰ Klose, 1987: 21, Taf. 33 R1-13.

¹⁷¹ Kılıç, 2011, 124

adıyla değerlendirmek, ilerleyen süreçte bulunabilecek arkeolojik ve filolojik bilgileri beklemek daha sağlıklı olacaktır¹⁷².

2.1.11.4. Caracalla Tapınağı

Septimus Severus yerine imparator olan Caracalla, MS. 214/215 yılında, Smyrna'yı ziyaret etmiş ve kente kendi adına tapınak yapılması için izin vermiştir¹⁷³. Kaynaklarda pek de iyi bir sicile sahip olmayan Caracalla'ya tapınım muhtemelen Smyrna'daki "tanrılaştırılmış Roma" tapınımı ile aynı çatı altında yürütüldüğü öngörülmektedir¹⁷⁴.

Yönetimin, Hellenistik krallardan Roma hakimiyetine geçtikten sonra Yunan şehirlerinde tanrısal nitelikte bir hükümdar kültü olmaması sonucunda, Roma Devleti'nin Roma kültürünü tanrısalılaştırdığı ortaya çıkmaktadır¹⁷⁵.

Tanrıça Roma, Smyrna kentinde pseudo-autonomous sikkeler üzerindeki betimlemesi Nero dönemine tarihlenmektedir¹⁷⁶. Takip eden süreçte, Roma ile Smyrna arasında oluşan birlik, beraberlik ve barış atmosferi, Septimius Severus döneminde darp edilen sikkeler üzerinde görülmektedir¹⁷⁷. Caracalla döneminden itibaren özellikle Roma Tapınağı'nın, neokoros tapınağı olarak yüceltilmesinin ardından, sikkelerin arka yüzünde Roma figürleri çok sık betimlenmiştir. Tanrıça, sağ elinde tapınak ve silah yığınının üzerinde taht kurmuş şekilde sikke üzerinde tasvir edilmiştir¹⁷⁸.

MS. 214/215 yılında Caracalla'nın Pergamon ve muhtemelen Smyrna'ya ziyaretinde bu iki kente de kendi adına tapınak yapılması için izin verilmiştir. Smyrna, Anadolu'da var olan imparator kültü için merkez konumundadır¹⁷⁹. İhtişamlı madalyonların arka yüzünde bu unvanın verilmesi anısına üç tapınak betimlemesi bulunmaktadır¹⁸⁰.

¹⁷² Kılıç, 2011, 124.

¹⁷³ Doğer, 2006, s. 121.

¹⁷⁴ Ersoy, 2015, s.37.

¹⁷⁵ Kılıç, 2011, 126.

¹⁷⁶ Klose, 1987: 23.

¹⁷⁷ A.g.e. , s.23.

¹⁷⁸ Klose, 1987: 22–23, Pick, 1904: 22,

¹⁷⁹ Kılıç, 2011, 127.

¹⁸⁰ Klose, 1996: 61.

Strategoslar, Aurelius Charidemos ve Tiberius Claudius Kretarios yönetimi veya hiç bir Magistra'nın ismi olmayan üçüncü neokoros unvanını betimleyen sikkeler darp edilmiştir. Kentin unvanlarını belirten üç neokoros tapınağının bulunduğu Smyrna madalyonları bulunmaktadır:

“ΣΜΤΡΝΑΗΩΝ ΠΡΩΣΩΝ ΑΣΗΑΣ ΚΑΛΛΣΗ ΚΑΗ ΜΑΓΔΘΗ ΣΡΗΣ
ΝΑΩΚΟΡΩΝ ΣΩΝ ΣΑΒΑΣΣΩΝ”¹⁸¹

Caracalla dönemine tarihlenen sikkeler üzerinde betimlenen üç tapınağın araştırılması, Roma Tapınağı ile Smyrna'nın, üç neokoros unvanı arasında bir bağ olduğunu ortaya koymaktadır¹⁸². Caracalla'nın onayı ile kente verilen üçüncü neokoros unvanı sebebiyle yeni tapınak inşa edilmemiş, uzun zamandır kullanılan Roma Tapınağı, Caracalla kültü için belirlenmiştir. Tapınak modeli taşıyan Roma betimlemesi¹⁸³ ile Lulia Domna'ya ait sikkelerin lejant kısmında yazan "ΣΜΤΡΝΑΗΩΝ ΝΑΩΚΟΡΩΝ ΘΔΑΣ ΡΩΜΖΣ" yazısı, neokoros unvanını Roma Tapınağı'nın üstlendiğini göz önüne sermektedir¹⁸⁴.

Cadoux ve Pick'ın yaptığı tanımlamaları tekrar eden Burnell, yeni bir görüş ortaya atmaktadır. Burnell, tapınağın içerisinde kült sembolü olarak tanrıça Roma'nın görülmesi gerekirken bunun yerine kentin adaşı Amazon Smyrna gibi kendi tapınağını taşır şekilde betimlendiğini söylemektedir. Bu bilgi, Burnell'in kente verilen üçüncü neokoros unvanının sadece Roma kültü değil bunun dışında da bazı unsurların etkili olabileceğini düşündürmektedir. Fakat Pick, Amazon'a ait bir sembol olan tapınakçığın hiç bir neokoros ile bağdaştırılmayacağını belirtmiştir¹⁸⁵.

Hangi tapınağa ait olduğu bilinmese de, Traianus dönemine tarihlenen yazıtta Tanrıça Roma Tapınağı'na bir göndermede bulunmuştur. Bu yazıtta Traianus'un Tiberius Iulianus Attalos'un Smyrna Tapınağı'na sunduğu hizmetlerden muaf tutulması kararı yer almaktadır¹⁸⁶. Ancak hangi tapınak olduğu kesinlik kazanmamıştır. Reynolds'un değerlendirmesine göre bu yapı, kent ve imparatorluk

¹⁸¹ A.g.e., s.61.

¹⁸² Klose, 1987: 22; Burrell, 2004: 50.

¹⁸³ Pick, 1904: 24.

¹⁸⁴ Klose, 1987: 22–23, Pick, 1904: 22.

¹⁸⁵ Burrell, 2004: 50, 326.

¹⁸⁶ Petzl, 1987: s. 593.

eyaletlerine bağı bir Smyrna tapınağıydı¹⁸⁷. Petzl, “*İmparator, Smyrna’daki bir eyalet tapınağı ile ilgili kültün sorumluluğundan Tiberius Iulianus Attalos’u azat etmiştir*” şeklinde anlaşılır ve duru bir biçimde yorumlamaktadır¹⁸⁸. Dräger, bu konuda daha net ifadeler kullanırken, söz konusu tapınağın “*Titus, Livia ve Senato*” adına adanan bir neokoros tapınağı olduğunu söylemektedir. Bu tarihte Roma ve Tiberius, Livia ve Senato tapınakları, kentte imparatorluk kült ritüellerinin uygulandığı tapınaklardı¹⁸⁹.

Caracalla'nın üçüncü neokoros unvanı ile onurlandırdığı Smyrna'da Roma kültü uzun yıllardan beri kentteki önemli varlığını korumaktadır. Tanrıça Roma bu kültün merkezi konumunda ve kentin Roma Devleti ile ilişkisini belirten Smyrnalıların benimsediği bir simge halindeydi. Bu duruma kanıt olabilecek unsurlardan birisi, kentin kurucusu ve adaşı Amazon Smyrna'nın sikke betimlemelerinde imparator veya Tanrıça Roma ile ilişkili olarak gösterilmesi, bir diğer unsur ise Septimus Severus dönemine tarihlenen sikkelerde iki Tanrıça'nın da el sıkışır şekilde betimlenmesidir¹⁹⁰.

Bir tapınağın inşası veya restorasyonundan bahseden yazıt MS. 2. yy. sonu MS. 3. yy. başına tarihlenmektedir¹⁹¹. Fakat bu tapınağın ne yeri ne de kime adandığı hakkında bir bilgi yoktur. MS. 4. yy. veya MS. 5. yy.'a tarihlenen ve muhtemelen birbirine ait olan iki yazıt, bir sinagog'da yürütülen çalışmalardan bahsetmektedir¹⁹²:

- a. “*Ben, Piskopos Eirenopoios ve kabilenin babası (?), Jakob’un oğlu (aynı zamanda o da bir Piskopos’tur), karım, öz oğlum ve kendim adına söz verdiğim adağı yerine getirerek, iç mekanın tabanının (?) kaplamasını oturma yerleri (?) ile beraber yaptırmış bulunmaktayım – bu yedi adet altın karşılığında yapılmış bir güzelleştirme çalışmasıdır – Selametle!*”.
- b. “*Çalışmalar Dosas’ın gözetimi altında yürütülmüştür*”¹⁹³.

Sonuç olarak Tanrıça Roma ve/veya Nemeseion ile de ilişkilendirilen İmparatorluk kültüne hizmet eden bu tapınağın konumu konusunda bugün için bir önermede bulunmak mümkün görünmemektedir.

¹⁸⁷ Reynolds, 1982: 113–115.

¹⁸⁸ Petzl, 1987: no. 593.

¹⁸⁹ Dräger, 1993: 148.

¹⁹⁰ Klose, 1987: 27, 28.

¹⁹¹ Petzl, 1987: no. 737.

¹⁹² A.g.e., s. 844.

¹⁹³ Kılıç, 2011, 131.

2.1.12. İsis-Serapis Tapınağı

MS. 2. yy.'da doğu kökenli bir inanlara ilginin artması ile Mısır kökenli Osiris, Apsis ile Hades, Asklepios veya Zeus gibi çeşitli yunan tanrılarının birleşiminden ortaya çıkmış koruyucu, evrensel ve iyileştirici İsis ve Serapis yaygınlaşmıştır¹⁹⁴. Bu inanç çoğu doğu Akdeniz kentleri gibi Smyrna'da da kabul görmüştür¹⁹⁵. Hatta Serapis, Severiuslar ailesinden olan imparatorlar tarafından kendi koruyucu tanrıları olarak benimsenmiştir. Smyrna'da ele geçen Serapis figürleri söz konusu kültün varlığına işaret etmektedir¹⁹⁶.

Aristiders'in anlatımlarında, İsis ve Serapis kültleri, Smyrna'da gizem ve sağlık adına oldukça ilgi toplayan bir kült olduğunu doğrulamaktadır. Aristides, İsis Tapınağı'nın Smyrna'daki varlığını doğrulamakta ve MS. 145, MS. 149, MS. 170, MS. 171 yıllarına tarihlenen yazıtlar, Aristides (XLVII. I.25) kendisinin iyileşmesinde tanrıçanın yardımı olduğunu belirtmektedir:

“Tanrının Rahibi Smyrna’daki İsis’in rahibiydi ve onunla kalıyordum. Kendi kendime uzun zamandır sıkı dost olduğumuzu düşündüm.”
(Aristides, XLVII. I.25)

“Henüz hastalığımın başında, bizzat kazlarla ilgili olarak İsis’ten emir geldi. Kaplıcalarda kalıyordum ve tanrıça kendisine iki kaz kurban etmemi emretti. Kazları aramak üzere önden gönderdiğim kişilere, kazlarla birlikte İsis Tapınağı’nın önünde benimle buluşmalarını söyledikten sonra şehre gittim. O gün pazarda iki tanesi dışında satılık kaz yoktu. Bizimkiler yaklaşıp onları almaya kalkıştığı sırada, kazları yukarı kaldıran adam onları satamayacağını söyledi. Çünkü İsis tarafından kazları Aristides için saklaması ona önceden haber verilmişti. O kesinlikle gelecek ve onları kurban edecekti. Tüm hikâyeyi öğrenince adam şaşırды ve saygı göstererek kazları onlara verdi. Ve bu olayları bizzat kurna sırasında öğrendim.” (Aristides, XLVII. I.45)

“Daha da korku veren bir şey anlatmam gerekirse, Smyrna’daki İsis Tapınağı’nda, İsis ve Serapis için kurban kestim. Propylaea’dan çıkarken iki kutsal kaz yukarı koşarak önüme geçtiler ve benim için oldukça belirginlik kazanan gitmeyi planladığım yolda bana rehberlik ettiler.

¹⁹⁴ Ersoy, 2015, s.38.

¹⁹⁵ Aytaçlar, 2006, s. 21.

¹⁹⁶ Ersoy, 2015, s.38.

Durumu kavradım ve arkadaşlarıma ve bana eşlik edenlere —Bakın, bunlar da bana eşlik eden arkadaşlarımdandır dedim. Aynı zamanda tanrıçanın korkunç haşmetini ve hem kehanet hem de alametleriyle ne kadar büyük bir güce sahip olduğu ve yakarışlarıma daha önce çoğu kez bir cevap geldiği hakkında konuşuyordum. Ve şimdi de yolculuğumuz için bir şekilde rehberler olarak kazları gönderdi.” (Aristides, XLIX. III.49.)

“Bu mevzularda tartışıyorduk ve aynı zamanda da kazların yaptıklarını gözlemliyorduk. Tapınaktan ne kadar uzaklıkta olduğunu bilmiyorum, ayrıldığı sırada onları arkadaşlarıma göstererek kazlarla şakalaştım ve —Efendiler, görevinizi yeteri şekilde yaptınız dedim. Daha konuşmamı bitirmemiştik ki, onlar geri dönüp gittiler.” (Aristides, XLIX. III.50.)

Serapis, Severuslar döneminde darp edilen sikkelerin ön yüzünde ve kalathos ile betimlenmiştir¹⁹⁷. Bu sikkelerin arkasında ise prora'lar tahminen Serapis'i ve Serapis kültünün takipçisi niteliğindeki İsis kültünde popüler olan gemileri betimlemektedir¹⁹⁸. Bu külte ilişkin konumu hakkında önermede bulunmak mümkün olmamaktadır.

2.1.13. Diğer Tapınklar

2.1.13.1. Athena Areia Kültü

MÖ. 241'de Menderes Magnesia'sı ile Smyrna arasında yapılan barış antlaşmasından itibaren saygı gören kült Athena Areia'dır¹⁹⁹. Athena'nın liman kentini yönettiği yazıtlardan bilinmektedir²⁰⁰. Ancak 20. yy.'da başlayan arkeolojik çalışmalarda bahsi geçen kült ile ilgili henüz bir yapı kalıntısına rastlanmamıştır.

¹⁹⁷ Klose, 1987: 33; Taf. 11, V 1–6.

¹⁹⁸ Klose, 1987: 33.

¹⁹⁹ Smyrna/ İzmir, s. 19.

²⁰⁰ Ersoy, 2015, s.33.

2.2. KİLİSELER

2.2.1. Kiliselerin Ortaya Çıkışı ve Smyrna/İzmir Kiliseleri

Yunanca, "*özel davetiyeli meclis, özel iş veya bir amaç için toplumun dışına çağrılmış topluluk*" anlamına gelen Ekklesia, kilise kelimesinin de kökenini teşkil etmektedir²⁰¹.

Hristiyanlığın erken evrelerinde Yahudi toplumu içerisinde yaşayan Hristiyanlar dini ritüellerde Yahudilik inançları ile arasındaki farkı vurgulamak adına dini toplantılarını Ekklesia olarak adlandırmışlardır²⁰². Böylelikle, Ekklesia kelimesi Yahudilerden kendilerini ayırmış olan Hristiyanlar için kullanılmaya başlanmıştır²⁰³. Kutsal kaynaklarda Ekklesia kelimesi bir çok kez kiliseyi işaret etmiştir. Söz konusu kelimenin anlaşılabilmesi için Eski Ahit ve Yeni Ahit'te yer alan kilise kelimesinin geçtiği kısımları değerlendirilmelidir. Özellikle Yeni Ahit'te yer alan "church" (ekklesia) ve "assembly" kelimeleri dikkat çekmektedir²⁰⁴.

Eski Ahit'in Yunanca'ya çevrilmesiyle İbranice bir kelime olan "kahal" veya aynı anlama gelen "edah" kelimesinin Yunanca'ya uyarlanması ile kutsal kaynaklarda kendisine yer bulmuştur²⁰⁵. İbranice kaynaklarda "kahal" veya "edah" kelimesi, Tanrı'nın oluşturduğu ve çağırıldığı İsmailoğulları'nın dini toplantı ya da meclisi için kullanılmıştır²⁰⁶.

Hristiyanlığın ilk döneminden sonra kilise kelimesi teknik bir anlam kazanmıştır. Mekân ve zaman farkı ile bir toplantı zorunluluğuna dikkat edilmeden İsa Mesih'e inananların bütününe belirtmek için kullanılmıştır²⁰⁷. Genel olarak bakıldığında kilise kelimesi bir kurum veya yapıyı ifade etmektedir²⁰⁸.

Bazilika'nın kilise işlevi kazanması Erken Hristiyanlık Dönemine tarihlenmektedir. Genellikle ahşap örtü sistemi kullanılan Hellenistik bazilikalardan

²⁰¹ Eşmeli, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/5, Hristiyanlık Tarihinde Kilise ve 'Kilise' İçin Kullanılan Metaforlar, 2014, s 955.

²⁰² Richard P. McBrien, The Church, Harper Collins Publishers, New York, 2008, s. 27.

²⁰³ Hans Küng, The Catholic Church, Image Books, New York, 1987, s. 5.

²⁰⁴ Eşmeli, , 2014, s 955.

²⁰⁵ Richard P. McBrien, 2008, s.27-28.

²⁰⁶ Edward Schillebeeckx, Church: The Human Story of God, Çev. John Bowden, The Crossroad Publishing Company, New York, 1990, s.146-147, Eşmeli, 2014, s 955.

²⁰⁷ Eşmeli, 2014, s 956.

²⁰⁸ Korintliler 1,12:28; Matta, 18:17, Eşmeli, 2014, s 956.

bilinen en eski kubbeli bazilika, İstanbul'da yer alan Polyeuktos Kilisesi'dir²⁰⁹. Bazilikaların yanı sıra haç planlı kiliselerle de oldukça fazla karşılaşmaktadır. Bu tip kiliselerin en bilindik ve öncü konumundaki yapı Kutsal Havariler Kilisesi'dir²¹⁰. İç mekân bezemeleriyle haç planlı olan Galla Placidia Anıt Mezarı bu örneklerden birisidir. Bunların dışında, dairesel bir plana sahip olan Kudüs Kutsal Mezar Kilisesi, merkezi planlı kiliselere örnek teşkil etmektedir. Ravenna'da yer alan sekizgen ve merkezi planlı olan Ortodokslar Vaftizhanesi kubbeli bir yapıdır²¹¹.

Kiliselerde yer alan templonun arkasında, apsisin önünde bulunan, ayin sırasında kalış, paten, haç gibi kilise eşyalarının konulduğu kutsal masa olan altının konumu, din adamlarının oturdukları yerler, kiliseye giriş yerler, apsise dik, koridor şeklinde, halka ayrılmış nefleri ayıran sütunların konumu, bazilikalarda bulunan bemaya yakın, ana mekâna dik, koro için ayrılan bölüm ve ana mekân arasında kalan alan olan transeptler, ritüellere göre şekillenmektedirler²¹².

Arkeolojik buluntular ve antik kaynaklar ışığında Smyrna'da, MS. 1. yy.'dan itibaren Hristiyanlığın giderek yükselen bir değer olduğu anlaşılmaktadır. MS. 1. yy. ortalarında Smyrna da *Asia Eyaleti*'ndeki diğer kentler gibi Yahudilere ve Hristiyanlara ev sahipliği yapmıştır. Aziz Paulus'un üçüncü misyonerlik yolculuğu sırasında MS. 54 yılında Ephesos'a gelip iki yıl üç ay bu kentte yaşamadan önce kısa süre de olsa Smyrna'ya uğradığı bilinmektedir²¹³. Hristiyanlık öğretisi Yahudiler arasında taraftar bulmasıyla en eski Hristiyan gruplarından birisi Smyrna'da oluşmuştur. Smyrna Kilisesi'nin, Aziz Paulus'un kente gelişinde ve /veya sonrasında Aziz Yuhanna'nın Smyrna'ya kesin olarak bilinmeyen bir tarihte gelişiyile kurulduğu düşünülmektedir²¹⁴. Smyrna Kilisesi ile ilgili tek atıf, İncil'de bahsedilen yedi kiliseden birinin Smyrna'da bulunmasıyla ilgilidir²¹⁵. Aziz Yuhanna'nın öğretileri doğrultusunda harekete geçen Hristiyan toplulukların *Asia Eyaleti*'ndeki yedi büyük kentte ciddi şekilde örgütlendikleri, nitekim Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen yedi St. John (Aziz Yuhanna) Kilisesi'nden birisi Smyrna'da inşa edilmiştir. Söz konusu kilisenin konumu hakkında arkeolojik veriler bulunmamaktadır. Fakat Smyrna

²⁰⁹ Koch, 2007, s. 45.

²¹⁰ Mango, C. (2006). Bizans Mimarisi, s. 68.

²¹¹ Grant, 1977, s.102, Erbilgin, 2017, s.157.

²¹² Erbilgin, 2017, s.158.

²¹³ Akın Ersoy, Dokuz Eylül Üniversitesi Dergisi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2018, s. 97.

²¹⁴ Ersoy, 2018, s. 97.

²¹⁵ The Book of Revelation (2: 8-11)

Agorası'nın hemen güneyinde yer alan yamaçta günümüzde metruk haldeki Aya Yanni Kilisesi konumu da göz önünde bulundurulduğunda en uygun yer olarak düşünmek mümkündür²¹⁶.

Aziz Yuhanna, Aziz Paulus'un ölümünden sonra Ephesos ve ona bağlı kiliselerin önderi konumuna gelmiştir. Hz. İsa'nın da çok değer verdiği Aziz Yuhanna'yı görmek için farklı yerlerden insanlar Ephesos'a geliyorlardı. İlerleyen yaşına rağmen Hristiyanlığı yaymaya çalışan Aziz Yuhanna yolculuklara çıkıyor ve Hristiyan öğretilerini yaymak için çaba sarf ediyordu. Asya Kentlerinde, Pergamon ve Smyrna'da da Hristiyan düşmanlığının hat safhada olduğu bir dönemde Roma'ya götürülüp işkence edilmiştir. Daha sonra da sürgüne Yunanistan'ın Patmos adasına gönderilmiş, Domitianus'un öldürülmesinin ardından Ephesos'a dönmüştür²¹⁷.

Aziz Yuhanna'nın yaşlılığında öğrencisi olmuş ve havarileri son görenler arasında yer alan, hatta belki de Aziz Yuhanna tarafından Smyrna Piskoposu olarak gönderilmesini öğütlemiş olan Aziz Polykarpos'un en önemli Hristiyanlardan birisi olarak MS. 2. yy.'ın ilk yarısında Smyrna'daki Hristiyanların önderi durumundaydı²¹⁸. Bir pagan olan İmparator Antoninus Pius lakabını (Dindar) hak edecek şekilde dürüst birisiydi ve Hristiyanlar onun zamanında göreceli olarak rahatlamışlardı. Galatia, Bithynia ve Kapadokia'dan gelen misyonerleri Batı'ya yollayarak Doğu'dan Batı'ya Hristiyanlığı her köşeye hızla yayılmasına önderlik edenlerden birisi olmuştur. Bu misyonerlerden Presbyteros (İhtiyar/Kilise Yöneticisi) Pothinus'un önderliğinde, içlerinde Smyrnalı İrenaeus'un da yer aldığı Anadolu bir misyoner grubu Aziz Paulus ile Aziz Yuhanna'nın öğretilerini Pessinus Ana Tanrıça'sının Pessinus'tan sonra en önemli kutsal yeri aynı zamanda İmparatorluğun ikinci başkenti olan Lyon'a (Lugdunum) ve Ephesos'tan sonra Artemis'in ikinci en önemli kutsal kentine, Marsilya'ya (Massalia) kadar ulaşmışlardır²¹⁹.

Hristiyanlara yönelik, kovuşturmaların başladığı MS. 155 yılında, Smyrna Stadiumu'nda, Asia Eyaletleri Birliği'nin şenlikleri esnasında tutuklanan Hristiyanlar arasında, MS. 115-155 yıllarında Smyrna Kilisesi'ne liderlik etmiş olan Aziz Polykarpos'da yer almaktadır²²⁰. Aziz Polykarpos'tan İmparator Kültü'nü kabul

²¹⁶ Ersoy, 2018, s. 98.

²¹⁷ Ersoy, 2018, s. 99.

²¹⁸ Lequenne, 1979, s. 159.

²¹⁹ Ersoy, 2018, s. 99.

etmesi, adına kurban kesmesi ve tütsü yakması isteğini kabul etmesi istenmiş fakat bunu reddetmiştir. İddia edildiğine göre Yahudilerin ve Pagan halkın isteği doğrultusunda Stadium'da öldürülmüştür. Smyrna Stadium'u günümüzde modern yapıların altında kalmış olsa da bölgenin topografyasından konumlandığı alanı anlamak mümkündür²²¹. Erken Bizans Dönemi'nde, Aziz Polykarpos anısına Stadium'da bir *Martyrium* (Şehitlik) ile yanına veya yakın çevresine bir kilise inşa edilmiştir. Smyrna'ya gelen Batılı Seyyahlar tarafından bu yapının kalıntılarının görüldüğü kaydedilmiştir²²².

MS. 3. yy.'da Smyrna'da yaşayan Hristiyanlar için Smyrna Agorası olumsuz hatıraları barındırmaktadır. İmparator Decius'un (MS. 249-251) emri üzerinde Roma İmparatorluğu'nun birçok yerinde Hristiyanlar kovuşturulmuş ve bunlardan biriside o dönem Smyrna Kilisesi'nin lideri olan Pionios olmuştur. Hristiyanlar Pionios'u "din şehidi" ilan etmişlerdir. Bu şehit edilişi anlatan *Martyrium Pionii*'den öğrenildiği üzere, MS. 250 yılında Pionios, Aziz Polykarpos şehit edildiği gün (23 Şubat) diğer iki Hristiyan, Sabine ve Asklepiades ile birlikte tutuklanmışlardır. Smyrna Neokorosu Polemon, Hristiyanları aramak ve pagan tanrılara kurban kesmeleri için zorlamakla görevlendirilmişti ve bu sebepten dolayı Pionios ve beraberindeki iki Hristiyan'ı Agora'ya götürmüştü. Agora'ya götürülen Pionios ve beraberindeki Hristiyanlar boyunlarına zincir dolayarak pagan tanrılara kurban kesmektense hapse girmeyi yeğlediklerini göstermek istemişlerdir. 23 Şubat günü Kentteki tatil günü ve aynı zamanda Yahudilerin Şabat günü olmasından dolayı Smyrna Agorası oldukça kalabalıktı. Bu dönemde Smyrna, retorik (hitabet sanatı) merkezlerinden birisiydi. Pionios, Smyrnalılara Agora'da Homeros'tan, Hz. Musa'dan ve Hz. Süleyman'dan alıntılar yaparak etkileyici bir konuşma yapmıştır. Agora'nın yanının yer alan Nemesisler kutsal alanında kurban keserleri halinde affedilecekleri söylemişse de Pionios ve beraberindekiler bu teklifi reddetmişlerdir. Yeniden hapse atıldıktan bir süre sonra yeniden Agora'ya getirilip pagan tanrılara kurban kesmeleri yönünde kuvvetle zorlansalar da bir kez daha kent yönetimine karşı gelerek, 12 Mart 250 günü

²²⁰ Aziz Polykarpos ile aynı tarihte öldürülen bir diğer aziz de Hierapolisli (Pamukkale) Papias'tır. Aziz Yuhanna'nın öğrencisi ve Aziz Polykarpos'un da arkadaşı olan Papias inancı uğruna Pergamon'da öldürülecektir. Bkz. Tiefenbach, 2012, s. 49-57.

²²¹ Ersoy, 2015, s. 133.

²²² Pınar, 2001, 6.

Asia Valisi Quintillianus'un yargılamasıyla Pionios ölüm cezasına çarptırılmış ve aynı gün Stadium'da yakılarak idam edilmiştir²²³.

MS. 313 yılında Roma İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı resmi dinlerden birisi olarak kabul etmesi ile gizli yürütülen Hristiyanlık faaliyetleri gün yüzüne çıkmış ve artık Hristiyan olduğunu açıklayan İmparatorlar ve tebaası ile giderek Hristiyanlaşan bir Roma Devleti olmuştur. Hristiyanlar ilerleyen dönemlerde Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği yere, Hristiyanlık öğretisinin ilk liderleri ile din şehitlerine ev sahipliği yapan kutsal mekânlar ile onların mezarlarına ve ilk Hristiyanlık mucize ve hikâyelerinin anlatıldığı yere "hac" ziyaretleri gerçekleştirmişlerdir. Bu hac sırasında alınana hatıralar farklı coğrafyalara taşınmıştı. Söz edilen hatıralar arasında günümüzde "*hacı yağı şişesi*" olarak bilinen *ampulla* adında küçük mataralar vardır. Nitekim içlerindeki muhtevası ile ele geçmiş ve kutsal topraklardan ve Anadolu'daki hac merkezlerinden taşınmış olan, MS. 5.-7. yy.'a tarihlenen ampulla'lar Antik Smyrna/ İzmir Kazılarında azımsanamayacak kadar çok ele geçmiştir (**Resim X**)²²⁴. Pişmiş toprak, kurşun ve cam örneklerinin olduğu Ampulla'lar daha çok yassı yuvarlak formlu, basık gövdeli ve iki yanında tutamak veya ip deliği bulunan silindirik kısa boyunludur. Boyları genellikle 4 cm ile 10 cm arasında değişen, içlerinde genellikle Kutsanmış çeşitli sıvıların olduğu kabul edilen küçük mataralar olarak tanımlanır²²⁵.

Bizans İmparatorluğu'nun Hristiyanlığı resmi din olarak kabul ettiği ve Hristiyanlığın kalabalık halk topluluklarında kabul gördüğü döneme ilişkin kanıtları Smyrna Agorası kazılarında ele geçen bir grup buluntudan (**Resim X**) da takip etmek mümkündür. Altınpark Arkeolojik Alanı'nda yer alan evlerin farklı dönemlerde onarım ve eklemelerle MS. 6./7. yy.'a kadar varlığını koruduğu fakat büyük bir yangın sonucu yok olduğu tespit edilmiştir. Bölgede MS. 10. yy.'dan sonra yeniden yapılaşmanın başladığı anlaşılmakla birlikte mevcut mimari izlerden, yapıların niteliği anlaşılmamaktadır²²⁶.

²²³ Ersoy, 2018, s. 101.

²²⁴ Smyrna/İzmir kazıları Ampullaları hakkında geniş bilgi için bkz. Köroğlu, 2015, 155-170.

²²⁵ Gülgün Köroğlu. Anadolu'dan Erken Bizans Dönemi Hacı Ampullaları ve Smyrna Buluntuları, (Eds. A. Ersoy- G. Şakar), Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları I. Çalıştay Bildirileri, 2015, s. 158.

²²⁶ Ersoy, 2018, s. 101.

2.3. SİNAGOGLAR

2.3.1. Sinagogların Ortaya Çıkışı ve Smyrna/İzmir Sinagogları

Sinagog Kelimesi, yunanca "toplanma yeri" anlamına gelen Synagoge'den gelmektedir. Sinagog kelimesi bir mekânı temsil ettiği kadar bir topluluğu da temsil etmektedir. Yunanca "dua evi" anlamına gelen proseukhe' de sinagog için kullanılan bir başka kelimedir. Türkçe karşılığı "havra" olarak bilinen sinagog, İbranice' de, hevra, dua evi anlamına gelen bet ha tefilla, toplantı evi anlamına gelen bet ha knesset ve eğitim yeri anlamına gelen bet ha midraş olarak adlandırılır²²⁷.

Sinagog yapılarının ne zaman ve nerede ortaya çıktığı kesinlik kazanmamış olsa da bu konu da çeşitli tezler ortaya atılmıştır²²⁸. Bu tezlerden birine göre MÖ. 621 yılında İsrailoğulları Kralı Yeşu'nun reformlardan birisi olan, "*Kudüs dışındaki bütün sunakların kaldırılması*" maddesinin sonucu olarak kült'ün Yerusâlim Tapınağı'nda yoğunlaşması üzerine diğer kentlerde oluşan 'kült' boşluğunu Sinagoglar doldurmuş olduğudur²²⁹. Diğer düşünce ise, MÖ. 586- 538 yıllarına tarihlenen "Babil sürgünü" esnasında ortaya çıkan sorunlardan birisi de bir ibadet mekânının (tapınağın) olmayışdır. Tapınak yokluğu sinagog inşası ile doldurulmuş olmalıdır²³⁰. Bir başka tez, Nehemya ile Ezra'nın önderliğinde Babil göçü sonrası sinagogların ortaya çıktığıdır.

Birinci Tapınak dönemindeki kent kapısının işlevi ile MS. 1. yy.'daki sinagog yapısının işlevi neredeyse aynıdır. Bu benzerlik, Biblik kent kapısının, düzenlenen etkinlikler için bir merkez olmasından çok sadece giriş- çıkış yapılan bir kapı halini alması ve etkinliklerin sinagog adı verilen yapıya taşınmasıdır²³¹.

İkinci tapınak döneminde ortaya çıkmaya başlayan sinagog'un temelleri, Yahudi halkının kent kapısı önünde toplanmasına dayanmaktadır. Kent kapısı dinsel etkinlikler için kullanılagelmiş bir yer halindeydi. Hellenistik dönemde bu etkinlikler kent kapısından bir yapıya, muhtemelen de sinagoga taşınmıştır. Bu düşünceye sahip

²²⁷ Jüdisches Lexikon, Synagoge maddesi, Band IV/2, 789-91

²²⁸ L.I. Levine, The Encyclopedia of Archeological Excavation in the Holy Land, ed. E. Stern(1993), vol. 4, 1421.

²²⁹ Levine 2000, 22, J. Gutmann, "The Origin of the Synagogue", Jahrbuch des Deutschen Archeologischen Instituts und Archeologischer Anzeiger Band 87 (1927), 37-38

²³⁰ Hezekiel 8:1, 14:1.

²³¹ Türkoğlu, 2001, s. 15.

araştırmacılar, sinagogların ani bir karar, toplumsal bir kriz veya bir kişinin kararıyla değil zaman içerisinde gelişen süreçle birlikte ortaya çıktığını savunmaktadırlar. Yahudilerin göç hareketi incelendiğinde I. Babil sürgününün önem kazandığı görülmektedir. Bu sürgün esnasından Yahudilerin bir kısmı Halep, Maraş, Rumeli, Edirne, İstanbul, Rodos ve İzmir'e yayılmışlardır.

Arkeolojik açıdan bakıldığında Smyrna ticaret limanı olması sebebiyle çok erken tarihlerde mistik inançlara ve semavi dinlerle tanışmış bir kenttir. Yahudilerin tam olarak ne zaman Anadolu'ya geldikleri bilinmemektedir. Fakat Tevrat'ın bazı anlatılarından yola çıkarak özellikle ticaret yollarının geçtiği kentler başta olmak üzere Anadolu'nun tüm bölgelerinde varlık gösterdikleri kabul görmektedir. Yahudi kaynaklarına göre MÖ. 586 yılında yıkılan Yehuda Devleti'nden ayrılan Yahudilerin Fırat nehri yakınlarına sürüldüğünü bir kısım Yahudilerin ise Ephesos ve Rhodos'la birlikte Smyrna'ya göç ettikleri bilinmektedir²³². Söz konusu göç Smyrna henüz eski yerinde Bayraklı'da konumlandığı döneme tekabül etmektedir. Ayrıca muhtemelen MÖ. 6. yy.'da kayıt altına alınan kutsal metinlerde Fenikeli esir tüccarların İonialılara Yahudi esirleri sattıkları yer almaktadır²³³. Dönemin önemli ticari ve idari kentlerinden birisi olan ve Smyrna'ya komşu kentlerden biri olan Sardis'te MÖ. 5. yy.'da bir Yahudi grubunun olduğu bilinmektedir. Büyük İskender'in İsrail topraklarındaki hâkimiyetinden sonra ise Ortadoğu'dan Smyrna ve/veya çevresine Yahudi göçü yaşanmıştır²³⁴.

Smyrna'daki Yahudilere işaret eden arkeolojik buluntuların sessizliğine karşın MS. 124 yılına tarihlenen yazıtta Yunanca *Iudaioi* olarak adlandırılan bir Yahudi grubunun varlığı anlaşılmaktadır²³⁵. Bu tarihten sonra uzun bir sessizliğin ardından Smyrna Agorası Hamam yapısı ile Basmane Mevkiinde yapılan kazılarda Erken Bizans Dönemi'ne tarihlenen kandil üzerindeki yıldız tasviri oldukça dikkat çekicidir (**Resim X**)²³⁶. Yahudilik için önem teşkil eden işaretlerden birisi olan Davud Yıldızı ile söz edilen kandiller üzerinde yer alan yıldız tasviri arasındaki benzerlik Smyrna'daki Yahudilerin varlığına işaret etmektedir. Söz konusu yıldız tasviri MS. 5.

²³² Akın Ersoy, Dokuz Eylül Üniversitesi Dergisi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 2018, s. 96.

²³³ Pardo, 2007, s. 10

²³⁴ Ersoy, 2018, s. 96.

²³⁵ Wilson, 2017, s. 291

²³⁶ Ersoy, 2018, s. 96.

yy. ile MS. 7. yy. arasındaki bir dönemi işaret etse de, modern Yahudiler, Davud Yıldızı'nın Ortaçağ sonrası sürecin bir ürünü olarak görmektedir²³⁷.

Erken Bizans Dönemine tarihlenen kandiller dışında aynı tarihsel süreçten Yahudilerin kentteki varlıklarına önemli bir kanıt niteliğinde MS. 4./5. yy.'a tarihlenen bir sinagog'a ait onarım yazıtı Smyrna'da bulunmuştur. Söz konusu yazıtta bir Presbyter (din görevlisi) olan bir kişi (Jakop'un oğlu)'nın, karısı ve çocuğu adına bir sinagog'un taban döşemesini ve oturma yerlerinin düzeni için maddi destekte bulunduğu yer almaktadır²³⁸. Smyrna Agorası Hamamı kazılarında aynı zaman tarihlenen yukarıda sözü edilen yıldız tasvirli kandillerle birlikte haç tasvirli kandillerin de ele geçmesi, Agora Hamamı'nda farklı din grubuna ait insanların farklı tasvirlerle sahip kandilleri kullanmaları, modern Yahudi anlayışının yıldız tasvirini referans almadığına da dikkat çekerek, tercih etmiş olabileceğinin bir işareti olarak değerlendirilebilir. Yahudilerin Smyrna'daki varlığı arkeolojik buluntular ışığında şimdilik MS. 13. yy.'a kadar belirsizliğini korumaktadır²³⁹.

2.4. CAMİLER

2.4.1. Camilerin Ortaya Çıkışı ve Smyrna/İzmir camileri

Cami kavramı ilk kez "Hz. Muhammet'in Evi" kavramı ile başlamış, İslamiyet'in yayılım gösterdiği bütün coğrafyalarda zaman ve mekân uyumu içerisinde programlanmış bir mimari olarak farklı tasarım ve planlarla karşımıza çıkmaktadır. Cemaat kavramının ortaya çıkmasına yardım eden, bilim adamlarının da farklı tipolojilerini incelediği bu yapılar aynı zamanda siyasi ve kültürel açıdan birer kamusal alan işlevi de üstlenmektedir. Tek çatı altında toplu ibadet etme isteği yapının tasarımında önemli rol oynamış, ahşap sütunların taşıdığı düz ahşap çatılar caminin çeşitli varyasyonları inşa edilmiştir. Ancak ilerleyen zamanda planın içerisine mihrap önünden başlanarak bir kubbe'de eklemiştir²⁴⁰.

²³⁷ Ersoy, 2018, s. 96.

²³⁸ Petzl, 1987, s. 315-316, No. 844

²³⁹ Ersoy, 2018, s. 97.

²⁴⁰ İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", *İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt*, İzmir 2013, s. 88.

Smyrna'daki İslami buluntular Arkeolojik çalışmalarla tespit edilememiştir. İlk askeri ve siyasi olarak, MS. 7. yy.'ın ikinci yarısında Müslüman Arapların İstanbul'u ele geçirmek için yola çıkan birliğin 654 yılında Muaviye'nin Suriye Valisi olduğu dönemde ikincisi ise 672 yılında bir Arap donanması tarafından Muhammed ibnî Abdullah komutasında kenti işgali ile Smyrna Müslümanlarla iki kez tanışmıştır²⁴¹. HZ. Muhammet'in 632 yılında ölmesinden sonra 661 yılında dört Halife'den sonuncusu olan Hz. Ali'nin öldürülmesinin ardından Halifelğe gelen Muaviye, Şam'ı başkent yaparak 750 yılına kadar süre gelen Emevi Devleti'nin kurucusu olmuştur. 630'lu yıllarda Dört Halife Dönemi'nde Filistin, Suriye, Ürdün, Irak ile. 642 yılında Mısır Bizans'ın elinden alınmıştır. Sam'ın jeopolitik konumundan faydalanan Emeviler tıpkı Kuzey Afrika ve İran'a yaptıkları gibi Anadolu'ya da denizden ve karadan akınlar düzenliyorlardı. Emevi Devleti'nin bu askeri faaliyetleri neticesinde ilk önce Kos (İstanköy Adası) ile Khios (Sakız Adası)'u, sonrasında da Smyrna'yı 673 yılında ele geçirmişlerdir. Emeviler, 672 yılından 678 yılına kadar İstanbul'u 5 yıl süresince işgal etmiş fakat sonuç elde edemeyip İstanbul'dan ve Smyrna'dan çekilmişlerdir. Atınpark Arkeolojik Alanı'nda yer alan konutların bir yangın sonucunda yok olmuş olmaları, Emevilerin kenti işgali ile ilişkilendirilmektedir²⁴².

Malazgirt Savaşının ardından kısa süre sonra MS. 11. yy.'ın sonunda Türklerin Batı Anadolu kıyılarındaki varlıkları bilinmektedir. Çaka Bey, İzmir merkezli bağımsız Türk Devleti kurmuştu. Smyrnalı yurttaşlar tarafından Bizanslı bir komutan olarak saygı gördüğü ve kurduğu devletin yapılanmasında Türklerin aktif rol oynadığı da aşikârdır. Nitekim MS. 12. yy.'ın sonunda Bizans Devletindeki azınlıklardan birisi olan Müslümanlar İstanbul'da resmi olarak ilk kez ibadetlerini gerçekleştireceklerdi. 1189 yılında Selahattin Eyyubi'nin isteğiyle II. İsaakios Angelos tarafından kentte Müslümanlar için bir ibadethane inşa edilmişti. Bu ibadethaneden önce İstanbul'da 717 yılında (veya en geç 860 yılında) ilk kez bir cami veya mescidin inşa edildiği ve ikincisinin de Ioannes II Komneos tarafından Anadolu Selçuklu Hükümdarı Mesud ile yapılan ittifakın neticesinde inşa ettirildiği öğrenilmektedir²⁴³.

²⁴¹ Akın Ersoy, *Dokuz Eylül Üniversitesi Dergisi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2018, s. 103.

²⁴² Ersoy, 2018, s. 103.

²⁴³ Ersoy, 2018, s. 104.

Anadolu'da ilk olarak 1374 yılında inşa edilen Manisa Ulu Cami ile kubbenin hakim olduğu merkezi planlı yapı anlayışı, 1568- 1575 yıllarında Mimar Sinan Tarafından inşa edilen Edirne Selimiye Camii ile doruk noktasına ulaşmıştır. Lale Devri'ndeki (1718-1730) batılılaşma etkisi ile ortaya çıkan Barok, Rokoko, Ampir gibi üsluplar kullanılmıştır. Osmanlı camileri klasik tarzı taklit etmekten öteye gidememiştir²⁴⁴.

Merkezinde ulu caminin yer aldığı bölge çevresinde arasta, han, bedesten gibi yapıların olması bir ticaret alanı ile bu alanın arka kısımlarında yer alan mahalleler tipik bir İslam Kent modelini oluşturmaktadır. Birçok kent bu tanıma uyan bir yapıya sahipken çalışma alanımız olan İzmir bu tanıma uymamaktadır. Çünkü İzmir, bir Türk İslam Kenti olarak değil liman kenti olarak kurulmuştur. Bu da 16. yy'dan 18. yy.'a kadar olan süreçte gelişimini tamamlayan önemli bir liman kenti olması ile açıklanabilir²⁴⁵.

Anadolu için Stratejik konumda yer alan Smyrna'nın, 14. yy.'dan itibaren Türklerin himayesinde olan bir kent haline gelmiştir. Türklerin himayesine giren bölgelerde Türk kültür ve inancını yaymak amacıyla sivil ve dini mimariye yönelmiş ve kuşkusuz ilk imar faaliyetleri dini yapılar olmuştur²⁴⁶. İzmir tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de Batı Anadolu'nun en önemli kenti konumundadır. Uzak Doğu ve Orta Doğu ile Avrupa ticaret ağı üzerinde bulunan İzmir, karayollarının Akdeniz'e açılan bir kapı niteliğinde önemli bir yere sahiptir. Önemli ipek pazarlarından birine ev sahipliği yapan kentte, devam eden süreçte hububat ve zahire ile birlikte incir, zeytinyağı, pamuk, üzüm ve tütün ihracatına başlanması İzmir'deki sosyokültürel hayatın da gelişip zenginleşmesine sebep olmuştur. İzmir'de Türklerden önce de kente gelen araştırmacı ve tüccarların ihtiyacını karşılamaya yönelik inşa edilen çarşı ve pazarlar kurulup, hanlar inşa edilmiştir. Kentte bulunan farklı etnik grupların etkili olması ile 17. yy.'da önemli bir liman ve ticaret merkezi olmuş, 19. yy.'a kadar da bu gelişimini sürdürmüştür. Ticaret amaçlı 18. yy. ve 19. yy.'da kente gelen Fransız, İtalyan, İngiliz, Hollandalı Levantenlerin daha çok Bornova ve Buca'ya yerleşmeleri bu bölgedeki konut mimarisi oldukça etkilemiştir²⁴⁷. Fakat kentte meydana gelen

²⁴⁴ İ. Kuyulu Ersoy, 2013, s. 88.

²⁴⁵ İ. Kuyulu Ersoy, 2013, s. 88.

²⁴⁶ Harun Ürer, "İzmir tarihi kent merkezinde bulunan camii ve mescitlerden örnekler", 2017, s.181.

²⁴⁷ Ürer, 2017, s.181.

doğal afetler, depremler ve yangınlar, İzmir'de bulunan tarihi yapıların zarar görmesine hatta tamamen yok olmasına yol açmıştır²⁴⁸. Tuzcuzadeler, Gedizlizedeler, Katibzadeler, Kebapbaşızadeler, Saçmacızadeler, Salebcizadeler gibi İzmir'in önde gelen zenginleri tarafından zaman zaman, büyük maddi yardımlarla ağır hasar görmüş yapıları restorasyon faaliyetleri ile yeniden ayağa kaldırıp uzun seneler yaşamasını sağlamıştır. Buna rağmen bazı yapıların ortadan kalkmasına engel olunamamıştır. Buna göre İzmir'deki eski eserlerin giderek azalmakta olduğu söylenmektedir²⁴⁹. Smyrna çok sayıda yangın ve deprem görmüş bir kenttir ancak en büyük çaplı olanı için kentin büyük bölümünü yok eden 1922 yılındaki yangın olduğu söylenebilir. Bu yangında yok olan bölgede inşa dilen "İzmir Enternasyonal Fuarı" ile kentin ticari önemi yeniden ivme kazanmıştır. Tarihi kent kimliğini, 20. yy.'ın ortalarında başlayan modern yapılaşma sonucunda büyük bir hızla kaybetmeye başlamıştır²⁵⁰.

Sonuç olarak kısa süreli de olsa Smyrna, 654 yılında Muaviye'nin, 672 yılında Emevilerin ve sonrasında Çaka Bey'in kontrolünde kalmıştır. İstanbul örneği göz önüne alındığında bu tarihlerde Smyrna'da bir ibadet mekân veya mekânlarını aramak yanlış olmayacaktır. Bununla birlikte Anadolu Selçuklu Devleti'ne ait 13. yy. sikke buluntuları dışında ilk kez Kadifekale'de arkeolojik kazılar sırasında tespit edilen, Aydınoğulları Beyliği'nin egemenliğinde veya hemen öncesinde 14. yy.'ın ilk yarısına ait bir mescit yer almaktadır. Bu yapı en azından bugün için İzmir'in bilinen en eski Türk-İslam Dönemi ibadet yapısı olarak bilinmektedir²⁵¹. Smyrna'nın merkezinde yer alan camii ve mescitlere ilişkin ilk tarihi kayıtlar 1965 ve 1972 yılları arasındadır. Bu belgeler eserlerin geçirdikleri onarımlar, inşa tarihleri ve vakıf bilgileri gibi önemli bilgiler kapsamaktadır. Bu bilgilere güncel çalışmalar ile katkı sağlanmıştır.²⁵²

²⁴⁸ M. Münir Aktepe, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, "Osmanlı Devri İzmir Cami'leri Hakkında", 1972, s.177.

²⁴⁹ Aktepe, 1972, s.178.

²⁵⁰ Ürer, 2017, s.181.

²⁵¹ Ersoy, 2018, s. 104.

²⁵² Ürer, 2017, s.183.

SONUÇ

Symrna'da, "Meter Sipylene", Apollon Tapınağı, Apollon Kleidonas, Apollon Kisalaudenos, Apollon Aquieos, Dionysos Tapınağı, Nemesion, Tykhe Tapınağı, Homerion, Stratonikeion, İsis Tapınağı, Asklepieion, Tiberius, Livia ve Senato Tapınağı, Zeus Akraios ve Roma/Caracalla Tapınağı gibi kültlerin tapınım gördüğü; antik kaynaklardan, kült ile ilgili ele geçmiş yazıtlardan, kent sikkelerinden ve arkeolojik kazılar sırasında bulunan seramik buluntular sayesinde ispatlanmıştır.

Aristides, Philostratos, Strabon ve Pausanias, gibi antik çağ yazarlarının aktarımları ile Cadoux, Meyer, Petzl, Fontrier, Storari, Miltner, Kantar ve halen kazı başkanlığını yürüten A. Ersoy gibi araştırmacıların elde ettiği bilgiler ve önerileri üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır. Kent planına ilişkin farklı öneriler tapınak konumlarının lokalizasyonu sorununu doğurmuştur.

1932 Yılından itibaren aralıklarla sürdürülen kent kazıları esnasında insutu halinde bulunmuş bir tapınak yoktur. Tapınakların kentin içindeki konumları hakkında kesin bir bilgi edinilememektedir.

Antik dönemde kent planlaması o kentin özgün konumuna ve ihtiyaçlarına göre imar edildiği bilinmektedir. Özellikle, topografya, savunma, ekonomik yapı ve su kaynakları belirleyici etkindir. Antik kentlerin büyük bir çoğunluğunda etrafı, yüksek duvarlarla örülmüş savunma yapısı ile çevrelenmekteydi. Sur duvarlarının içinde dünyevi işlerin yapıldığı yaşam alanları oluşturulmuştu. Dinsel yapılar ise birçok kentte dünyevilikten uzak korunaklı bir alan seçimi ile yapılırdı²⁵³. Bir kutsal alanın planlanmasında öncelikli konu kutsallık atfedilecek doğru alanı seçebilmektir, Daha sonra çevrenin sınırlandırılması, din dışı dünya ile tapınağın sınırının kesin bir şekilde tanımlanması gerekmektedir²⁵⁴. Her kentin mimari planlaması o kente özgün farklılıklar göstermektedir²⁵⁵.

Vitruvius tapınağın konumları ile ilgili ilkeler hakkında bilgi edindiğimiz en önemli kaynaktır. Vitruvius'a göre tapınağın yönü arazinin durumuna göre belirlenmeliydi, cellanın ve kült heykelinin yönü batıda olmalıdır. Böylelikle

²⁵³ Vitruvius, *"Mimarlık Üzerine On Kitap"*. İstanbul: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, 1990, s. 53.

²⁵⁴ Ersoy, 2015, s. 87.

²⁵⁵ A.g.e., s. 117.

tanrılara bağılılıklarını göstermek için adaklarını sunarken ve dua ederken yüzlerinin güneşin doğduğu yönde olması sağlanmaktadır²⁵⁶. Ancak arazi şartları bu duruma olanak sağlamıyorsa yön belirleyici ilke değiştirmektedir, bu durumda tapınak kentin iyi görülebileceği hakim tepelere imar edilmektedir²⁵⁷. Bazı özel durumlarda tapınaklar, kamu yapılarına ya da yol kenarlarına inşa ediliyordu²⁵⁸.

Yukarıda bahsi geçen antik yazarların aktarımları ve araştırmacıların verdiği bilgilere dayanarak; dini yapıların konumları topografya'ya uygulandığında tapınakların farklı lokalizasyon alanlarında yer aldığına işaret etmektedirler.

Buna göre; Metroon tapınağının yerini, Cadoux, Strabon ve Aristides'in betimlemelerinden faydalanarak Tepecik tepesi olarak önermiştir. Günümüz araştırmacılarından Meyer, tapınağın konumu ile ilgili yazıtların bulunduğu yerlerin istatistiksel dağılımını incelemiştir. Buna göre Pagos'ta altmış, Tepecik'te ise yirmi üç adet bulunan mezar yazıtları, Metroon'un Tepecikte olma olasılığını azaltmaktadır. Ancak Meyer, Aristides'in tanımlamalarını göz önünde bulundurduğunda da Metroon'un Pagos'ta olmasının neredeyse imkânsız olduğunu düşünmektedir. Strabon ve Quintus'un yaptığı tanımlamalar dikkate alındığında Metroon'un konumu için Tepecik'ten daha uygun bir konum tespit edilememiştir.

Apollon Tapınağının konumu, Strabon'a göre Smyrna ile Klazomenai arasında sınır niteliğinde olan bir bölgede bulunuyordu. Aristides'e göre ise, Meles havzasında bulunan bir Apollon Tapınağı'nın varlığı konusunda kesinlik sağlamak mümkün değildir. Hâlbuki Cadoux, bu açıklamayı referans göstererek, Apollon Tapınağının varlığını, Meles'in karşısında veya Meles civarında konumlandırmıştır. Cadoux, bu düşünceyle Apollon Tapınağı'nı kent surlarının doğu kapısının dışına konumlandırmıştır²⁵⁹. Bu düşünceyi destekleyecek kanıt niteliğinde kolosal bir Apollon büstü mevcuttur. Ayrıca Smyrna'da tahminen Roma egemenliği öncesinde yazılmış ve Pagos Dağı eteklerinde bulunmuş yazıt, Apollon'a sunulan bir adaktan bahsetmektedir. MS. 1. yy.'a tarihlenen ve aynı unvanın geçtiği yazıt, Pagos Dağı'nın Kervan Köprüsü'ne bakan yamacında bulunmuştur. Başlangıçta, kent ana giriş yollarına yakın bir yerde inşa edilmiş olabilecek eski tapınak, kült yeri değişikliği

²⁵⁶ Ersoy, 2015, s. 84.

²⁵⁷ A.g.e., s. 84.

²⁵⁸ A.g.e., s. 84.

²⁵⁹ Cadoux, 2003, s. 269.

veya eski tapınağa ilaveten yeni tapınak, MS. 1. yy.'da tahminen Pagos Dağı'nın kuzey yamacında yer aldığı önerilmektedir. Yukarıdaki bilgiler doğrultusunda A. Ersoy da, Aya Voukla Kilisesi'nin altında Apollon kültüne ilişkin bir tapınak olduğu görüşünü önermektedir²⁶⁰.

Dionysos Tapınağı, Fontrier, Miltner ve Kantar, Pagos'un kuzeybatısına kervan köprüsü civarına konumlandırmaktadır. Fakat Stadion'un alt kısmında yer alan bir bahçede bulunan Dionysos Breiseus' ait yazıtlar akıllarda soru işareti bırakmaktadır. Smyrna'ya ait bir yazıtta Propylon'u geçtikten hemen sonra Dionysos Tapınağı'na ulaşıldığı aktarılmıştır.

Dionysos Tapınağı'nın konumu, kültün muhtemelen Smyrna dışında ve oldukça fazla ilgi duyulan bir yer olduğunu göstermektedir. Tapınak için en uygun konumun Çorakkapı çevresi veya Aristides'in kentin önündeki bir nehir olarak betimlediği Meles (Halkapınar) çayı olduğu düşünülebilir. Aristides'in ortaya attığı düşünceyi güçlendiren unsur, Bornova Anadolu Lisesi'nin bahçesinde bulunan yazıtlı bir mozaik tabandır. Bu yazıt Septimus Severus dönemine tarihlenir. Yazıttaki bilgiye göre, Tiberius Iulius Septimius Iulianus'a ait bir arazi içerisinde 'Dionysos Birliği'nin toplantı yeri bulunmaktadır.

A. Ersoy, Tanrı Dionysos'a ait çok sayıda heykel ile figürinlerin ele geçmesi ve bulunan yazıtlardan yola çıkarak tapınağın konumunu Kadifekale eteklerinde ve kent surlarının dışında olduğunu önermektedir²⁶¹.

Smyrna'daki Dionysos kültüne ait olduğu anlaşılan buluntuların farklı yerlerde olması iki sonuç doğurmaktadır. Birincisi, kültle ilgili birden fazla yapının varlığı; diğeri ise tapınağın konumuna ilişkin kesin bir yer önerebilmemiz için yeterince kanıt ihtiyacı duyulmasıdır.

Nemesion kültüne ilişkin bazı ele geçen sikkeler üzerinde, Korinth düzeniyle yapılmış naiskos içinde İkiz Nemesis'leri gösteren bir tapınak modelinin darp edildiği tapınakla ilgili kanıttır. Nemesion'un konumu ile ilgili birçok araştırmacı çeşitli tezler ortaya atmışlardır. Bunlardan biri olan Cadoux, Nemesion'un yerini Pagos Dağı'nın üzerinde konumlamıştır. Fakat Ersin Doğer, Pagos Dağı'nın kuzey yamacının yer altı suyu açısından zengin olduğunu, ancak dağın zirvesinde herhangi bir su kaynağı olmadığını belirtmiştir. Kuzey yamaçtaki su kaynağı için Agora'nın güney kesiminde

²⁶⁰ Ersoy, 2015, s. 29.

²⁶¹ A.g.e., s. 86.

yüzeye çıkan, Batı Portiko'nun bodrum katının batı duvarı içerisinden mekâna yönlendirilen suyun Nemesion'a ait bir su pınarı olabileceğini düşünmektedir. Böylece, Hellenistik dönem Smyrna'nın resmi kurumları inşa edilirken, Agora'nın kentin çok su ihtiyacı olan bölge olduğu ve hem kaynağı hem de Nemesion'u Agora sınırları içine aldığı düşünülmektedir. Robert, kazı çalışmaları sırasında bulunan üç adet ithaf yazıtının buluntu yerini ve Pausanias'ın konu ettiği Agora'nın içinden geçen su kaynağını kanıt alarak, Smyrna Agorası'nın güney kesiminde Nemesion'un bulunduğunu ileri sürmüştür.

Smyrna Agorası'nda MS. 178 yılına tarihlenen, *“Asia şehirlerinin en görkemlisi ve birincisi (arşitravin geldiği odayı ya da salonu) tanrıçalar Nemesislere, tüm diğer tanrı ve tanrıçalara ve İmparator(lar)a ithaf etmektedir”* yazısı okunmaktadır. Bir diğer yazıt ise MS. 2. yy. ve MS. 3. yy.'a tarihlenirken üzerinde *“Tanrıça Nemesisler, imparatorların neokoros'u, Smyrnalıların şehri”* ifaderine yer verilmiştir. Batı Portiko'ya ait bu yazıtlardan yola çıkan Keil, Smyrna için baş tanrıça olan ikiz Nemesis'e, diğer tanrı ya da tanrıçaların, bir ya da birden çok İmparator için adandığını ileri sürmüştür. Öteki taraftan Petzl, Nemesion'u Agora'ya bitleştirilmiş şekilde düşünmektedir. Fakat kazı çalışmaları yapılmadan, Batı Potiko'nun Nemesion ile bitişik veya Batı Portiko'nun arka tarafında bulunan Nemesion'un varlığını kanıtlamak mümkün değildir. Çünkü bu alanda mozaikli yapı ve Bouleuterion bulunmaktadır.

Smyrna Agorası'ndaki Batı portiko'da bulunan iki yazıtta Nemesisler'in Smyrnalıların baş tanrısı olduğu belirtilmiştir. Bu arkeolojik verilerin buluntu yerinin Batı Portiko'ya yakın bir noktada bulunması nedeniyle Nemesisler Tapınağı'nın konumunun Agora çevresinde bulunması ihtimalini güçlendirmektedir.

A. Ersoy, tapınağın konumu için en uygun yer olarak Agora'nın batısında bulunan mozaikli yapının karşında, Faustina Caddesi'nin hemen bitiminde yer alan Hürriyet Anadolu Lisesi'nin bulunduğu noktayı önermektedir²⁶².

Tykhe Tapınağı'nın İmparator Hadrianus Döneminde inşasının planlandığı bir yazıt sayesinde bilinmektedir²⁶³. Ayrıca MS. 2. yy.'a tarihlenen mermer kilit taşı kabartma üzerinde Tykhe portresi bulunması²⁶⁴, bahsi geçen tapınağın Agora

²⁶² Ersoy, 2015, s. 39.

²⁶³ Petzl, 1987, s. 697.

²⁶⁴ Şahin, M. ve Taşlıalan, M., 2010, s. 217.

civarında konumlandırıldığına işaret etmektedir. Bu durumu destekleyen bilgi, kent surlarının birisinin Agathe Tykhe kulesi olarak anılması²⁶⁵ ile ayrıca Roma döneminde Nemesis ile Tykhe tapınımlarının ve ikonografisinin paylaşılması tapınağın konumu için söz söylememizi sağlamıştır. Eldeki veriler tapınağın, Nemesion'a yakın bir yer ya da Agora'nın surlara yakın olan güney tarafına konumlanması önerisini kuvvetlendirmiştir.

Araştırmacılar tarafından konu edilen başka bir yapı ise Homerion'dur. Strabon ve Cicero'nun bahsettiği yapıdan günümüze herhangi bir kalıntı ulaşmamıştır. Tournefort, kendi zamanında yıkılmış olan yapıyı Meles Çayı'nın ötesine, Magnesia Yolu'nu solda bırakacak şekilde kırsal kesimin ortasına yerleştirmiştir. Chandler ise Homerion'u Magnesia'ya giden yolun sol tarafına ya da Işıklar yolu üzerine yerleştirmiştir. Fontrier ise Yunan Hastanesi'nin olduğu yeri Homerion ile örtüştürmektedir. Homerion Tapınağı'nın nerede konumlandığı sorusu ele geçecek yeni veriler ışığından hareketle kesinleşecektir.

Stratonikeion lokalizasyonu üzerine, Yahudi Hastahanesi ve Yahudi Cemaati'nin sarayına yakın bir yerde olduğunu, ayrıca Mortakia (Kaynaklar) ile Pınarbaşı ve Işıklar arasında tapınağın arazileri olduğunu ileri süren Fontrier'in aktarımlarından bilinmektedir.. Oikonomos ve Slaars, 19. yy.'da Halkapınar'da bulunan bir Aphrodite portresinden dolayı tapınağı Halkapınar çevresine konumlandırmışlardır. Ancak Fontrier, Aphrodite Stratonikis Tapınağı'nın Agora ve iç limana yakın olan Yahudi mahallesindeki Yahudi Hastanesi yakınında olduğu konusunda diğer araştırmacılar tarafından da fikir birliğine varmışlardır.

Severuslar döneminde darp edilen sikkelerin ön yüzünde Kalathos betimlenmiş olması ile Aristides tarafından İsis tanrıçasının kendisinin iyileşmesine yardım ettiğini aktarması gizem ve sağlık kültü olarak tanrıça İsis'in tapınım gördüğü anlaşılmaktadır. Ancak İsis Tapınağının konumu tam olarak bilinmemektedir.

Antik yazarlardan Pausanias, Smyrnalıların Asklepion kültüne ait kutsal alan ya da tapınağının inşa edilmesinde Pergamonlulardan etkilenildiğini kaydetmektedir²⁶⁶. Tapınağın inşası ile ilgili başka bir bilgiye Aristides'in MS. 147 yılında yaptığı konuşmada rastlanmaktadır. Aristides (Aristides, L. IV. 102.), liman dışındaki Asklepios Tapınağı'nın inşa halinde olduğunu anlatmaktadır. Aristides'in

²⁶⁵ Kılıç, 2011, s. 87.

²⁶⁶ Kılıç, 2011, s. 104.

anlatımına göre biri limanın yakınında diğeri Gymnasium kompleksinde bulunmak üzere iki ayrı Asklepion Tapınağı'nın bulunduğuna dikkat çekmektedir²⁶⁷. Pausanias ve Aristides'in verdiği bilgiler Asklepion Tapınağı'nın kent limanına yakın olarak konumlandığı alanı belirlemede önemli ipuçlarıdır.

Texier ve Fontrier, Değirmentepe'deki kalıntıların Asklepion'a ait olduğunu düşünmektedirler²⁶⁸. Burchner, Fontrier'in ileri sürdüğü teze karşıt Asklepion'u Agamemnon Hamamları'nın bulunduğu alana yerleştirmiştir²⁶⁹. Storari, Texier ve Fontrier'in aksine Asklepion'u Korphe Dağı ve deniz arasında, daha aşağıda bir yere konumlamıştır²⁷⁰. Böylece Asklepion Tapınağı için iki öneri kabul görmektedir. Tapınağın izine henüz rastlanmamış olsa bile çok sayıda pişmiş toprak Asklepion figürinleri ele geçmiştir. Aristides'in tapınağın yeri ile ilgili "limanın hemen dışındadır" diye bahsettiği öneri daha sonraki araştırmacılar tarafından ilgi görmüş (Storari, Cadoux, v.b.), ve tapınağın konumunun limandan çok uzakta olamayacağına dair fikri benimsemişlerdir²⁷¹.

Tiberius, Livia ve Senato Tapınağı ile ilgili kanıt sikkeler üzerinde tapınağın yivli Korinth sütunlarının gösterilmesidir²⁷². Ayrıca Aristides, Tiberius, Livia ve Senato Tapınağı'nın MS. 177/178 yılında yaşanan depremle yıkıldığını bildirmiştir. Ancak tapınak ile ilgili henüz bir kalıntıya rastlanmamıştır.

Zeus Akraios Tapınağı'nın Hadrianus döneminden var olduğu bilinmektedir. Pausanias Değirmentepe'de Asklepion Tapınağı olduğunu söylemektedir. Ancak Chishull, Dallawey, Arundell ve Burchner, Pausanias'ın tanımladığı Asklepion'un yerini Değirmentepe ile bağdaştıramamaktadırlar. Fontrier ise diğer araştırmacıların aksine tapınağı Pagos'un batı yamacı ile Stadion ve Tiyatro arasında kalan üçgen alana konumlandırmıştır. Naumann ve Kantar, günümüzde Öğretmenevi'nin hemen önünden geçen antik yolun geçtiği Değirmentepe mevkiinde Zeus Akraios Tapınağı olması önerisinde bulunmuşlardır. 1980 yılında Fellows yapı taşlarının Yahudi mezar taşı olarak kullanıldığını bildirmiş ve tapınağa ait hiçbir iz rastlamamıştır. Değirmentepe'de yer alan Zeus Akraios Tapınağı'nı Hadrianus kültü ile

²⁶⁷ Kılıç, 2011, s. 109.

²⁶⁸ Fontrier 1900, 250.

²⁶⁹ Burchner, 1909, 756.

²⁷⁰ Storari, 1857, s. 36-38.

²⁷¹ Ersoy, 2015, s. 33.

²⁷² Kılıç, 2011, s. 110.

ilişkilendirilebilecek en önemli kanıt Philostratos'un aktarımlarıdır. Değirmentepe'nin bulunduğu konum ile Philostratos'un anlattığı konum uyuşmaktadır. İzmir haritalarında tapınağın bulunduğu alan MS. 18. yy.'ın ikinci yarısından MS. 19. yy.'ın sonuna kadar izlenebilmektedir. Ancak MS. 17. yy'a ait İzmir gravürleri üzerinde Tapınağa ilişkin bir kanıt gösterilmemektedir²⁷³. M. Taşlıalan ve Thomas Drew-Bear, Değirmentepe üzerine yerleştirilen Zeus Akraios Tapınağı'nın 19. yy.'da inşa edilen mahallenin altında kalan yapıya dair izlerin gözlemlendiğini belirtmişlerdir²⁷⁴. Eski haritalar üzerinde görülen ve doğu-batı yönlü konumlandırılmış tapınağın konumu ile Değirmentepe alanı örtüşmektedir.

MÖ. 195 yılında Tanrıça Roma adına bir tapınak kuran ilk kent Smyrna'dır. Smyrna'nın Roma Devleti'nin yanında Antiokhos III'e karşı mücadelesini desteklemesini sembolize eden tapınak olduğu için anlam taşımaktadır. Roma Devleti, söz konusu tapınağa muhtemelen, Anadolu'daki egemen yıllarının başlangıcını temsil eden bir sembol olarak düşünmüştür. Tapınak, Roma Devleti'ne karşı olan sadakatini gösteren en somut kanıtlardan biridir.

Yüzyıllar boyunca Smyrna topraklarına kök salmış olan Roma kültürü, Caracalla'nın MS. 214/215 yılında kente üçüncü neokoros unvanı vermesiyle taçlandırılmıştır. Üçüncü neokoros unvanını veren kişi olan Caracalla adına yeni bir tapınak inşa edilmemiş, zaten var olan Roma Tapınağı, Caracalla kültürü olarak işlev görmüştür. Alınan üçüncü neokoros unvanı ile birlikte Caracalla, sikke üzerindeki lejantlarda ve yazıtlarda sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Kente verilen neokoros unvanlarını simgeleyen üç tapınak betimlemesinin yer aldığı sikkeler, Gallienus döneminde de tapınaklarda kült törenlerinin MS. 3. yy.'da da devam ettiğini göstermektedir. Ancak araştırmacılar tapınağın konumu ile ilgili herhangi bir kesin bilgi vermemektedirler.

MÖ. 241'de Menderes Magnesia'sı ile Smyrna arasında yapılan barış antlaşmasından itibaren saygı gören kült Athena Areia'dır²⁷⁵. Athena'nın liman kentini yönettiği yazıtlardan bilinmektedir²⁷⁶. Ancak 20. yy.'da başlayan arkeolojik çalışmalarda bahsi geçen kült ile ilgili henüz bir yapı kalıntısına rastlanmamıştır.

²⁷³ Kılıç, 2011, s. 122.

²⁷⁴ Taşlıalan, M., Drew-Bear, T., 2004, s. 318.

²⁷⁵ Ersoy, 2015, s. 33.

²⁷⁶ A.g.e., s. 33.

Smyrna'da pagan dinlerinden itibaren gelişerek ve yayılım göstererek devam eden dini yapıların varlığını antik yazarlardan, çeşitli yazıtlardan, koşullar elverdiğince gerçekleştirilen kazı çalışmalarından ve ait oldukları döneme ilişkin sikkelerden bilinmektedir. Bunun dışında yürütülen arkeolojik kazı çalışmalarından edindiğimiz küçük buluntular veya yapı izlerinden tapınağın hangi tanrı-tanrıçaya adanmış olduğu sonucuna ulaşabiliyoruz. Kadim bir kent olan İzmir'in MÖ. 4. yy.'dan itibaren önce paganizm daha sonraki süreçte ise 3 semavi dinin aynı anda yaşandığı ve yaşanmaya devam eden bir kent olması özellikle paganist yapılar hakkında bilgi edinilmesini zorlaştırmaktadır. Smyrna'da ibadet alanları kentin kalabalık noktaları olan agoralar, liman caddeleri ve kent surları içinde kalan tepe ve tepelikleri seçilmiş olmalıdır. Sayıca az olmalarına rağmen sur dışında da ibadet noktaları mevcuttur²⁷⁷. Strabon, Pausanias, Aristides gibi antik kaynaklardan edindiğimiz bilgiler ve araştırmacılar tarafından önerilen ibadet noktalarının hiçbirinde arkeolojik kazılar yapılmamıştır²⁷⁸. Arkeolojik kazı çalışmalarının yürütüldüğü hiçbir yerde de pagan dinine ait kutsal alan veya tapınak mekânına ulaşamamıştır²⁷⁹. Ancak kazı çalışmaları yürütülen alanlarda pagan inançlarını temsil eden birçok taşınabilir buluntu ele geçirilmiştir²⁸⁰.

Antik yazarların aktarımları ve araştırmacıların önerileri sayesinde konumlandırılan tapınakların büyük bir bölümünün sur duvarları içerisinde konumlandığı anlaşılmaktadır. Sadece Apollon Tapınağı, Aphrodite Stratonikis ve Kybele Spylene Tapınağı'nın sur dışına inşa edildiği öneriler arasındadır. Tapınak konumları araştırmacıların ve antik yazarların aktarımlarına göre konumlandırılmaya çalışılmıştır. Yüzyıllardır farklı inanç ve kültürlerin yaşam sürdüğü ve imar faaliyetlerinin antik kentin üzerine inşa edildiği düşünülecek olursa birçok tapınağı oluşturan mimari öğeler başka binalar için yapı taşları olmuştur. Özellikle Osmanlı Döneminde, Yahudi cemaatinin mezar taşları ile hanların ve konutların yapımında bu yapı taşlarının kullanılmış olduğu ve yerlerinin değiştiği söylenebilir. Tapınak konumları ile ilgili kesin bilgiye elde edilecek arkeolojik kanıtlar sayesinde ulaşmak mümkün olacaktır.

²⁷⁷ Ersoy, 2018, s. 90.

²⁷⁸ A.g.e., s. 90.

²⁷⁹ A.g.e., s. 91

²⁸⁰ A.g.e., s. 91.

İzmir Tarihi Kent merkezinde yer alan ibadet mekânlarından biride kiliselerdir. Kiliselerin konumları cemaatlerin oturdukları konut yerlerinin ve ticaret bölgesinin yakınında bulunmaktadır. 19.yy. da ticaretin artması ve limanların kullanılmaya başlaması ve batıdaki gelişmeler genel olarak Hristiyan cemaatinin güçlenmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda da İzmir tarihi kent merkezinde Hristiyan yoğunluğu artmış ve buna bağlı olarak da yeni kiliseler yapılmaya başlanmıştır. İzmir Kent merkezinde Rum, Frenk ve Ermeni olmak üzere üç cemaat bulunmaktadır. Kiliselerin kent içindeki konumları incelendiğinde mahallelerinde kendi cemaatlerine ait kiliselerin bulunduğu gözlenmiştir. Frenkler gemi ticareti ile uğraştıklarından İzmir'in liman bölgesinde konumlanmışlardır. Frenk Mahallesinde Roserio Kilisesi, St. Jean Kilisesi ve St. Jean Anglikan Kilisesi ile toplam üç adet kilise bulunmaktadır. Rum Mahallesinde ise Saint Etienne Kilisesi, St. Jean Katedrali, Alman Protestan Kilisesi, Hagia Pareskevi Kilisesi, St. Catherine Kilisesi, St. Dimitri Kilisesi ve Evangelistria Kilisesi ile toplam altı adet kilise günümüze kadar ulaşmıştır. Bu bölümdeki kiliseler büyük oranda 19.yy. da yapılmıştır. Deniz kenarında ticaret bölgesinde konumlanmış Aya Yanni Ligaria Kilisesi, Santa Maria Kilisesi, St. Policarpe Kilisesi, İngiliz Protestan Kilisesi, St. Fotine Kilisesi ve St. George Kilisesi ile toplam 6 adet kilise bulunmaktadır. Ermeni Mahallesinde bulunan Ermeni kilisesi ise günümüze kadar ulaşmamıştır. Sonuç olarak 19.yy. da İzmir kent merkezinde Kilise inşaatlarında bir artış gözlenmiştir. Bu dönemde yapılan kiliselerin büyük çoğunluğu Kent merkezinin doğusunda Alsancak, pasaport ve Kordon civarında konumlanmıştır.

Yukarıda bahsedilen kiliselerin, Smyrna haritası üzerinde gösterilmiş olup, her yapı için bir katalog hazırlanmıştır (**Kat. No:1- 14**) . Katalog içinde yapının harita üzerindeki konumu, ne zaman inşa edildiği ve güncel fotoğrafları yer almaktadır. Kiliselerin gelişimi yüzyıllara göre ayrı ayrı haritalalar üzerinde gösterilmiştir(**Kat. No:89**). Kat. No:90'de ise tek bir harita üzerinde tüm yapılar işaretlenmiştir. Böylelikle Smyrna/İzmir tarihi kent merkezindeki kiliselerin yüzyıllara göre gelişimi gözlemlenmiştir.

İzmir tarihi kent merkezinde bulunan sinagog yapılarının çoğu sağlam bir şekilde günümüze kadar ulaşmıştır. 16. yy. ve 17.yy.'daki göçün ardından Yahudi nüfusu artmış ve bunun sonucunda ibadet ihtiyaçları için Sinagog yapmaya

başlamışlardır.. 17. yy. dan, 20.yy. 'a kadar sinagog yapımı azalarak devam etmiştir. Tarihi Kent merkezinde Shalom Sinagogu, Algaze Sinagogu, Sinyora Giveret Sinagogu, Foresteros (Orahim) Sinagogu, Ets-Hayim Sinagogu ve Havra Sinagogu Smyrna Antik Kentinin kuzeybatısında konumlanmıştır. Shalom Sinagogu, Algaze Sinagogu, Sinyora Giveret Sinagogu ve Havra Sinagogu 17.yy. da, Foresteros (Orahim) Sinagogu ve Ets-Hayim Sinagogu ise 1841 yangınından önce yapıldığı bilinmektedir. 17. yy. da inşa edilen Portekiz Sinagogu ve Bikur Holim Sinagogları ikiçeşmelik caddesi üzerinde yer almaktadır. 18. yy. da konut olarak kullanılan yapı sonraları ibadethane ihtiyacından ötürü 19. yy da oratuar denilen ibadethaneye dönüştürülmüştür. Yapı, Smyrna Agorasının güneybatısı ile Kemeraltı arasında kalmıştır. Yapılan haritada Sonsino Sinagogu ve Pakiş-Pinto Sinagogları 17.yy. da inşa edilmiştir. Bu iki sinagog diğer sinagoglardan farklı olarak ticari aksın dışında, konut yerleşiminin içinde kalmıştır. Sonuç olarak Sinagoglar Yahudi cemaatinin kent içindeki yoğunluğu ve ticaretle ilgilenmesine bağlı olarak daha çok Agora ve Kemeraltı çevresinde yoğunlaşmıştır. Fakat konut yerleşim alanları içinde de sinagoglar bulunmaktadır.

Yukarıda bahsedilen Sinagoglar, Smyrna haritası üzerinde gösterilmiş olup, her yapı için bir katalog hazırlanmıştır (**Kat. No:16- 30**) . Katalog içinde yapının harita üzerindeki konumu, ne zaman inşa edildiği ve güncel fotoğrafları yer almaktadır. Sinagogların gelişimi yüzyıllara göre ayrı ayrı haritalalar üzerinde gösterilmiştir(**Kat. No:91**). Kat. No:92'de ise tek bir harita üzerinde tüm yapılar işaretlenmiştir. Böylelikle Smyrna/İzmir tarihi kent merkezindeki sinagogların yüzyıllara göre gelişimi gözlemlenmiştir.

İzmir'deki Cami ve Mescitlere ilişkin ulaşılan sayısal veriler Beylikler Dönemi ve Osmanlı Dönemine aittir. Kentteki ilk Türk-İslam yapısı olan 14. yy'da inşa edildiği düşünülen Kale Mescidi ile başlamaktadır. Ardından 16. yy.'da Pazaryeri Camii, Faik Paşa Camii, Kaptan Mehmet bin Mustafa Camii, Kurşunlu Camii ve Selahattinoğlu Camii ile birlikte toplam beş adet, 17. yy.'da Ali Ağa Camii, Irgat Pazarı Camii, Balık Pazarı Camii, Bölük-Başı Camii, Şeyh Camii, Hüseyin Camii, Kemeraltı Camii, Kestanepazarı Camii, Müftü Camii, Şadırvanalı Camii ve Piyaleoğlu Camii olmak üzere onbir adet, 18. yy.'da Hasta Mescidi, Esnaf Şeyh Camii, Katipoğlu Mescidi, Başdurak (Hacı Hüseyin) Camii, Hacı Mahmut

Camii, İkiçeşmelik Camii, Damlacık Camii, Yalı Camii, Selvili Mescit, Çorakkapı Camii ve Hacı Veli (Mumyalmaz) Camii ile birlikte onbir adet, 19. yy.'da Abdullah Efendi Camii, Dolaplıkuyu Camii, Evliyazade Mescidi, Hasan Ağa Camii, Natırzade Camii, Odunkapı Camii, Baladur Hacı Mehmet Ağa Camii, Kahraman Mescidi ve Tahtalı Mescidi ile toplam dokuz adet ve 20. yy.'ın başlarında ise Kalafat Camii ve Salepcioğlu Camii olmak üzere iki adet Osmanlı Dönemi ibadet yapısının izine ulaşılabilmektedir.

Yukarıda bahsedilen cami ve mescitler, Smyrna haritası üzerinde gösterilmiş olup, her yapı için bir katalog hazırlanmıştır (**Kat. No:31- 87**) . Katalog içinde yapının harita üzerindeki konumu, ne zaman inşa edildiği ve güncel fotoğrafları yer almaktadır. Camilerin gelişimi yüzyıllara göre ayrı ayrı haritalar üzerinde gösterilmiştir(**Kat. No:93**). Kat. No:94'de ise tek bir harita üzerinde tüm yapılar işaretlenmiştir. Böylelikle Smyrna/İzmir tarihi kent merkezindeki camilerin yüzyıllara göre gelişimi gözlemlenmiştir.

Smyrna/İzmir tarihi kent merkezindeki camiler Türk Mahalleleri ve ticaret bölgesi içinde kalmaktadır. Türk mahalleleri, Kadifekale etekleri, doğuda Basmane ve batıda Damlacık bölgesinde konumlanmıştır. Ticari alan ise Kemeraltı ve Çankaya bölgesidir. Türk Mahalleleri ve ticaret bölgesinde inşa edilmiş olan Camiler arasındaki uzaklıklar belli bir mesafede olduğu için harita üzerinde eşit bir dağılım göstermektedir. Musevi Mahallesinin içinde bulunduğu bölgede ise cami inşa edilmemiştir. Frenk ve Rum mahallelerinde, cami yapılmamıştır. Kilise ve havralarda olduğu gibi birbirine çok yakın yapılmış camiler yoktur. Sonuç olarak camiler Türk mahallelerini sınırlayacak şekilde ve ticari bölgenin içinde inşa edilmişlerdir (**Kat. No:15**). Kat. No:95'de, Antik Smyrna'dan Osmanlı Dönemi Smyrna'sına kadar olan süreçteki bütün ibadet mekan ve alanları harita üzerinde işaretlenmiştir.

KAYNAKÇA

Aktepe, Tarih Enstitüsü Dergisi, "**Osmanlı Devri İzmir Cami'leri Hakkında**", 1972.

Alatepeli, Sarp (2009). "**Antik Kaynaklar ve Kalıntılar Işığında Coğrafi Bilgi Sistemine Dayalı Smyrna Kenti Arkeolojik Haritasının Hazırlanması.**" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Arundell, F.V.J. (1834). "**Discoveries in Asia Minor 1–2**". London: Bentley.

Barresi, P. (2003). "**Province Dell'Asia Minore: Costo Dei Marmi Architettura Pubblica E Committenza**". Roma: L'Erma di Bretschneider.

Bauden, F. (2003). "**İzmir Gezisi: Antoine Galland'ın Bir Elyazması (1678).** İzmir": İzmir Yayıncılık A.ş. ve Erol Üyepazarcı, Stil Matbaacılık.

Bernard, P., Salviat, F. (1962). "**Inscriptions de Thasos**". BCH, 86: 578- 611.

Beyru, Rauf, "**19. Yüzyılda İzmir'de Yaşam**", Literatür Yay., İstanbul, 2000.

Bilgin Ziyeddin, **Ege Mimarlık 20/7(2007)**, Mimarlıkta Camii.

Bora S., **Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi II/I**, 2016.

Bora Siren, "**İzmir Yahudileri Tarihi**" (1908-1923), Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., İstanbul, 1995.

Buckler, W.H. (1917). "**Lydian Records**". JHS, 37: 88–115.

Burrell, B. (2004). **"Neokoroi Greek Cities and Roman Emperors"**. Leiden-Boston: Brill.

Bürchner, L. (1929). **"Smyrna"**. G.Wissowa (ed.) RE, 6: 727–765.

Cadoux, C.J. (2003). **"İlkçağ'da İzmir: Kentin, En Eski Çağlardan M.S. 324'e Kadar Tarihi"**. (çev. B. Umar). İstanbul.

Calder, W. M. (1906). **"Smyrna as Described by the Orator Aelius Aristides. Studies in the History and Art of the Eastern Roman Provinces"**. (ss. 95–116). Aberdeen: Aberdeen University.

Chandler, R. (1825). **"Travels in Asia Minor and Greece 1. Oxford: Clarendon Press"**.

Charles Texier, **"Küçük Asya Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi"** (Çev. Ali Suat), Cilt 2, Ankara, 2002.

Cicero. **Pro Archia**. (translated into English by A. H. Allcroft ve F. G. Plaistowe). London: W. B. Clive.

Comfort, H. (1931). **"The Date of Pausanias, Book II"**. AJA, 35/3: 310-318.

Doğar, E. (2006). **"İzmir'in Smyrna'sı: Paleolitik Çağ'dan Türk Fethine Kadar"**. İstanbul: İletişim Yayınları.

Dräger, M. (1993). **"Die Städte der Provinz Asia in der Flavierzeit"**. Frankfurt: Peter Lang.

Dreux, R. (1925). **"Voyage en Turquie et en Grèce du R.P. Robert de Dreux"**. Paris: Société d'édition Les belles Lettres.

Du Loir (1674). "Les voyages du sieur Du Loir contenus en plusieurs lettres écrites du Levant". Paris.

Edwards, C. M. (1990). "Tyche at Corinth. *Hesperia*", 59/3: 529–542.

Erbilgin, Sahne ve Müzik Eğitim - Araştırma e-Dergisi, "Erken Dönem Kilise Mimarisi Ve Dinsel Dramın İlk Örneklerinde Mekan", 2017

Erhat, A. (1996). "Mitoloji Sözlüğü". İstanbul: Remzi Kitabevi.

Erhat, A. (1996). **Mitoloji Sözlüğü.**

Ersoy Akın - Ürer Harun - Ersoy Bozkurt, "İzmir'in Türk Dönemine Ait İlk Dini Yapısı: Kadifekale Mescidi", XVI. Ortaçağ-Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri, 18-20 Ekim 2012, Sivas 2014, C. I, s. 391-403.

Ersoy Akın, "Antik Smyrna/ İzmir Kazı Araştırmaları ve Restorasyon Çalışmaları" "Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları" (Ed. A.Ersoy, G.Şakar) 1.Çalıştay Bildirileri, Ege Yayınları 2015, s.13.

Ersoy Akın, "Antik Smyrna/İzmir Kazı Araştırmaları ve Restorasyon Çalışmaları", Smyrna/İzmir Kazı ve Araştırmaları I. Çalıştay Bildirileri, 2015, Ege Yayınları.

Ersoy Akın, "Büyük İskender Sonrasında Antik Smyrna", 2015.

Ersoy Akın, **Dokuz Eylül Üniversitesi Dergisi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, 2018.

Eşmeli, "International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/5", Hristiyanlık Tarihinde Kilise ve 'Kilise' İçin Kullanılan Metaforlar, 2014.

Evliya Çelebi, "**Seyahatname**". İstanbul· 1935.

Fleischer, R. (1978). "**Eine neue Darstellung der doppelten Nemesis von Smyrna**".

Hommages à Maarten J. Vermaseren 1 (ss. 392–396), Leiden: E.J. Brill.

Fontrier, A. (1907). "**Topographie De Smyrne. La Fontaine KAAEΩN**", Le Mèlès. REA, 9: 114–120.

Frothingham, A.L., Jr. (1888). **Archaeological News. The American Journal of Archaeology and of the History of the Fine Arts**, 4/3: 348.

Galanti, Avram, "**Fatih Sultan Mehmet Zamanında İstanbul Yahudileri**", Fakülteler Mat., İstanbul, 1953.

Galanti, Avram, "**Türkler ve Yahudiler**", Tan Mat., İstanbul, 1947.

Granata Alessandra, "**Kadifekale Hellenistik Dönem Seramiği (2009- 2010)**" *Hellenistik ve Roma Döneminde Smyrna (İzmir) Kazı ve Araştırmalar*, (Ed. M.Frasca, A.Ersoy, P. Aydemir) Ege Yayınları, 2016, s.75-93.

George F. Hull, "**The Numismatic Chronicle and Journal of The Royal Numismatic Society, Vol. VII.**", 1927

Grant, R. M. (1977). "**Early Christianity and Society**". s. Seven Studies, Collins, London: Collins.

Harun Ürer, "**İzmir Tarihi Kent Merkezinde Bulunan Camii ve Mescitlerden Örnekler**", 2017.

Hasluck, F.W. (1913/1914). **"The Tomb of S. Polycarp" and the Topography of Ancient Smyrna**", BSA, 20: 80–93.

Hastings, J. (1911). **"A Dictionary of the Bible 4. New York: Charles Scribner's Sons"**, Edinburgh: T. & T. Clark.

Hemer, C. J. (1989). **"The Letters to the Seven Churches of Asia in Their Local Setting"**. Sheffield, England: Sheffield Academic Press.

Herodotos, **"Herodot Tarihi"**, (çev. Müntekim Ökmen) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2006.

Herter, H. (1935). **"Nemesis (Smyrna)"**. RE, 16: 2352–2354.

Heyman, C. (1982). **"Homer On Coins From Smyrna. Simone Scheers (ed.) Studia Paulo Naster Oblata I"**, Numismatica Antiqua: 161-173.

J. Gutmann, **"The Origin of the Synagogue"**, Jahrbuch des Deutschen Archeologischen Instituts und Archeologischer Anzeiger Band 87 (1927), Berlin, s. 36-40.

Jones, C. P. (1990). **"Heracles at Smyrna"**. AJN, 2: 65–76.

Jüdisches Lexikon, **Synagoge maddesi**, Band IV/2.

Keil, J. (1950). **"Die Inschriften der Agora von Smyrna"**. IstForsch, 17: 54–68.

Kılıç, **"Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Smyrna'nın Kamu Yapıları"** 2011. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Klose, D. O. A. (1996). **"Münzprägung und Städtische Identität: Smyrna in der Römischen Kaiserzeit"**. Hellas und der griechische Osten: Studien zur Geschichte und Numismatik der griechischen Welt: Festschrift für Peter Robert Franke zum 70 (53–63). Saarbrücken: SDV Saarbrücker Druckerei und Verlag.

Klose, D. O. A., (1987). **"Die Münzprägung von Smyrna in der römischen Kaiserzeit"**. Walter de Gruyter and CO.

L.I. Levine, **"The Encyclopedia of Archeological Excavation in the Holy Land"**, ed. E. Stern, vol. 4, s. 1421-1424, jarusalem 1993.

Magie, D. (1950). **"Roman Rule in Asia Minor to the End of the Third Century after Christ 1"**, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Mango, C. (2006). **"Bizans Mimarisi"** (Çev. Mine Kadiroğlu). Rekmay Ltd. Şti.

Mark Humphries, Early Christianity, Routledge, New York, 2006 Wedderburn, Alexander J. M., **"A History of the First Christians"**, T&T Clark, Ltd., New York, 2005.

Mercangöz Zeynep. **"Dinsel Yapılar Mimarisi II; Kiliseler ve Sinagoglar"**, İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I, İzmir 2013.

Metcalf, W.E. (1980). **"The Cistophori of Hadrian. Numismatic Studies"**, No. 15. New York: The American Numismatic Society.

Meyer, G. (2008). **Les Ruines de Smyrne dans les relations des voyageurs (XVIIe - XIXe Siècles)**. Étude préliminaire. *Journal des Savants*, 2: 273–281.

Miltner, F., Kantar, S. (1934). **"İzmir'de Roma Devri'ne Ait Forumda Yapılan Hafriyat Hakkında İhzari Rapor"**. Türk Tarih, Arkeologya ve Etnografya Dergisi, 2: 219–242.

Naumann, R. ve Kantar, S. (1950). **"Die Agora von Smyrna"**. IstForsch, 17: 69–114.

Osten, A.P. (1834). **"Smyrna"**, Jahrbücher der Literatur, 68: 55–86.

Peder Borgen, **"Early Christianity and Hellenistic Judaism"**, T&T Clark Ltd., Edinburgh, 1998.

Petzl, G. (1974). **"Urkunden der smyrnnisehen Techniten"**. ZPE, 14: 77–87.

Petzl, G. (1987). **"Die Inschriften von Smyrna II"**, 1. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GMBH.

Pınar, İ. (1994). **"Gezginlerin Gözüyle İzmir: XIX. Yüzyıl"**. İzmir: Akademi Kitabevi.

Pick, B. (1904). **"Die tempeltragenden Gottheiten und die Darstellung der Neokorie auf den Münzen"**. ÖJh, 7: 1-41.

R. H. Charles, **"A Critical and Exegetical Commentary on the Revelation of St. John 1"**, T.&T. Clark, Edinburgh, 1985.

Ramsay, W. M. (1882). **"Sipylos and Cybele"**. JHS, 2: 33–58.

Ramsay, W. M. (1882). **"Studies in Asia Minor"**. JHS, 3: 1–68.

Ramsay, W. M. (1904). **"The Letters to the Seven Churches of Asia: and Their Place in the Plan of the Apocalypse"**. London: Hodder and Stoughton.

Richard P. McBrien, **"The Church"**, Harper Collins Publishers, New York, 2008.

Robert, L. (1968). "**L'Épigramme grecque**" (ss. 282–283). Fondation Hardt: No. 14. 28 Ağustos – 3 Eylül 1967.

Robert, L. (1994). "**Le martyre de Pionios, prêtre de Smyrne**". Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Sara Pardo, "**Sevgili İzmir Beni Tanı: Dünden Yarına İzmir Yahudileri**", Etki Yay., İzmir, 2007.

Serpil Tuna, **Türkiye'de sinagog mimarisi ve Edirne Büyük Sinagogu**, 2006. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Smyrna/İzmir, **Fransız koleksiyonları ışığında Bir Kentin Portresi**, İzmir, 2006.

Spon, J. (1678). "**Voyage d'Italie, de Dalmatie, de Grèce et du Levant 1**". Lyon: Chez Antoine Cellier le fils.

Şahin, M. ve Taşlıalan, M. (2010). "**Smyrna Agorası Heykeltraşlık Buluntuları**". Olba, 18: 175–240.

Şinasi Gündüz, "**Pavlus: Hristiyanlığın Mimarı**", Ankara Okulu Yay., Ankara, 2001.

Tacitus. "**The Annals**". (Trans. Woodman, A. J.) Indianapolis/Cambridge: Hackett Publishing Company, 2004.

Tanaç Mine, "**Beit Hillel Oratuarı'nın Yeniden İnşası**", 2003, 315.

Tanyu, H., "**Tarih Boyunca Türkler ve Yahudiler**", Yağmur Yay., İstanbul, 1976.

Taşlıalan, M., Drew-Bear, T. (2004). "**Rapport Sur Les Travaux Effectues Sur L'Agora De Smyrne. Anatolia Antiqua**", 12: 293-308.

Texier, C. (2002). "**Küçük Asya: Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi 2**". (çev. Ali Suat), Ankara: Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı.

Thomas, E. (2007). "**Monumentality and the Roman Empire: Architecture in the Antonine Age**". New York: Oxford University Press.

Tournefort, J. (2008). "**Tournefort Seyahatnamesi**". (S. Yerasimos (ed.); çev. A. Berktaş ve T. Tunç). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Türkoğlu, "**Antik Çağdan Günümüze Türkiye'de Sinagog Mimarisi**", 2001. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Vitruvius. "**Mimarlık Üzerine On Kitap**". İstanbul: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, 1990.

Walter, O. (1922–1924). **Antikenbericht aus Smyrna. ÖJh**, 21–22: 224–260.

Wheler, G. (1689). "**Voyage de Dalmatie, de Grèce, et du Levant par Mr. George Wheler 1**". Paris: Chez Daniel Horthemels.

Wiesner, J. (1937). "**Vorgriechische Idole**". AA, 52: 252–265.

Yegül Fikret, **Antik Çağ'da Hamamlar ve Yıkanma**, Çev. Emel Erten, Homer Kitabevi ve Yayıncılık, İstanbul, 2006

Zeren Tanaç Mine, "**Ege Mimarlık', İzmir Havraları**", 2001/38.

ANTİK KAYNAKLAR

Aelius Aristides. **"The Complete Works 2: Orations XVII-LIII"**. (translated into English by C. A. Behr), E. J. Brill, 1986.

Hesiodos, **Theogonia**, 211.

Pausanias. **"Description of Greece I"**. (Translated with a Commentary by J.G. Frazer), Macmillan and Co., 1898.

Philostratus ve Eunapius, **"Lives of the Sophists, (Translation: Wilmer Cave Wright)"**, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1998.

Plinius. **"The Natural History. (Translating: John Bostock, Henry Thomas Riley)"**, London: Henry G. Bohn, York Street, Covent Garden.

Quintus Smyrnaeus. **"The Fall of Troy. Translated by A.S. Way"**, London, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1984, XII.309–310.

Strabon. **"Antik Anadolu Coğrafyası"**, (Geographika: XII-XIII-XIV). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1993.

DİĞER

Smyrna Kazı Arşivi

ŞEKİLLER

Şekil 1: Fontrier'e göre Aphrodite Stratonikeia Tapınağı'nın konumlandırıldığı alan ve Mortakia (Kahramanlar).

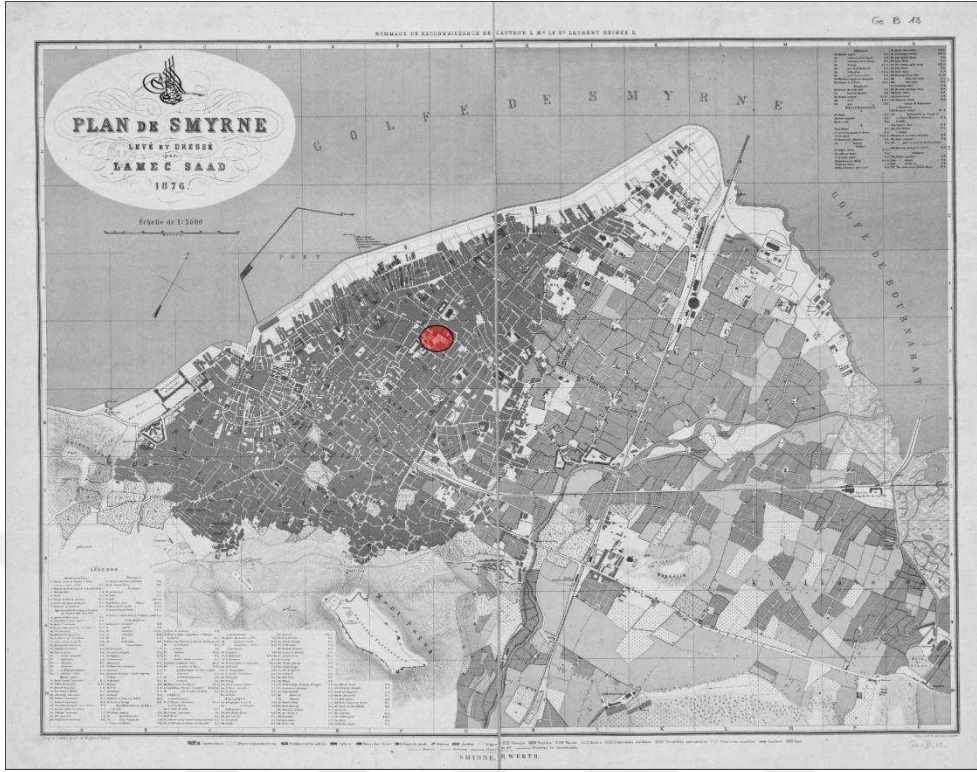
Kaynak: Lamec Saad Haritası üzerine aplikasyon, Arman Keçeci.

Şekil 2: Wheler'in Homereion olarak adlandırdığı mezar yapısı.

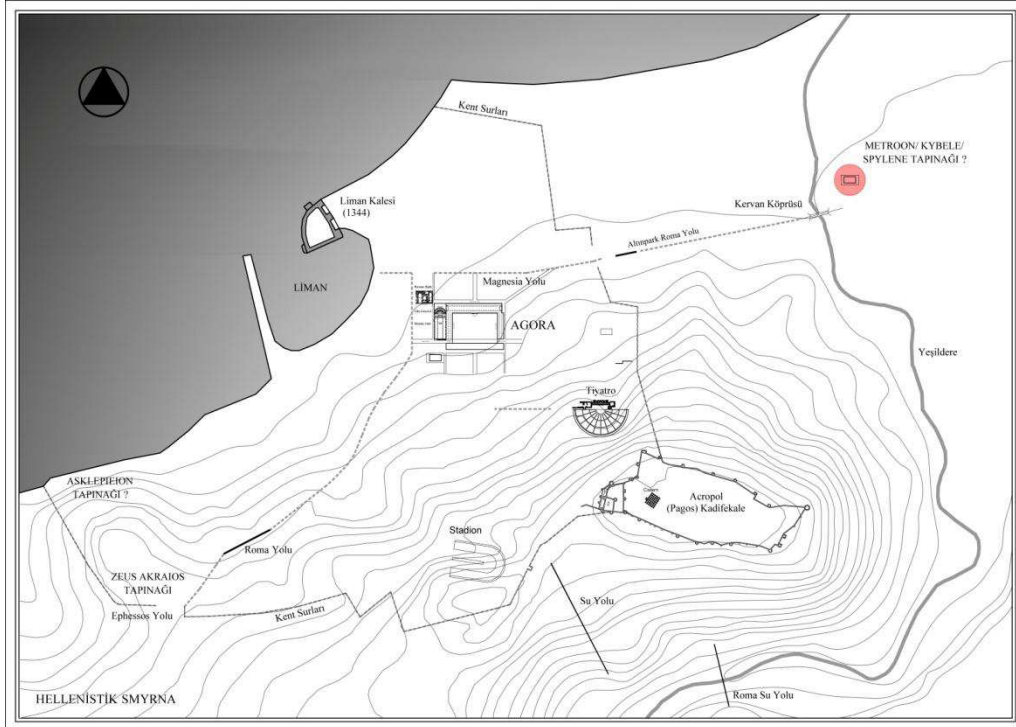
Kaynak: Wheler, 1689: 227, Liv. III Fig. V.

Şekil 3: Fontrier'e göre Homereion'un konumlandırıldığı alan.

Kaynak: Lamec Saad Haritası üzerine aplikasyon, Arman Keçeci.

Şekil 4: Metroon'un konumlandırıldığı muhtemel bölge.

Kaynak: Lamec Saad Haritası üzerine aplikasyon, Arman Keçeci

Şekil 5: Çifte Nemesis (Domitianus'un saltanatı).

Kaynak: Ersoy, 2014, s. 26, no. 11.

Şekil 6: Kanatlı Nemesis (Nero'nun saltanatı).

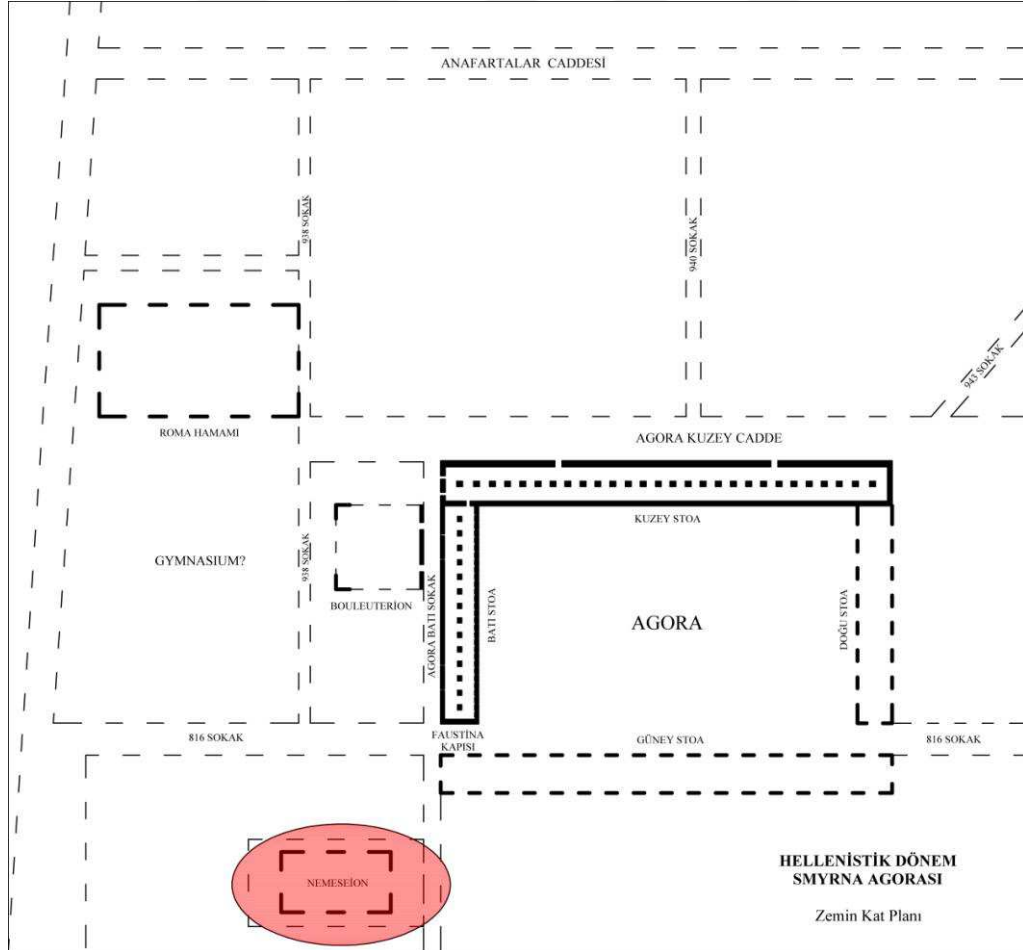
Kaynak: Klose, 1987: Taf. 24, R 24.

Şekil 7: Nemeseion'a ait tapınak modeli (Hadrianus'un saltanatı).

Kaynak: Ersoy, 2014, s. 61, no. 117.

Şekil 8: Nemeseion'un konumlandırıldığı muhtemel bölge.

Kaynak: Smyrna Kazı Arşivi, Arman Keçeci

Şekil 9: Tykhe Tapınağı modeli.

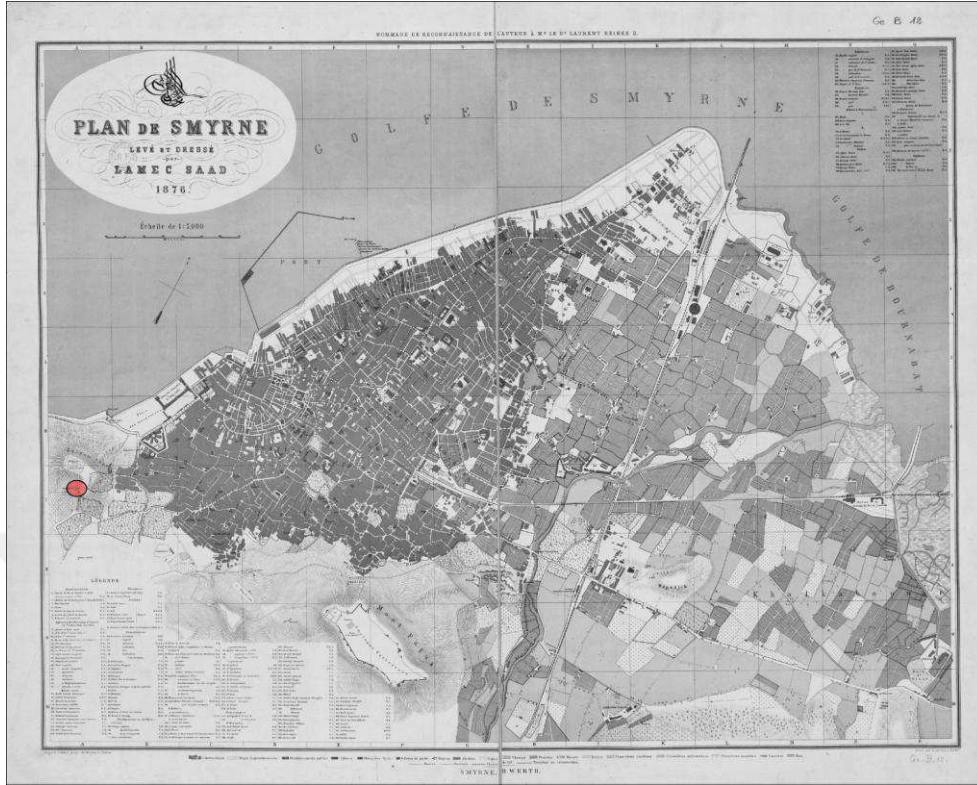
Kaynak: Ersoy, 2014, s. 60, no. 115.

Şekil 10: Servili Tepe. Apollon Tapınağı'nın muhtemel konumu.

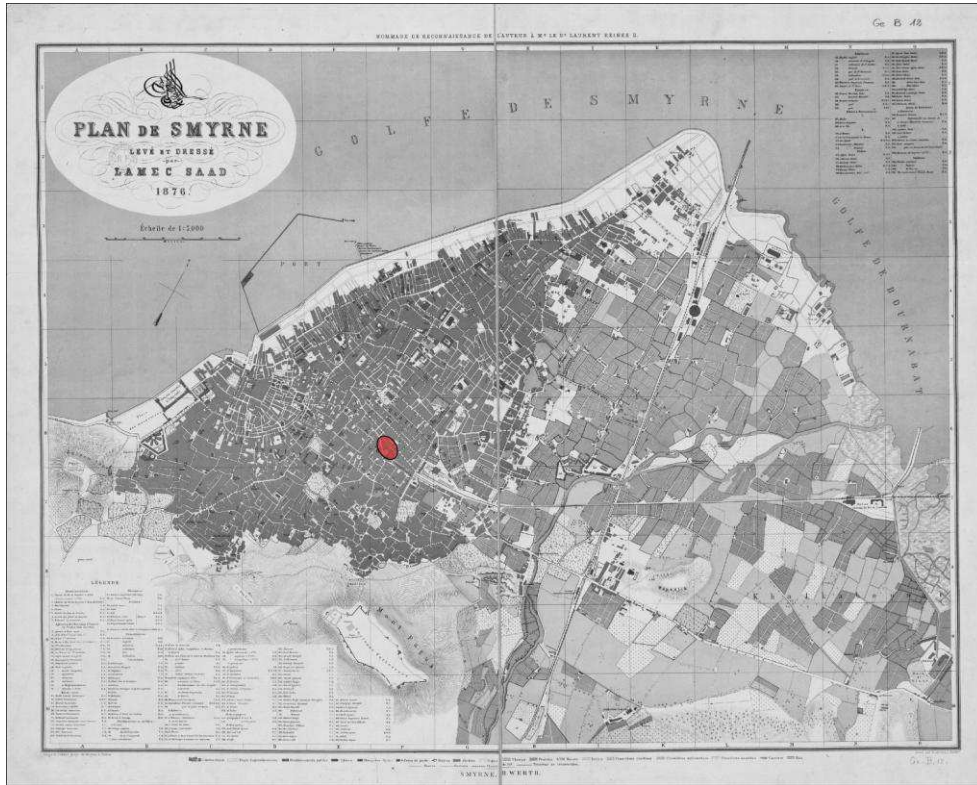
Kaynak: Lamec Saad Haritası üzerine aplikasyon, Arman Keçeci.

Şekil 11: Liman dışındaki Asklepieion'un muhtemel konumu.

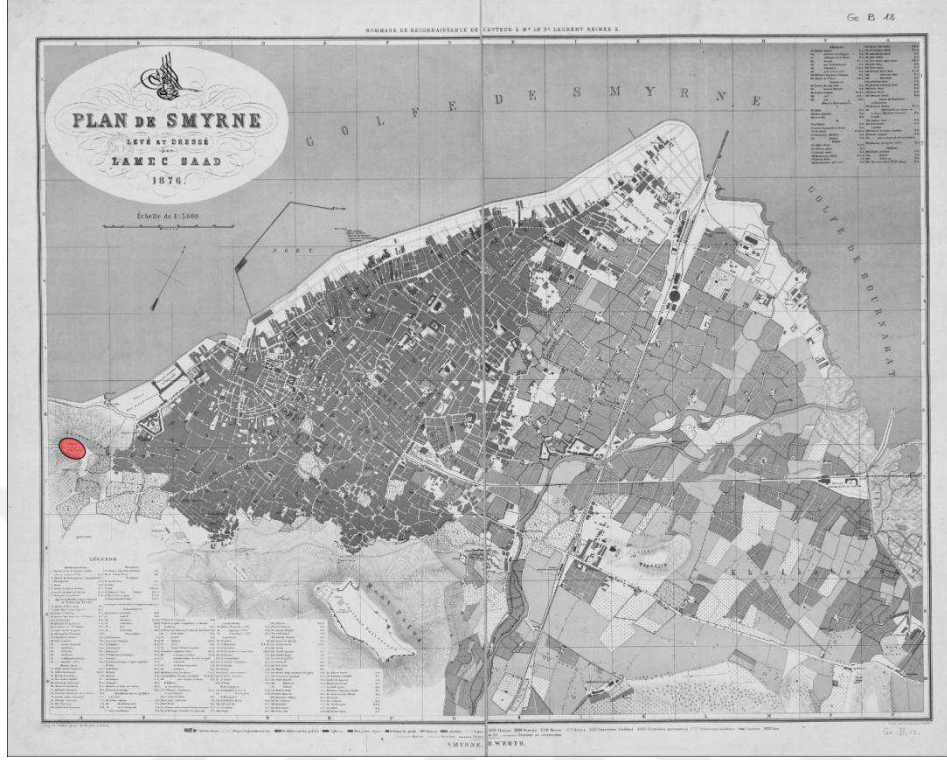
Kaynak: Lamec Saad Haritası üzerine aplikasyon, Arman Keçeci.

Şekil 12: Asklepios Gymnasion'undaki Asklepieion'un muhtemel konumu.

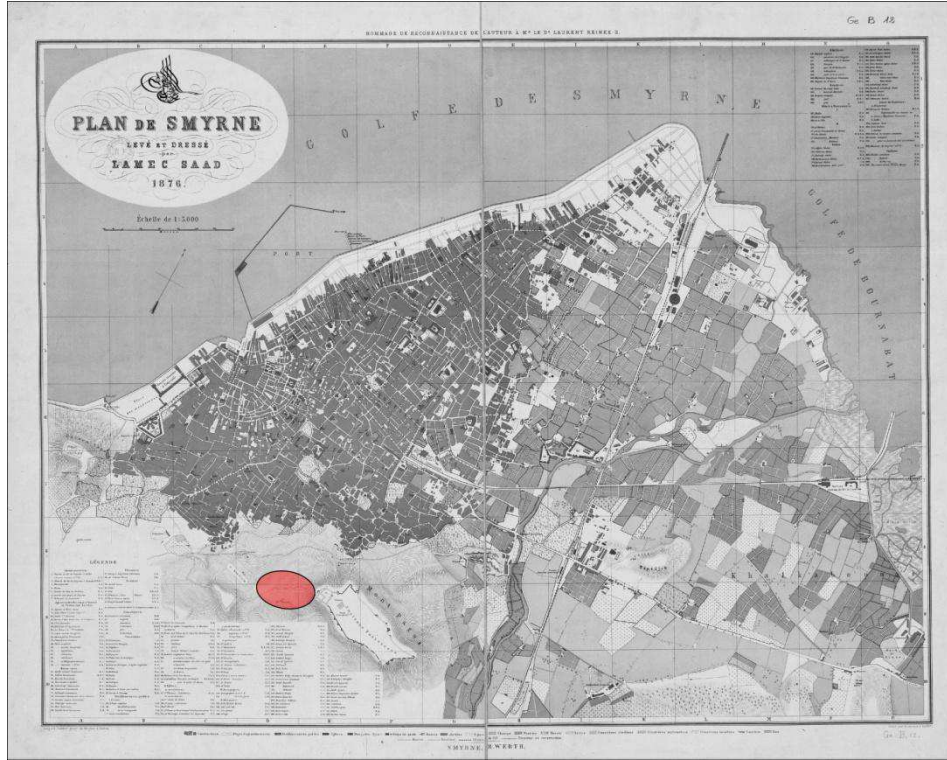
Kaynak: Lamec Saad Haritası üzerine aplikasyon, Arman Keçeci.

Şekil 13 : Smyrna Planında Değirmen-tepe ve Zeus Akraios/ Hadrianus Tapınağı'nın konumu.

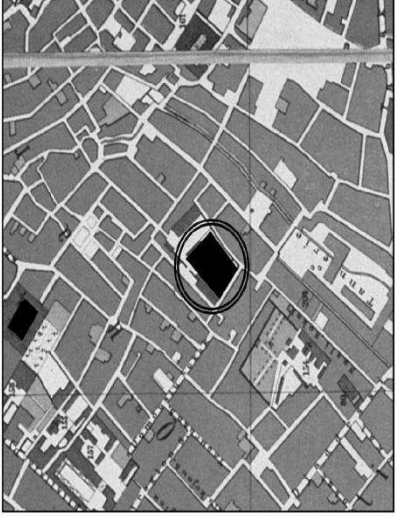

Kaynak: Lamec Saad Haritası üzerine aplikasyon, Arman Keçeci.

Şekil 14: Fontrier'e göre Zeus Akraios Tapınağı'nın konumu.

Kaynak: Lamec Saad Haritası üzerine aplikasyon, Arman Keçeci.

KAT.NO: 01	AYA DİMİTRİ KİLİSESİ	AYA APASTOLOS KİLİSESİ
Tanım: Tam olarak inşa tarihi bilinmeyen kilisenin, kendi adını taşıdığı Aya Dimitri Mahallesi'nde yer alan ve döneminin en kalabalık kilisesi olarak işlev görmüştür. Söz konusu yapı günümüzde mevcudiyetini korumamaktadır.	Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi Sitesi.	İzmir'de, Konak ilçesinde, Kahramanlar (Murtakya) semtinde konumlanan kilise, 1922 yılındaki büyük İzmir yangınında yok olmuştur. Yapı hakkında çok fazla bilgiye ulaşılmamakla birlikte sadece Ortodoks Rum Kilisesi olduğu bilinmektedir. Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi Sitesi.
KONUM		AZİZ İNCİLÇİ YAHYA KATOLİK (ST JEAN EVANGELİST) KİLİSESİ İzmir'in Alsancak semtinde Pasaport mevkiinde yer almaktadır. Katedralin bulunduğu parselin doğu-batı dar olmasından dolayı, yapı kuzey-güney planlı ve girişi güneye bakacak şekilde inşa edilmiştir. Bu plan şemasi ile katedral olabilecek kadar büyük bir yapı haline gelmiştir. İhtişamlı bir el işçiliğine sahip yapı, kuzeyinde bulunan çalışma alanlarına tahsis edilmiş bölümler ile bütünlük içerisinde olan yüksekçe bir podyum üzerinde yer almaktadır. Kaynak: Zeynep Mercangöz, "Dinsel Yapılar Mimarisi II: Kiliseler ve Sinagoglar", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I, İzmir 2013, s. 145.

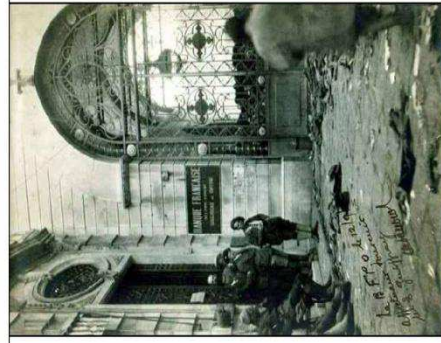
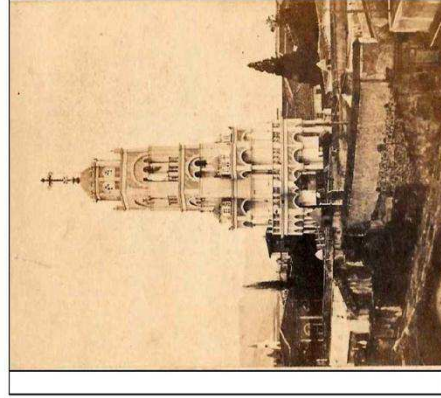
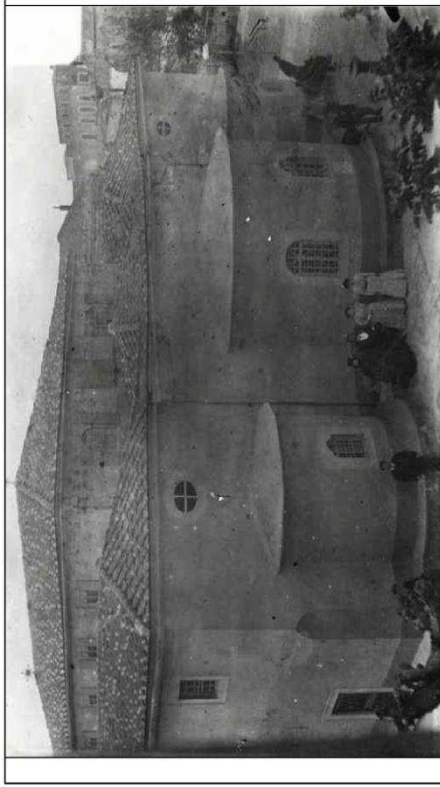
KAT.NO: 02

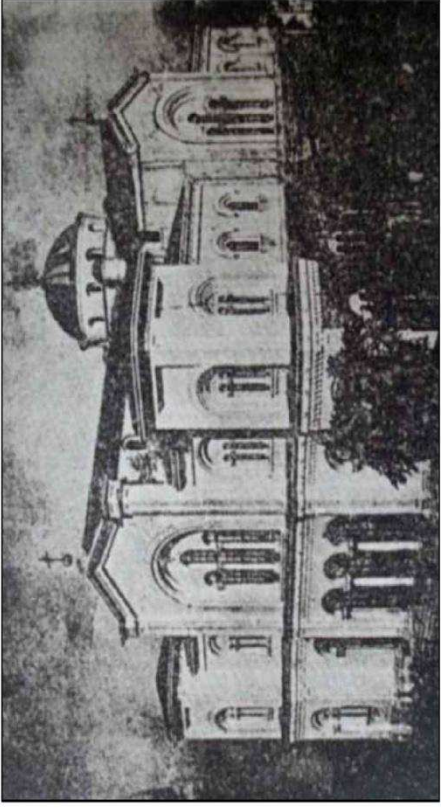
AYA FOTİNİ KİLİSESİ
(ORTADOKS/ FELEMENK PROTESTAN)

Tanım: Aya Fotini Kilisesi, İzmir, İsmet Kaplan Mahallesi, 1374. Sokak üzerinde 24 No.'da yer almaktadır. Aya Fotini Kilisesi, protestan kilisesi olmasına rağmen belirli zamanlarda kiralanarak Ortadoks Hristiyanlara hizmet vermektedir. Bu yüzden kilise içerisinde Ortadoks ikonaları oldukça fazladır. Yapının inşasına ilişkin herhangi bir yazıt bulunamamıştır. Tahminen farklı zamanlarda yapıya yapılan bağışlar ve ya yapının onarımı için çok kaç Hollanda konsolosu ve onlara dair kısa bilgilerin yer aldığı yazıtlar bulunmuştur. Bu yazıt dışında kilise hakkında bilgi veren belge bulunamamıştır. Kesin inşa tarihi bilinmeyen Felemenk Kilisesi için bazı kaynaklar, Hollandalı Levantenlerin 1612 yılında Gül Sokak'ta bir kilise yaptırıldıklarından söz etmektedir. Bu bilgiden yola çıkılarak Felemenk'lerin 17. yy.'dan itibaren İzmir'deki varlığını göstermektedir. Söz konusu kilisenin bahçesinde yer alan mezar taşlarının en erken tarihli olanının 1802 yılına tarihlenmesi, yapının 18. yy. sonu, 19. yy. başında inşa edilmiş olabileceği düşünülmektedir.

Kaynak: Zeynep Mercangöz, "Dinsel Yapılar Mimarisi II; Kiliseler ve Sinagoglar", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I, İzmir 2013, s. 165-166.

KONUM

KAT.NO: 03	AYA KATERİNA KİLİSESİ
	Tanım: Aya Katerina Kilisesi, kendi adını taşıyan Rum mahallesinde yer almaktadır. Yapı 1857 yılında inşa edilmiştir fakat 1922 yılındaki büyük İzmir yangınında tamamen yok olmuştur. Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi Sitesi.
KONUM	
	

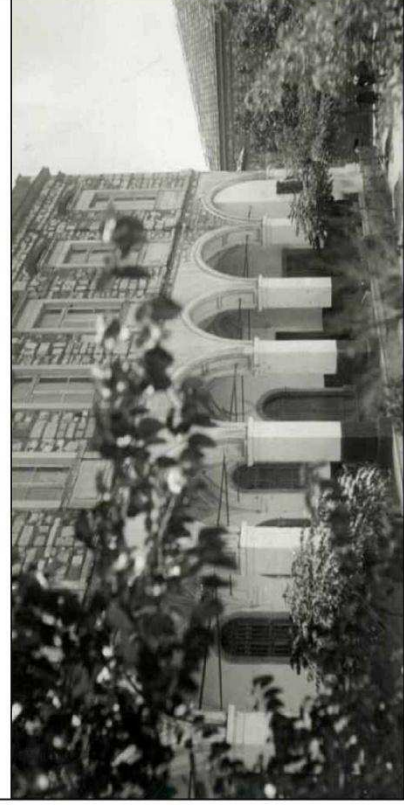
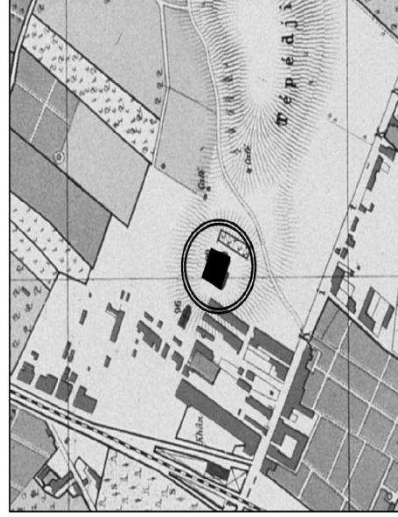
KAT.NO: 04

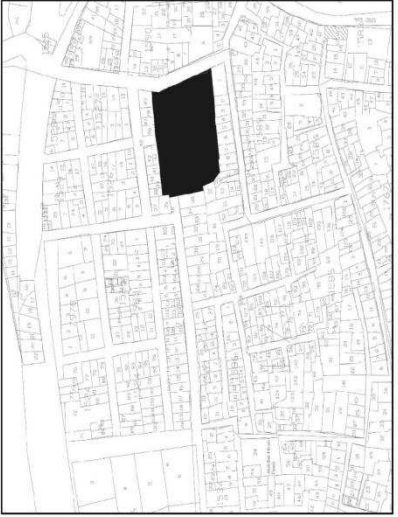
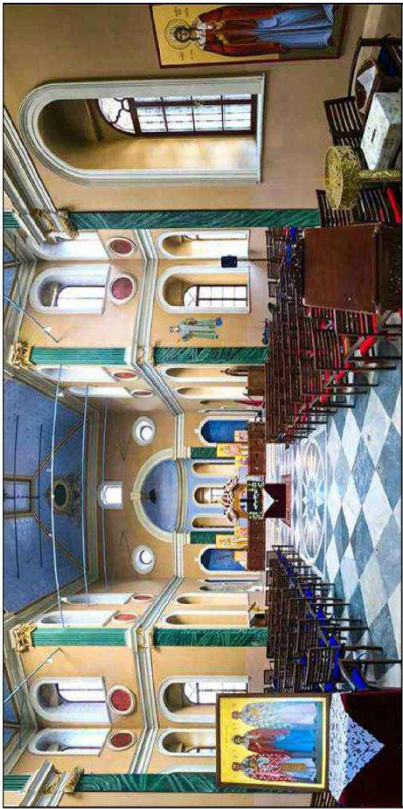
AYA KONSTANTİN KİLİSESİ

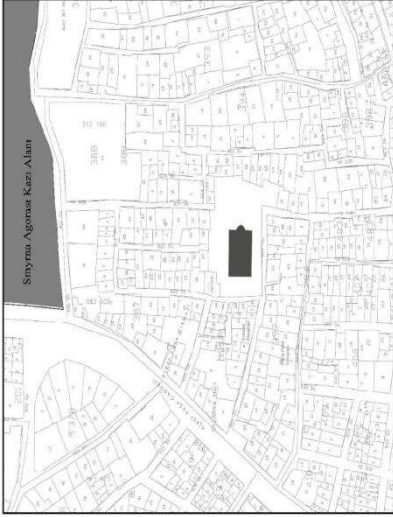
Tanım: İzmir’de, Tepecik Mahallesinde yer alan kilise, ilk olarak Ortodoks kilise olarak inşa edilmiş fakat daha sonra Cumhuriyet Dönemi’nde okula dönüştürülmüştür. Yapı son olarak 20. yy.’ın başlarında çocuk yuvası olarak kullanılmıştır. Aya Konstantim Kilisesi, 1922 yılında yaşanan büyük İzmir yangınında yok olmuştur.

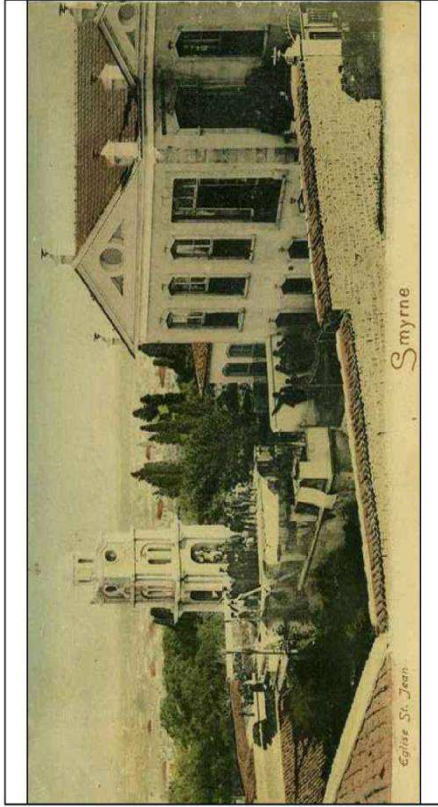
Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi Sitesi.

KONUM

KAT.NO: 05	AYA VOUKLA KİLİSESİ (HAGİOS BOUKOLAS)
	Tanım: İzmir’de, Konak İlçesi, Kapılar Semtinde yer alan kilise, Abdullah Efendi Mahallesi, 1296. Sokak, No. 26’da yer almaktadır. Aya Voukla Kilisesi, İncilci Aziz İoannes (Yahya)’ın müridlerinden ve aynı zamanda İzmir’in eski Piskoposlarından Aziz Boukolas’a adanmıştır. Söz konusu kilise, Rum Ortadoks Cemaati tarafından 19. yy.’ın ikinci yarısında inşa edilmiştir. İzmir tarihi açısından önemli bir olay olan 1922 yılında yaşanan büyük İzmir yangınından kurtulan tek Rum kilisesidir. Fakat bu yangının ardından tüm cemaatinin hayatını kaybetmesi kilisenin işlevinin sonlanmasına neden olmuştur. 14.02.1924 yılında Mustafa Kemal Atatürk’ün emriyle, ilk önce Asar-ı Atika Müzesi, daha sonra ise Kültür Bakanlığı tarafından opera salonu olarak tahsis edilmiştir. Devam eden süre içerisinde bir yangın daha geçiren kilise, harab ve atıl şekildedken İzmir Büyükşehir Belediye’since tekrar ayağa kaldırılan yapı günümüzde kültür merkezi olarak işlev görmektedir. Kaynak: Zeynep Mercangöz, “Dinsel Yapılar Mimarisi II; Kiliseler ve Sinagoglar”, İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I, İzmir 2013, s. 168.
KONUM	
	

KAT.NO: 06	AYA YANNİ KİLİSESİ (SAİNT GIOVANNİ KİLİSESİ)
	Tanım: İzmir’de, Agora yakınında Sakarya Mahallesi’ndeki İsmet Paşa İlkokulu’nun bahçesinde kilisenin kalıntılarını görmek mümkündür. Kilise nin, Aya Yanni Mahallesi’nde yer aldığı bilinmektedir. Aya Yanni’nin yanı sıra Saint Giovanni Kilisesi olarak da adlandırılan yapı, bir Rum Ortodoks Kilisesidir. Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi Sitesi.
KONUM	

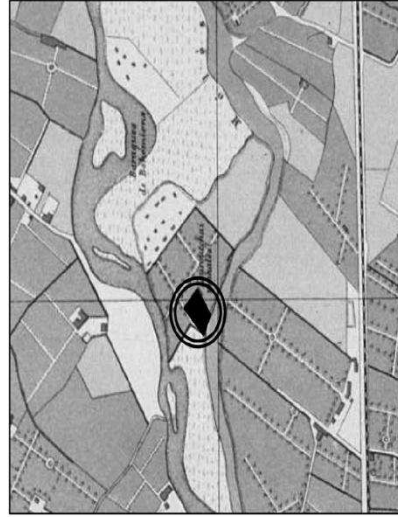
KAT.NO: 07

AYA YANNİ ALYGARİA KİLİSESİ

Tanım: Aya Yanni Alygaria Kilisesi, adını bulunduğu mahalle olan Aya Yanni (Kuruçay- Ege) Mahallesi'nden almıştır. 20. yy.'ın başlarında inşa edilen yapı, 1922 yılındaki büyük İzmir yangınında yok olmuştur.

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi Sitesi.

KONUM

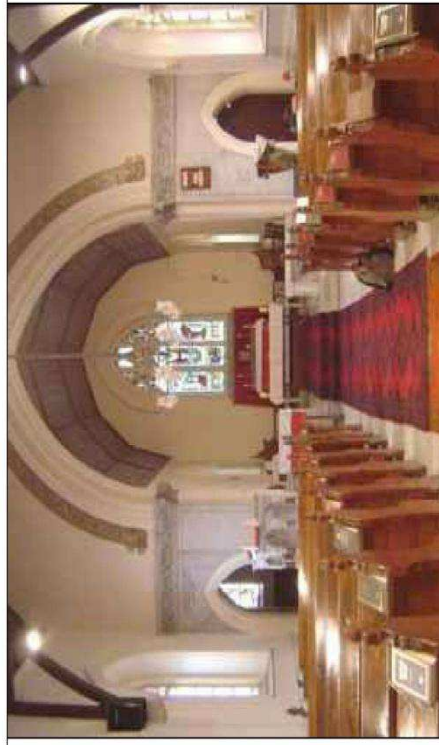

KAT.NO: 08 **İNCİLCİ YUHANNA / YAHYA**
(ST. JOHN EVANGELİST) ANGLİKAN KİLİSESİ

Tanım: İzmir'in Alsancak semtinde, Mahmut Esat Bozkurt caddesi, 49 Noda yer almaktadır. Kiliseyle ilgili tek yazıt, yapının güney duvarının batısında yer alan ana girişin üstünde bulunmaktadır. Kilise içerisinde yer alan bir başka yazıt ise dini için ölen kişilerin hatırlanması için oluşturulmuş bir anı yazıtıdır. Bundan başka 1899 yılında, naosun kuzeydoğusunda yer alan mermer ambon üzerinde yer alan ve kilisenin ingiltere konsolosluğuna ait olduğunu belirten küçük bir yazıt daha mevcuttur. Naosa giriş yapılan mekânda yer alan levha kilisede görev almış papazların isimleri yer almaktadır ve ilk kayıt 1635 yılında tutulmuştur. Kilise incil yazarlarından olan Yahya'ya adanmıştır. İlk kez, 1635 yılında mevcut arazi üzerinde yer alan İngiliz Konsolosluk binasının şapeli olarak inşa edilmiştir. Konsolosluk ve şapel'in 1890 yılında yıkılmasından sonra İzmir'de yaşayan Anglikan cemaatinin isteği üzerine ve Osmanlı İmparatorluğunun 1896 yılında tarihlenen fermanı uyarınca yeni bir kilisenin inşası onaylanmıştır. 1898 yılında inşasına başlanan yapı, 1899 yılında Osmanlı demiryollarında görevli S. Watkins ve emirlerinin yardımıyla kilisenin inşası nihayete ermiştir. 07.04.1902 yılında İzmir, Buca, Bornova Piskoposu Sandford tarafından ibadete açılmıştır. Kilise 1904 yılının kasım ayında Şirinyer, Karşıyaka, Sakız, Midilli ve küçük adaların hukuki yetkilisi olan Piskopos William Edward Collins'in sorumluluğuna girmiştir.

Kaynak: Zeynep Mercangöz, "Dinsel Yapılar Mimarisi II; Kiliseler ve Sinagoglar", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I, İzmir 2013, s. 162

KONUM

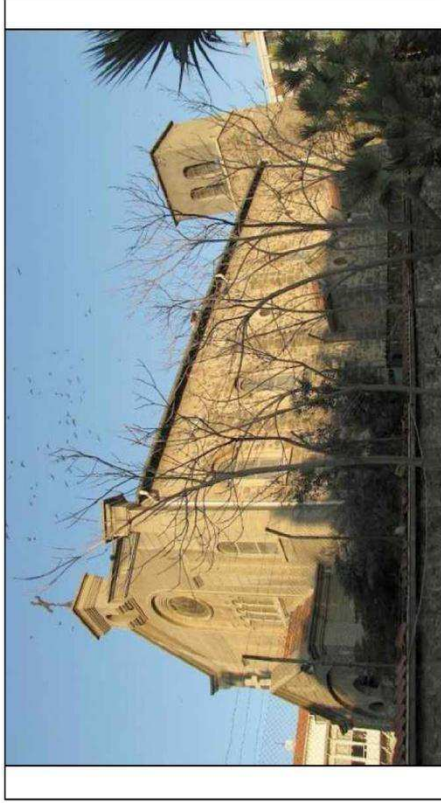
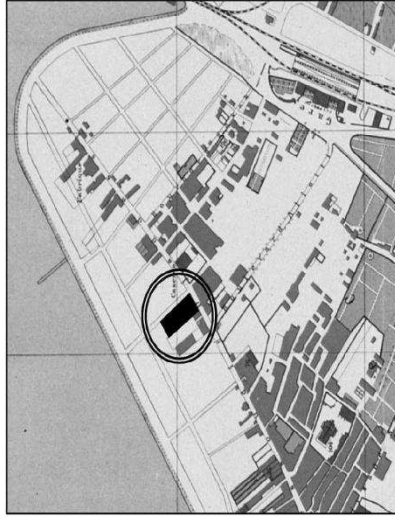

KAT.NO: 09 **NOTRE DAME DU ROSAIRE (DOMENİKEN)**
KATOLİK KİLİSESİ

Tanım: İzmir'de, Alsancak semti, 1481. Sokak üzerinde 8 No.'da yer almaktadır. Kilisenin inşasına dair herhangi bir belge bulunmamaktadır. Fakat yapının arşivinde yer alan vakfiye, söz konusu yapı hakkında bir takım bilgiler vermektedir. Bunun yanında kilise arşivinde Abdülhamid döneminde kilisenin inşasına izin verildiğini belirten bir ferman da yer almaktadır. Yapı hakkında bilgi vererek kaynakların sayısı oldukça kısıtlıdır. Söz konusu yapının inşasından dört yıl sonra çıkmış bir yayında yapının inşaa evrelerinden bahsedilmektedir. Kilise, "Notre Dame Du Rosaire" adıyla resmi kaynaklarda geçmektedir. Hz. Meryem'e adanmış olan yapı günümüzde "Domeniken Kilisesi" olarak anılsa da bazı kaynaklarda "Pompeili Meryem Ana" adıyla da anılmaktadır. Bu adlandırmayla ilgili yazılı bir kaynak olmaması bu konuda yorum yapmayı güçleştirmektedir.

Kaynak: Zeynep Mercangöz, "Dinsel Yapılar Mimarisi II; Kiliseler ve Sinagoglar", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I, İzmir 2013, s. 164, L'Abbe Franc De Portu, Notice Sur Le Diocese De Smyrna Et Le Vicariat Apostolique De L'Asie Mineure, İzmir, 1908, s. 9.

KONUM

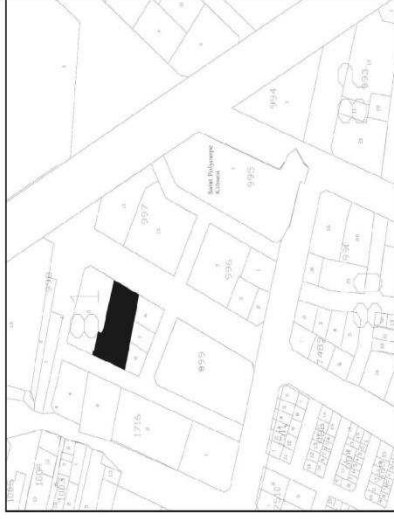
KAT.NO: 10

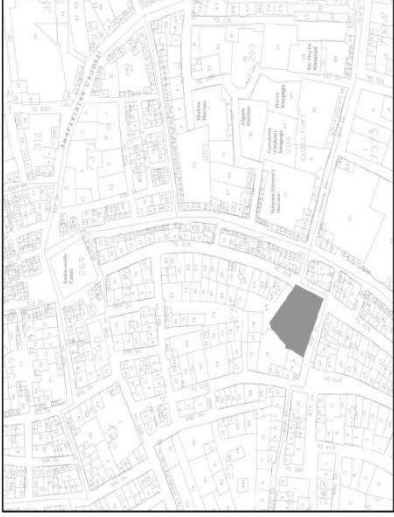
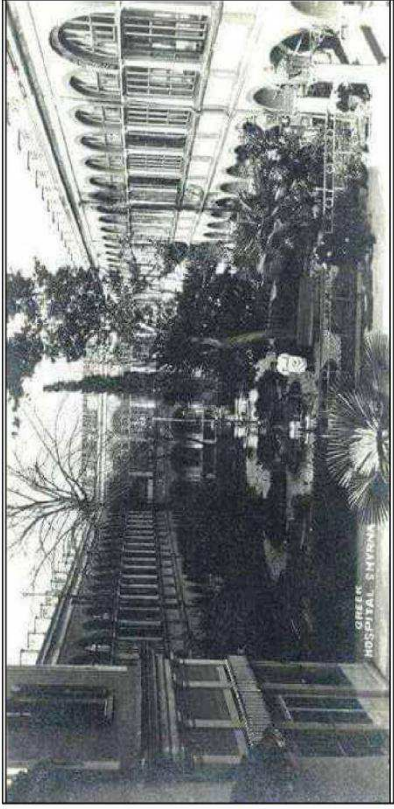
SANTA MARIA KİLİSESİ

Tanım: İzmir'de, Alsancak semtinde yer alan Santa Maria Kilisesi, 1349. sokak, No 6'da konumlanmaktadır. İlk inşasından itibaren Meryem Ana'ya ithaf edilen Santa Maria Kilisesi'nde iki adet yazıt bulunmaktadır. Bu yazıtlardan biri, bema'ya açılan büyük kemerin üzerinde yer almaktadır ve kilisenin 1889 yılında geçirdiği yangın sonrası yeniden inşa edildiği kaydedilmiştir. İkinci yazıt ise naosun kuzeybatı köşesinde yer almaktadır. Kilisenin, 14.04.1891 yılındaki açılışına katılan Hristiyan cemaatinin ileri gelenlerinin anılması için hazırlanmıştır. Kente gelen Fransisken rahiplerinin kiliseyle birlikte bir ikamet mekânı 1400'lu yıllarda inşa edilmiştir. Rumların inşa ettiği Aya Fotini Kilisesi ile aynı anda nihayetlenen yapı, Hz. Meryem'e adanmıştır. Fakat etrafında Katolik Kilisesi istemeyen Rumlar, söz konusu kiliseyi 1453 yılında kendilerine bağlamışlardır. Birçok Fransisken rahibin 1688 yılındaki yaşanan deprem ve sonrasında yaşanan yangından hayatta kalmış olsalar da 1660 yılında yasal yollardan kiliseyi Rumların himayesinden kurtarmışlardır. Yangın ve depremde harap olan yapı, 1696/98 yılında Hollandalıların yardımıyla yeniden inşa edilmiş ve ilk ayin 25.12.1698 yılında yaşanmıştır. 1772 yılında büyütülen yapı, 15.03.1797 yılındaki yangında tamamen yok olmuştur. Fakat söz konusu yangından bir sene sonra, 07.12.1798'de aynı yere yeniden inşa edilmiştir. Recolletler Jesuitler'in yönetiminde olan kilise, 23.10.1802 tarihinde Fransisken papazların himayesine geçer ve aynı yıl yapıya bir manastır eklenmiştir. Papa'nın izni ile 20.02.1818 yılından 1874 yılına kadar Monsenyör Cardelli tarafından katedral olarak ilan edilmiştir.

Kaynak: Zeynep Mercangöz, "Dinsel Yapılar Minarisı II; Kiliseler ve Sinagoglar", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I, İzmir 2013, s. 150.

KONUM

KAT.NO: 11	SAİNT APOTRE KİLİSESİ	AYA HARALAMBOS KİLİSESİ
Tanım: İzmir’de, Konak ilçesi, Kemeraltı semtinde yer alan yapı, 872. Sokak üzerinde 52 No.’da yer almaktadır. Güntümtüzde Kestane Pazarı Camii’nin olduğu alanda konumlandığı belirtilmektedir. Caminin söz konusu kilisenin temelleri üzerinde ve 1636 yılında Bıyıklı Süleyman Ağa tarafından fevkani tarzda inşa edilmiştir.	Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi Sitesi.	Tam olarak nereden konumlandığı bilinmeyen kilisenin kendi adını taşıdığı Rum mahallesinde 1857 yılında inşa edildiği bilinmektedir. Haralambos Hastahanesi içerisinde yer almaktadır. Söz konusu kilise, 1922 yılıdaki büyük İzmir yangınında yok olmuştur. Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi Sitesi.
KONUM		

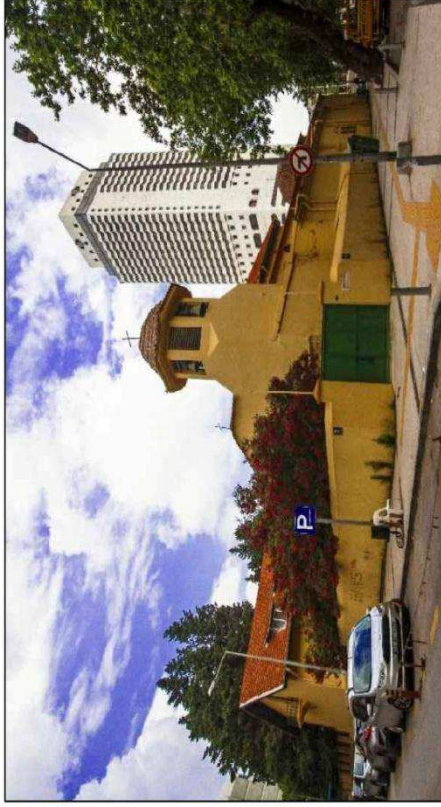
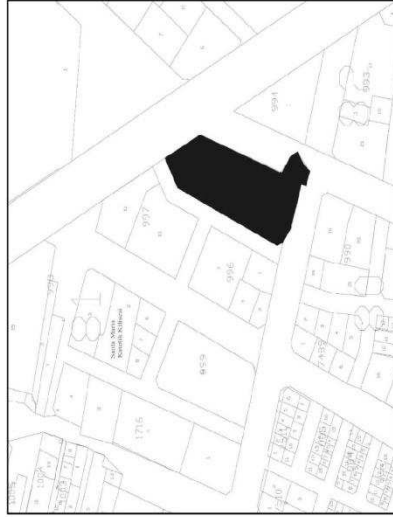
KAT.NO: 12

**SAİNT POLYCARPE KATOLİK KİLİSESİ
(AZİZ POLİKARPOS)**

Tanım: İzmir'de, Konak ilçesi, Akdeniz Mahallesi, Gazi Osman Paşa Bulvarı, Necatibey Caddesi ve Kazım Dirik Caddesi'nin kesişiminde yer almaktadır. Saint Polycarpe Kilisesi, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1620 yılında verdiği özel bir izinle inşa edilmiş ve inşasından 60 yıl sonra 1680 yılında çıkan bir yangınla zarar görmüştür. Yeniden onarılan yapı, çevresinin kilisesi olarak işlev görmüştür. Farklı dönemlerde restorasyonu yapılan kilise son olarak Fransız mimar Perre tarafından 1889 yılında onarılmıştır. Fransız mimar Perre aynı zamanda kilisenin ana mekânda yer alan freskleri yapmıştır. Bu kişi aynı zamanda İzmir'in simgesi konumundaki Saat Kulesi ve karşında yer alan St-Hellene Kilisesinin de mimarıdır. 19. yy. sonu, 20. yy. başlarında yapıya rahiplerin ikamet etmesi için kullanılan ek yapılar yapılmıştır.

Kaynak: Atilla Cimcoz, 'Ege Mimarlık', İzmir St-Polycarpe Kilisesi Üzerine, 1992/3-4, s. 103.

KONUM

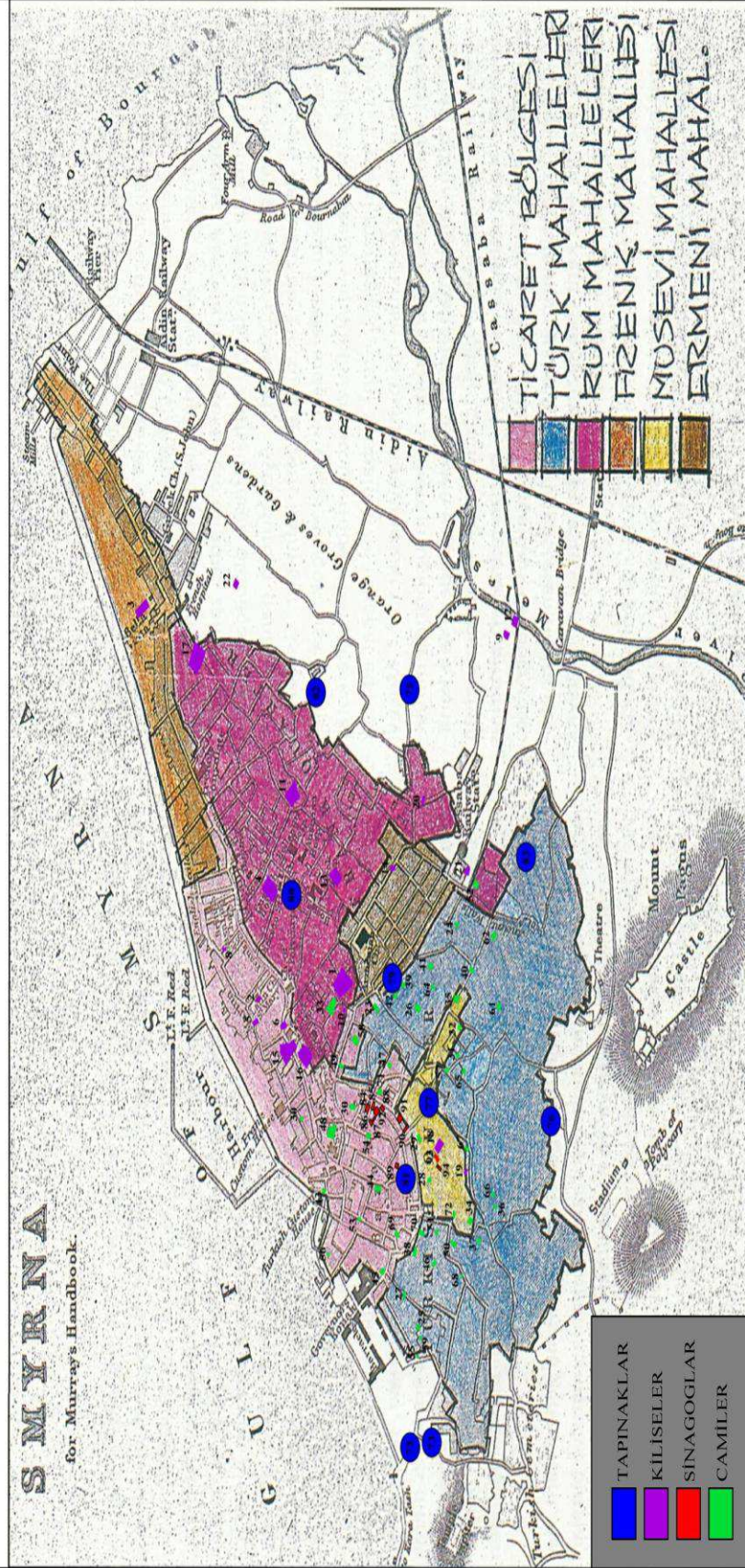

KAT.NO: 13	AYA MARKELLA KİLİSESİ	AYA NİKOLA KİLİSESİ
Aya Markella Kilisesi, İzmir'de, Darağacı semtinde konumlandığı bilinmektedir. 1914 yılında inşa edilen Ortodoks Rum Kilisesi, 1922 yılındaki büyük İzmir yangınında yok olmuştur. Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi Sitesi.	Aya Nikola Mahallesi'nde yer alan kilise, bulunduğu Rum mahallesinden adını almıştır. 1882 yılında inşa edilmiş olan kilise, 1922 yılındaki büyük İzmir yangınında yok olmuştur. Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi Sitesi.	Aya Nikola Mahallesi'nde yer alan kilise, bulunduğu Rum mahallesinden adını almıştır. 1882 yılında inşa edilmiş olan kilise, 1922 yılındaki büyük İzmir yangınında yok olmuştur. Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi Sitesi.
	AYA PARASKEVİ KİLİSESİ	AYA TAKSİARHOS KİLİSESİ
Aya Paraskevi Mahallesi'nde yer alan Ortodoks Rum Kilisi adını bulunduğu Rum mahallesinden almıştır. Söz konusu kilise, 1922 yılındaki büyük İzmir yangınında yok olmuştur. Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi Sitesi.	Aya Tarsiaschos Kilisesi, 1872 yılında inşa edilen rum mezarlık alanında yer almaktadır. Yapı, 1922 yılındaki büyük İzmir yangınında yok olmuştur. Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi Sitesi.	Aya Tarsiaschos Kilisesi, 1872 yılında inşa edilen rum mezarlık alanında yer almaktadır. Yapı, 1922 yılındaki büyük İzmir yangınında yok olmuştur. Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi Sitesi.

KAT.NO: 14	AYA TRİFON KİLİSESİ	AYA YORĞİ KİLİSESİ
İzmir'de Çikulya semtinde yer alan kilisenin inşa tarihi bilinmemektedir. Söz konusu Rum Ortodoks Kilisesi, 1922 yılındaki büyük İzmir yangınında yok olmuştur. Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi Sitesi.	1885 yılında İzmir'de muhtarlık teşkilatı kurulması esnasında var olduğu bilinen Rum mahallesi olan Aya Yorgi Mahallesi, adını söz konusu Rum Ortodoks kiliseye vermiştir. Aya Fotini Kilisesi ile aynı dönemde, 17. yy.'da inşa edildiği bilinen yapı, kentin ikinci büyük kilisesi konumundadır. Fakat kilise 1922 yılındaki büyük İzmir yangınıda yok olmuştur. Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi Sitesi.	1885 yılında İzmir'de muhtarlık teşkilatı kurulması esnasında var olduğu bilinen Rum mahallesi olan Aya Yorgi Mahallesi, adını söz konusu Rum Ortodoks kiliseye vermiştir. Aya Fotini Kilisesi ile aynı dönemde, 17. yy.'da inşa edildiği bilinen yapı, kentin ikinci büyük kilisesi konumundadır. Fakat kilise 1922 yılındaki büyük İzmir yangınıda yok olmuştur. Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi Sitesi.
Günümüzdeki adı Yeşildere olan Aya Anna Vadisi olan yerden adını alan kilise, inşa edildiği tepede ikamet eden ve tahminen Aziz Elie'nin olduğu düşünülen ikona'dan dolayı söz konusu yapının adı Saint Elie Kilisesi olarak anılmaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından restorasyonu başlatılan kilise günümüzde askeri bölgenin içerisinde yer almaktadır. Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi Sitesi.	SAİNT ELİE (PROFİTİS İLİOS) KİLİSESİ	SAİNT ETİENNE KİLİSESİ İzmir'de, Konak İlçesinde, Gazi Bulvarı yer aldığı bilinen kilisenin bahçesinde Metropolit binası da yer almaktadır. Büyük İzmir yangını, söz konusu kilisenin hemen yanındaki bir konuttan çıkmış ve yangının tam ortasında kalan yapı, ağır hasara uğramıştır. Cumhuriyet Dönemi'ne kadar gelen kilisenin kalıntılarına artık restanılmamaktadır. Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi Sitesi.

KAT.NO: 15

MURRAY'S HANDBOOK'IN HARİTASI ÜZERİNE 19. YY.'DA SMYRNA'DAKİ MAHALLELERE
GÖRE DİNİ YAPILARIN MUHTEMEL DAĞILIMI

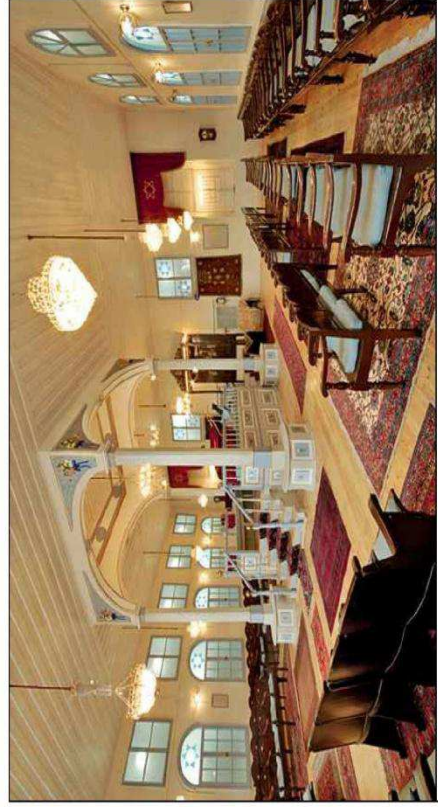
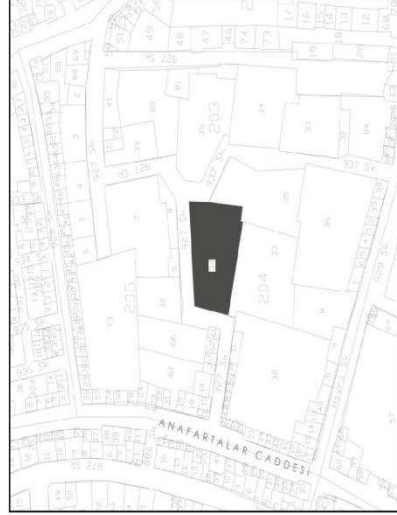
KAT.NO: 16

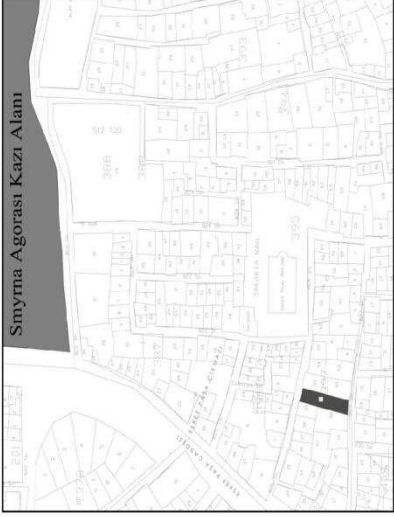
ALGAZE SİNAGOGU

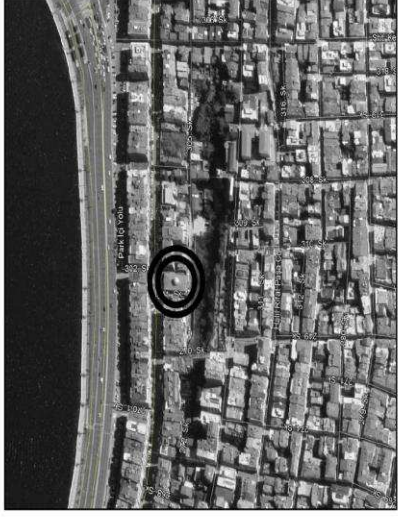
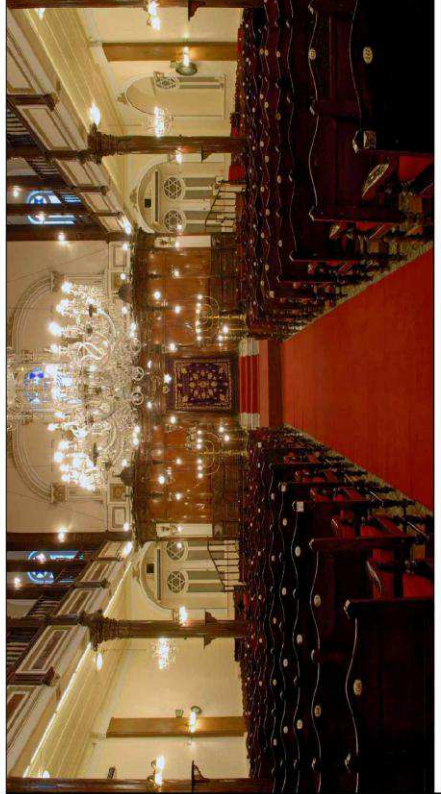
Tanım: Algaze sinagogu bazı yazarların anlatımında Galante sinagogu adıyla anılmaktadır. Fakat bu konuyla ilişkili olarak adı geçen Rabi Moşe Galante, İzmirli bir Rabi değil Sebetay Tsevi ile Halep'ten gelmiştir. Barney, tahminen Galante'nin Kudüs Rabilerinden biri olduğunu ve "Cuma (Cumartesi?) günü Algazi Sinagoguna giderek Tsevi'nin gerçek bir Mesih olduğunu" söylemektedir. Bu açıklamanın yapıldığı yer Algaze sinagogu olduğuna göre, bir süre Galante sinagogu olarak anılmış ve Yahudi cemaati tarafından da bu ismin hazfızalarında yer etmiş olabileceği söylenmektedir. Algaze sinagogunun 1666 yılında var olduğu bilinmektedir. 17. yy.'da Venedikli tüccarlarla İzmir'de aracılık yapan kişinin Avraham Algaze olduğu bilinmektedir.

Kaynak: Barnay, a.g.e., 85.

KONUM

KAT.NO: 17	BAKIŞ-PİNTO SİNAGOĞU
	Tanım: Bakış- Pinto sinagogunun 17. yy.'da inşa edildiği bilinse dahi 19. yy.'a gelindiğinde hiç söz konusu olmamıştır. 1688 yılında yaşanan deprem ile tamamen yıkıldığı düşünülen sinagoglar, yeniden inşa edilmiş olsalar bile diğer sinagoglar ile birlikte 1772 yılında tamamen yandığı tahmin edilmektedir. Kaynak: Bora, <i>Karataş</i>, 57-58.
KONUM	
	

KAT.NO: 18	BEİT İSRAEL SİNAGOGU Tanım: Beit İsrail sinagogu, Osmanlı İmparatoru II. Abdülhamit'in 1905 yılında dönemin İzmir Valisi ve aynı zamanda eski sadrazam olan Kemal Paşaya gönderdiği ferman gereğince Karataş semtinde yaşayan Yahudi halkı için bir sinagog inşa edilmiştir. 1905 yılında inşasına başlanan sinagog 1907 yılında ibadete açılmıştır. İtalyan etkisi ile kilise formunda yapılan Beit İsrail sinagogu İzmir'deki en büyük sinagogdur ve işlevini günümüzde de sürdürmektedir. Beit İsrail sinagogunun ana mekânına giriş holünden ulaşılmaktadır. "U" planlı olarak iç mekânı çevreleyen Mehizah bölümü ile birlikte sinagog bütün bir iç mekânı bünyesinde bulundurmaktadır. İlk yapıldığı haliyle özgünlüğünü koruyan sinagog, günümüzde Yahudiler tarafında en çok kullanılan sinagogdur. Kaynak: Tanaç, 'Ege Mimarlık', İzmir Havraları, 2001/38, s. 44-45.
KONUM	
	

KAT.NO: 19

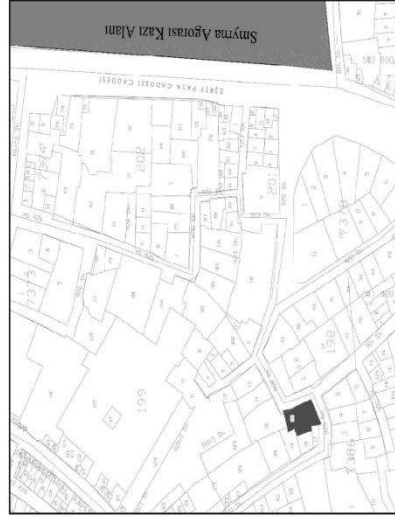
BEİT HİLLEL SİNAGOĞU

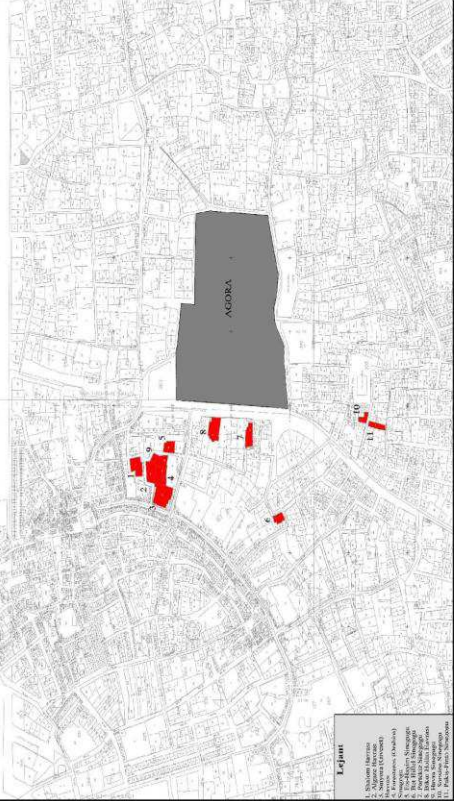
Tanım: Haham Sülalesinden olan Haim Palaçi 1788 yılında İzmir’de doğmuş, Palacı’nın yaşadığı konut yapısı 1840 yılında sinagoga dönüştürülmüştür.

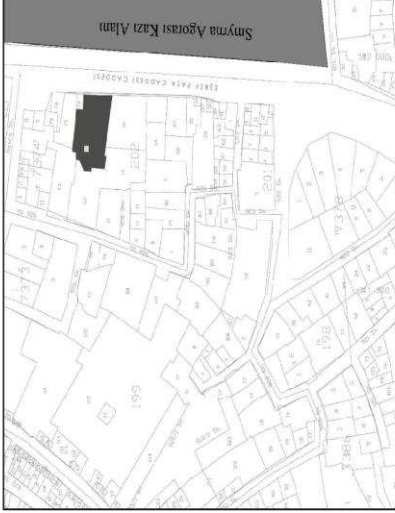
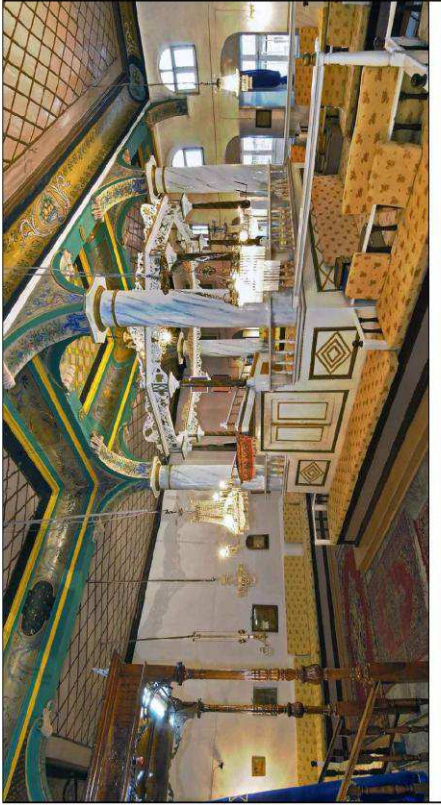
Yahudi Cemaatinin nüfusunun artması sonucu mevcut sinagogların yetmemesi ile çok sayıda konut-ibadethaneler ortaya çıkmıştır. 19. yüzyılda sıklıkla yapılan bu yapılara, “Oratuar” denilmektedir. Söz konusu yapılardan sadece Beit Hillel Oratuarı günümüze taşınmıştır ve diğerlerinin sadece isimleri bilinmektedir, Oratuar Haim Argi, Oratuar Mahmelet Kohanim, Oratuar Meseri, Oratuar Baruh Mibanim, Oratuar Postijo Levi, bunlardan bazılarıdır.

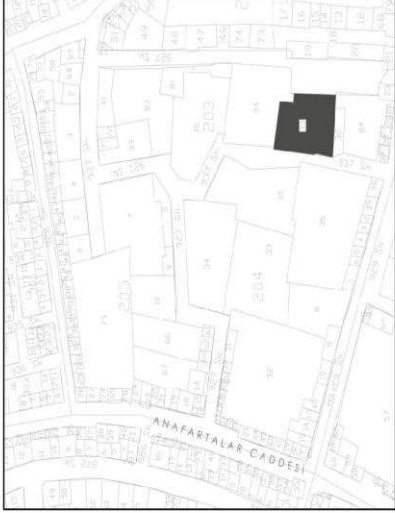
Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, İzmir İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Resmi Sitesi.

Konum

KAT.NO: 20	BEİT LEVİ SİNAGOGU
Tanım: Beit Levi sinagogu, 60 Ekim 1918 tarihinde Karataş semtinde bulunan Nesim Levi'ye ait konutun ibadethane haline gelmesi için gereken izinlerin alınmasıyla oluşmuş bir sinagogdur. İki katlı bir düzene sahip olan yapının birinci katı sinagoga görevli haham'ın yaşam sürdüğü hane olarak işlev görmektedir, ikinci katı ise ibadethane olarak kullanılmaktadır. 1982 yılında tamamen yıkılmış olan Beit Levi sinagogundan kalan ve kanıt niteliğindeki mermer yazıt, bulunmaktadır. Bu mermer yazıtın sinagoga ait duvarlardan birinde bulunduğu söylenmektedir ve İzmir Yahudi Cemaati Arşivi'nde korunmaktadır.	Kaynak: Siren Bora, 'Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi II/I', 2016, s. 26.
KADASTRAL PLAN ÜZERİNDE SMYRNA AGORASI ÇEVRESİNDE YER ALAN SİNAGOGLARIN KONUMU	
	

KAT.NO: 21	BİKUR HOLİM SİNAGOĞU
	Tanım: 1724 yılında Hollanda asıllı Yahudi Salomon de Ciaves tarafından inşa edilmiştir. Günümüzde İkiçeşmelik Caddesi üzerinde bulunmaktadır. Bikur Holim sinagogu inşa edildiği tarihte çevresindeki ev ve dükkânlar sinagoga gelir sağlaması amacıyla bünyesine dâhil edilmiştir. Sinagogu İkiçeşmelik caddesinden ayrıran tek katlı ek yapılar bulunmaktadır. Fakat bu ek yapılar sinagogun görünmesini engellemektedir. Bikur holim sinagogu, 1772 yılında çıkan yangında ağır hasar görmüş daha sonra Manuel de Ciaves tarafından restore edilmiştir. Günümüzde ise sinagog, Musevi Cemaati'nin yardımlarıyla yeniden restore edilmektedir. Bikur Holim sinagogu, 17. yy.'da inşa edilmesinden dolayı merkezi planla sahip bir sefaret sinagogudur.
KONUM	Kaynak: Tanaç, 'Ege Mimarlık', İzmir Havraları, 2001/38, s. 43.
	

KAT.NO: 22	ETZ HAYİM SİNAGOGU Tanım: Etz Hayim sinagogu, Yahudi halkının İzmir'e ilk geldikleri Bizans döneminden beri mevcut olduğu düşünülmektedir. Etz Hayim sinagogu İzmir'de çıkan yangınlarla bir kaç kez yanmış olsa da restorasyonlarla ayağa kaldırılmıştır. Son olarak Daniel Sidi tarafından 1841 yılında restore edilen Etz Hayim sinagogu, günümüzde Güzelçay mahallesi İnkılâp sokakta bulunmakta ve harap durumdaki sinagog kullanılmamaktadır. Etz Hayim sinagogu günümüzde kilise planı olarak lineer plana sahiptir.	
KONUM	Kaynak: Tanaç, 'Ege Mimarlık', İzmir Havraları, 2001/38, s. 43. 	

KAT.NO: 23

FORESTEROS (ORAHİM) SİNAGOĞU

Tanım: İzmir'de, Kemeraltı Çarşısı'nda Havra sokağı yakınlarındaki 927. Sokak üzerinde yer almaktadır. Foresteros Sinagogu'nun bir duvarı Sinyora Giveret Sinagogu'na, diğer duvarı ise Algaze Sinagogu'na dayanmaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere Foresteros (Yabancılar) ya da Orahim Sinagogu'nu yabancı uyruklu Yahuilerin inşa ettirmiştir. S. Pardo bu yapının daha önce İtalyan göçmenlerin kullandığını, fakat 1841 yılındaki yangından sonra yeniden ayağa kaldırılan yapının cemaatlerinin kanştırıldığını söylemektedir. 1884 yılına tarihlenen tutanak defterlerinde adı geçse de yapının kesin inşa tarihi bilinmemektedir. 1940'lı yıllarda sinagog yeniden yanmış ve günümüze sadece dört duvarı ulaşabilmiştir. 1970 yılında Musevi cemaatinin kiraya verdiğini bildiğimiz yapı günümüzde kullanılmaz haldedir.

Kaynak: Zeynep Mercangöz, "Dinsel Yapılar Mimarisi II; Kiliseler ve Sinagoglar", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I, İzmir 2013, s. 178.

KONUM

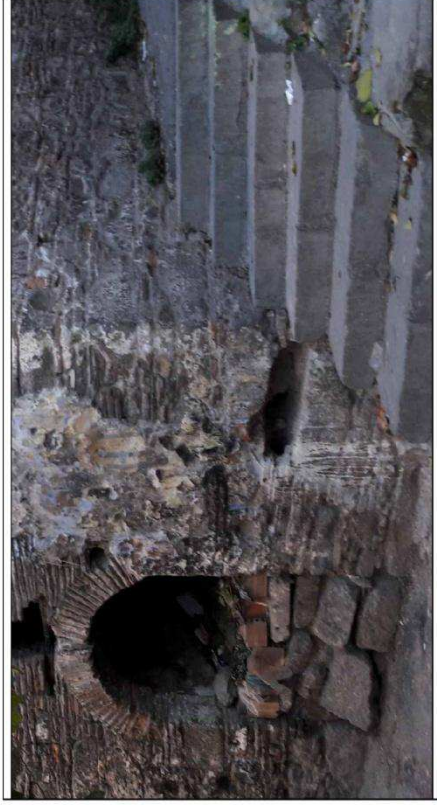
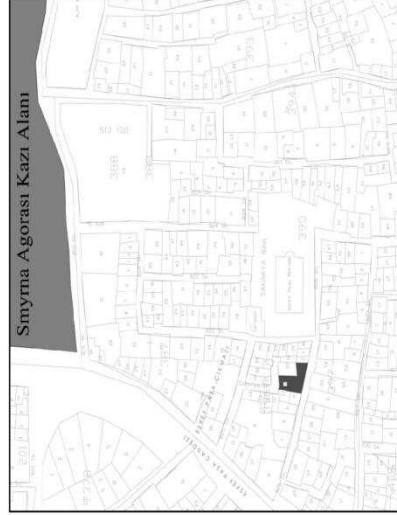

KAT.NO: 24 **MAHAZİKE TORA (TSONTSİN-SONSİNO) SİNAGOĞU**

Tanım: Aya Yanni kilisesi ile Asmalı Mescid arasında bulunan Mahazike Tora (Tsonstsin-Sonsino) sinagogu, İkiçeşmelik mevkiindeki Sonsino mahallesinde bulunmaktadır. Bugünlerde harap haldeki sinagog, 1960'lı yıllarda yaşadığı büyük yangın felaketinden sonra kaderine terk edilmiş ve günümüzde yapının sadece dört duvarı ile Tevya'ya ait dört adet sütun kalmıştır. Mahazike Tora sinagogu, Rozanes'in söylemine göre 17. yy.'da inşa edilmiştir. Fakat Galante, 17. yy.'da İzmir'de inşa edilen sinagogları sayarken Mahazike Tora sinagogundan söz etmemektedir. Bu bilgiyi destekler nitelikte Barney'da İzmir içinde 17. yy.'da dokuz sinagogun bulunduğu vurgulanmış ve bu sinagoglar arasında Mahazike Tora sinagogu yer almamıştır. Barney'e göre, Talmud Tora, Beit Hillel ve Mahazike Tora sinagogu 19. yy.'da inşa edilmiştir.

Kaynak: Barnay, *a.g.e.*, s.70-87, Rozanes, *a.g.e.*, s.163, Galante, *a.g.e.*, s.16.

KONUM

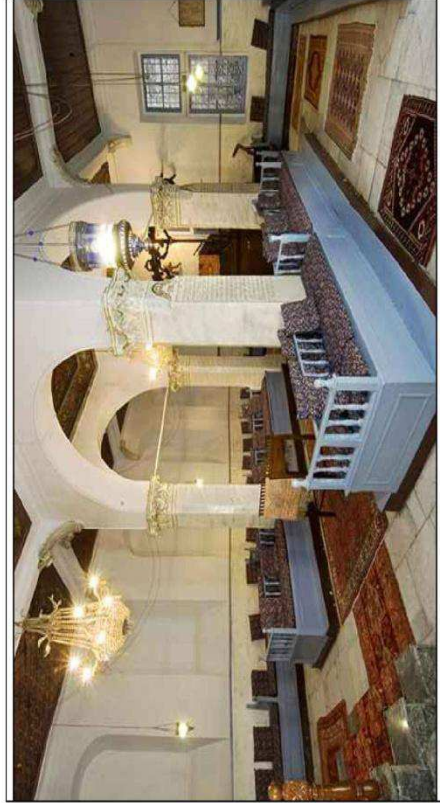
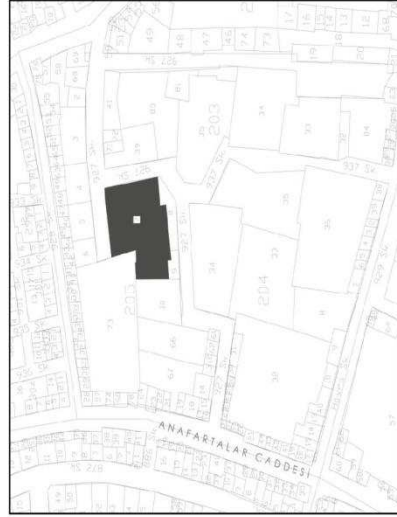
KAT.NO: 25

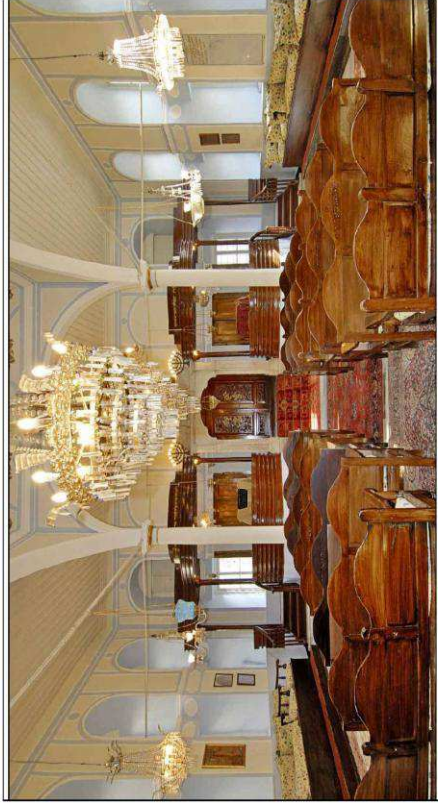
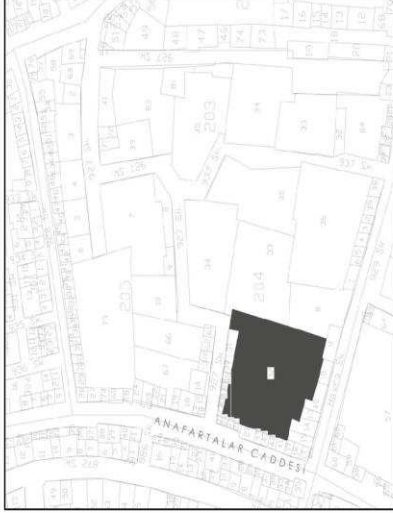
NEVE ŞALOM SİNAGOĞU

Tanım: 17. yy.'da Portekiz asıllı Konversolar tarafından kurulan Şalom sinagogu için Neve Şalom isminde kullanılması günümüzde Şalom (aydın) sinagogunun, Neve Şalom sinagogu olması ihtimalini güçlendirmektedir. Avraham Yanni'nin yazdığı "*Sefer dila Havera Kadişa di İzmir*" kitabında Şalom sinagogunun yetimler kurumu için hazırlanan 42 maddelik tüzük ile 1644 yılına ait üye listesinin yer alması Şalom sinagogunun bu tarihteki varlığını kanıtlar niteliktedir. Diğer yandan Şalom sinagogunun vaaz vermek için Rabi Eliyahu Hakohen Hiltamar'ın gitti bilinmektedir. Rabi Yosef Hazan, 1675 yılında Şalom sinagogunda görevli Rabilerden ve Tora eğitimlerinden biri olarak görev almaktadır. 17. yy. ortalarında Selanik'ten İzmir'e gelen Rabilerden birinin anlatımı, "*Kahal Kadoş Şalom'da büyük Rav Yosef Eskapa ve büyük Rav Rabi Aharon Lepapa görev yapmaktadırlar*" şeklindedir.

Kaynak: Barnay, a.g.e., 75-77, Siren Bora, "Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi II/T, 2016, s. 31.

KONUM

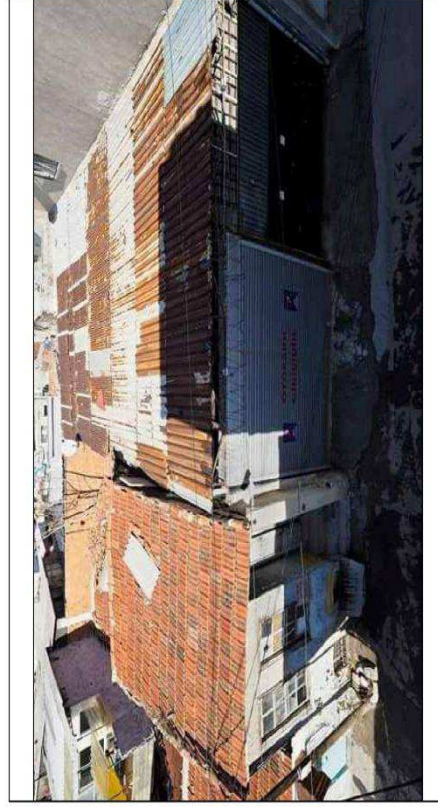
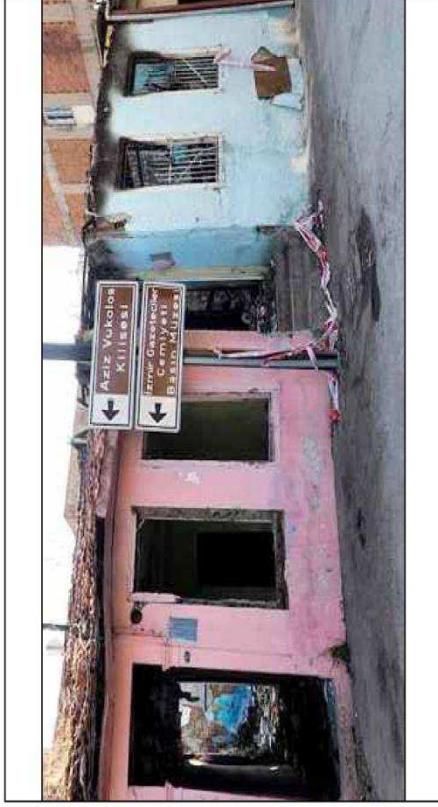
KAT.NO: 26	SİNYORA GİVERET SİNAGOGU	
	Tanım: Sinyora Giveret sinagogu, Algaze ve Şalom sinagoglarına oldukça yakın bir konumda, havra sokagında bulunmaktadır. Donna Gracia Mandes tarafından inşa ettirilen sinagog, 1841 İzmir yangınında hasar görmüş, Yerşalmi ailesinin yardımı ile yapı merkezi planlı olarak yeniden inşa edilmiştir.	
KONUM		Kaynak: Tanaç, 'Ege Mimarlık', İzmir Havraları, 2001/38, s. 42.

KAT.NO: 27 **ŞONSOL SİNAGOĞU**

Tanım: Basmane'deki Aya Vukla Mahallesi'nde bulunan yapı, Hayim Şimuel Şonsol tarafından bağışlanmış ve 1909-1911 yılları arasında yapılan miracaatlarla yapıya ruhsat verilerek sinagog olarak işlev görmesi sağlanmıştır. Şonsol sinagogu, alt katta 12 odanın bulunduğu bir koridorla üst katta ibadethanelerin bulunduğu iki katlı bir yapıdır. Şonsol sinagogu 1970'li yıllarda bir yangında hasar görmüş ve restorasyonu yapılan bina şu anda mülkiyeti İzmir Yahudi Cemaatine ait, boş ve kapalı durumdadır.

Kaynak: Siren Bora, "Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi II/T", 2016, s. 25.

KONUM

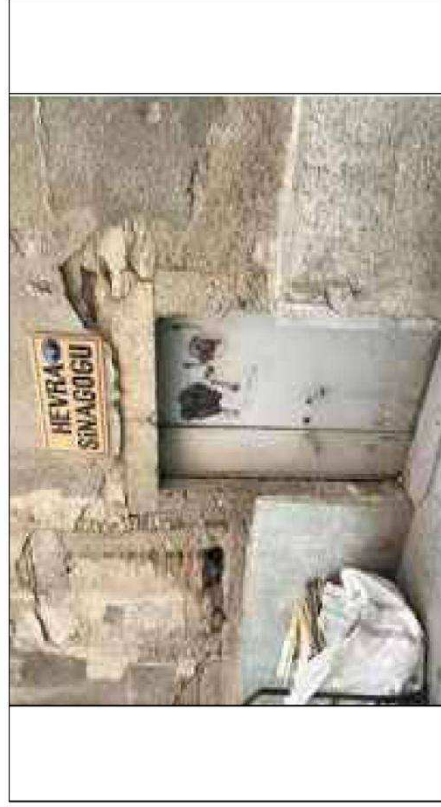
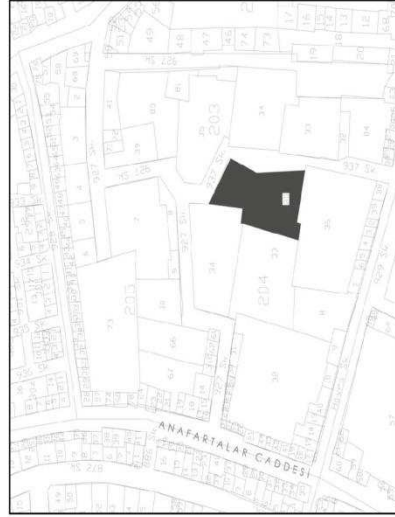
KAT.NO: 28

TALMUD TORA (HAVRA) SINAGOĞU

Tanım: Rozanes ve Galante, 17. yy.'da İzmir'deki sinagogları sıralarken Talmud Tora sinagogundan da söz etmektedir. Fakat Barney ise bugün yıkıntı halde bulunan Talmud Torasinagogunun 19. yy.'da kurulduğunu söylemektedir. Nisan 2016 yılında hahamhane bahçesinde bulunan bir yazıtın Talmud Tora sinagogunun etüt evi ve ya medrese anlamına gelen Beit Midraş'ına ait olduğu düşünülmektedir. Talmud Tora sinagogunun ilk olarak büyük bir eğitim kurumu gözetiminde ibadethane olarak kurulduğu, bir süre eğitim hizmeti verdikten sonra 19. yy.'ın ikinci yarısından sonra sadece ibadethane işlevi görmüştür. Rozanes ve Galante'nin Talmud Tora'nın İzmir'deki varlığına dair verdiği bilgilerle, Barney'nin, sinagogun kuruluşuna dair verdiği bilgiler birbiriyle uyusmaktadır. Sadece Talmud Tora sinagogunun 17. yy.'da bir eğitim kurumu olduğunu Rozanes ile Galante fark edememiştir. Hahamhane bahçesindeki mermer yazıt muhtemelen Talmud Tora sinagogu yıkılınca artakalan parçalarla birlikte buraya taşınmıştır.

Kaynak: Siren Bora, 'Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi II/I', 2016, s. 30, Barnay, *a.g.e.*, 87.

KONUM

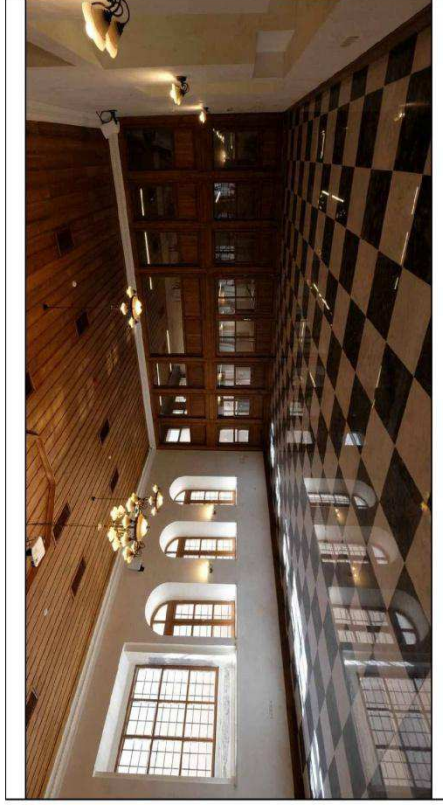
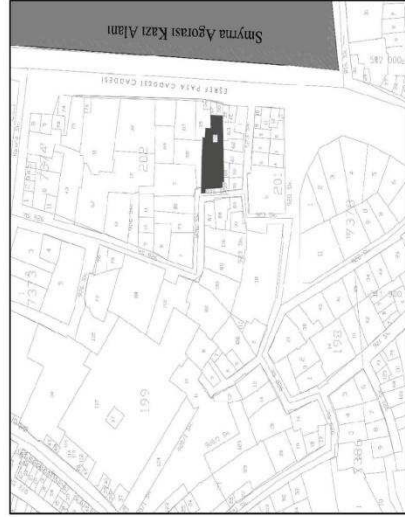
KAT.NO: 29

PORTEKİZ SINAGOGU

Tanım: Portekiz sinagogu, Portekiz'den göç eden Yahudiler tarafından ve tahminen 1630'lu yıllarda inşa edildiği varsayılmaktadır. Barney, Portekiz sinagoguna kent dışından gelen Yahudilerin de aralarına katıldığını söz etmektedir. Osmanlı Devletinde, 1654 yılında varlığına dair bilgilerin olduğu sinagog, İzmir'de inşa edilen ikinci sinagogdur. Portekiz sinagogu 1666 yılında, Sebetay Tsevi ile ilgili olayların merkezinde yer aldığı pek çok kaynaktan bahsedilmektedir. Fakat aynı iddia Algaze sinagogu için de söylenmektedir. Deprem ve yangın sonucunda birçok kez yıkılan Portekiz sinagogu, tekrar inşa edilmiştir. Tahminen 19. yy.'da yeniden inşa edilmiş olan sinagog, 1976 yılında ciddi bir yangın atlatmıştır.

Kaynak: Siren Bora, "Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi II/1", 2016, s. 20, Barnay, *a.g.e.*, 73.

KONUM

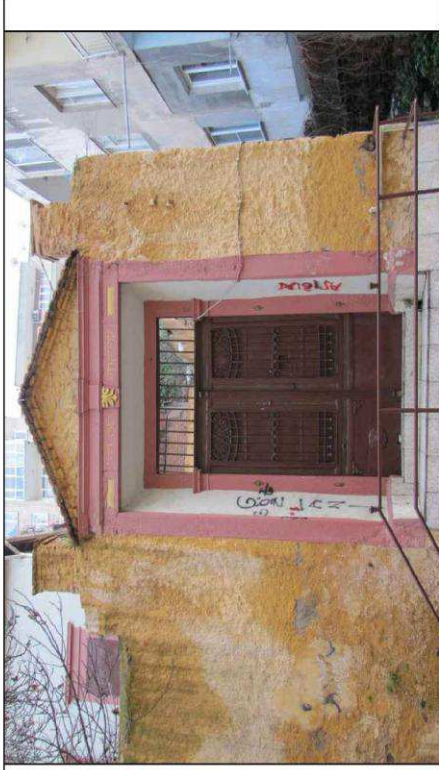

KAT.NO: 30

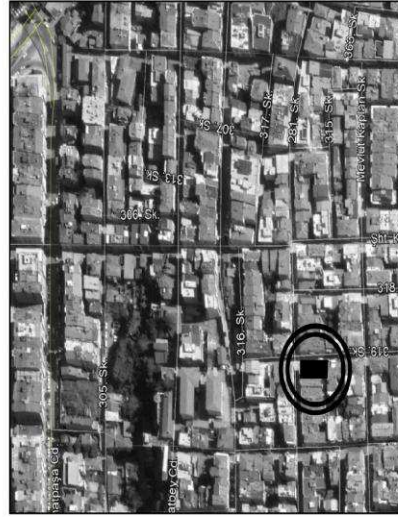
ROŞAAR SİNAGOĞU

Tanım: 20. yy.'ın başlarında inşa edilen Roşaar sinagogu, Yukarı Karataş 281 sokakta bulunmaktadır. Sinagogun bahçesine sokaktan üç basamakla yükseltilmiş girişten ulaşılmaktadır. Ana mekâna, sinagogun bahçesinden oniki basamak ile çıkılan terastan girilmektedir. Talmud Tora ve Bikur Holim sinagoglarındaki gibi ana mekâna ulaşmak için bir giriş mekânı yoktur.

Kaynak: Tanaç, 'Ege Mimarlık', İzmir Havraları, 2001/38, s. 45.

KONUM

KAT.NO: 31	ABDULLAH EFENDİ CAMİİ	Tanım: İzmir’de, Etiler Mahallesi, 1277. Sokak’ta yer alan Abdullah Efendi Camii’nin inşa tarihi ve kurucusunun kim olduğu bilinmemektedir. İki büyük restorasyon gören yapının adına bir vakıf kaydına rastlanmaktadır. Bu restorasyonların ilkinin camiye adını veren Abdullah Efendi 1890/91 yılında, diğerini ise 1951 yılında halk yaptırmıştır.
KAYNAK:	İnci Kuyulu Ersoy, “Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler”, İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 92.	
KONUM		
		

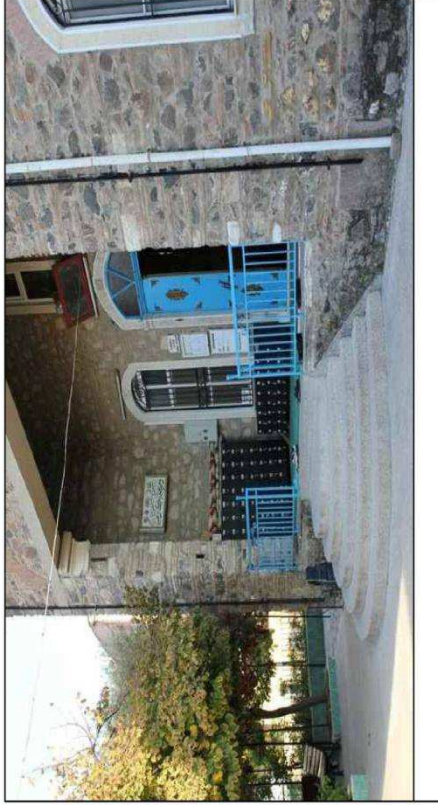
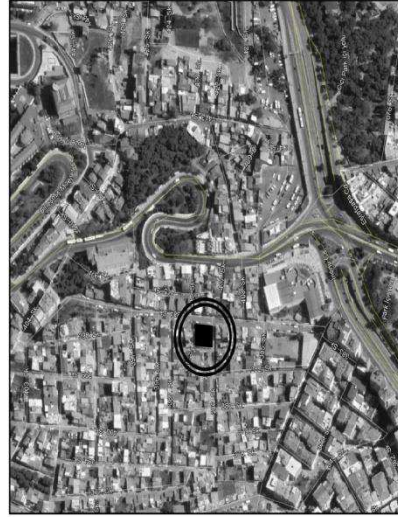
KAT.NO: 32

AKARCALI CAMİİ

Tanım: İzmir'de Çahabey Mahallesi, 384. Sokak üzerinde konumlanmaktadır. Caminin son cemaat mahfilinde yer alan yazıtta, 1887-88 yılında Uşaklı Hacı Mehmet Efendi'nin inşasına başladığı fakat bu kişinin ölümünden sonra oğulları tarafından yapının inşasının tamamlandığı belirtilmektedir. Son cemaat mahfilinde yer alan 1887-88 tarihli bir yazıt bulunmaktadır. Söz konusu caminin ilk inşasını Hacı Mehmet Efendi tarafından 1891-92 yılına yapıldığını belirten kaynaklar da bulunmaktadır. 15.05.1908 tarihinde vefat eden eşi Ayşe Hanım'ın vasiyeti üzerine Akarcalı Hacı Mehmet Efendi tarafından yapıyı genişleterek yeniden inşa etti, caminin kuzey cephesinde yer alan restorasyon yazıtında mevcuttur. Bunun dışında Ayşe Hanım'ın bazı dükkânları da bu camiye vakfettiği bilinmektedir.

Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 94.

KONUM

KAT.NO: 33	ALACA MESCİD	KONUM
Tanım: Hakkında fazla bilgi sahibi olmadığımız Alaca Mescid'in Mahalle-i Cedit'de yer aldığı ve Balı Hacı Mehmet Efendi oğlu Ahmet Efendi'nin, 1897 yılında tarihlenen vakfiyede tanımlanmıştır.	Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 90.	

KAT.NO: 34

ALİ AĞA CAMİİ

Tanım: Ali Ağa Camii, İzmir'de Kemeraltı Çarşısı'nda, Damlaçık yokuşu üzerinde konumlanmaktadır. Ali Ağa Camii, son cemaat mahfili ile harım arasındaki kapının sağ tarafında bulunan yazıtta, 1672/73 tarihinde Gedizli (Kütahya) Ahmet tarafından inşa edildiği yer almaktadır. Öte yandan, başka bir yazıtta, Ali Ağa'nın bu konumda bir çeşme ve medresesi bulunmaktadır. Bu yazıtta inşa tarihi 1672/73 olarak, restore tarihi ise 1958'dir.

Kaynak: Aktepe, 2000:47, Polat, İzmir'deki Geç Dönem Osmanlı Camileri, 2011, s.124.

KONUM

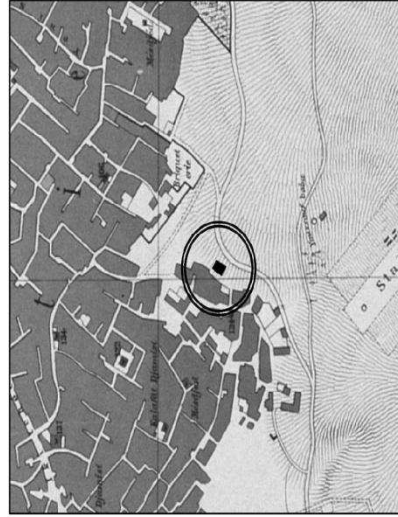
KAT.NO: 35

**BALADUR HACI MEHMET AĞA
(HACI BEY, TOPALTI) CAMİİ**

Tanım: İzmir, Kadifekale semtinde Topaltı mevkiinde 746. sokak'ta yer almaktadır. Yapı banisinden dolayı Hacı Bey, Hacı Mehmet Ağa, Baladur Hacı Bey, Baladur Hacı Mehmet Ağa gibi adlara anılmış, yer aldığı mevkii nedeniyle de Topaltı Camii adıyla nitelendirilmiştir. Yapıda yer alan yazıttan Baladur Hacı Mehmet Bey/Hacı Bey tarafından 1889-90 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır. Hacı Bey'in 05.12.1889 ile 08.10.1895 yıllarına tarihlenen iki vakfiyesinde, mal varlığının çoğunu söz konusu camiye vakfettiği belirtilmiştir. Yakın zamanda restorasyonu yapılan cami, uzun süre harap şekilde kalmıştır.

Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescitler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s.96.

KONUM

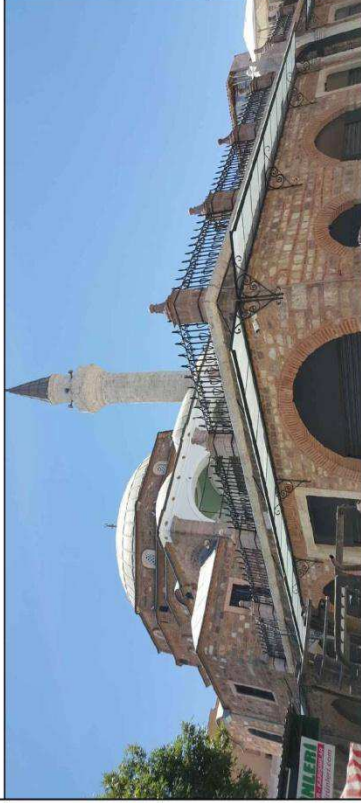
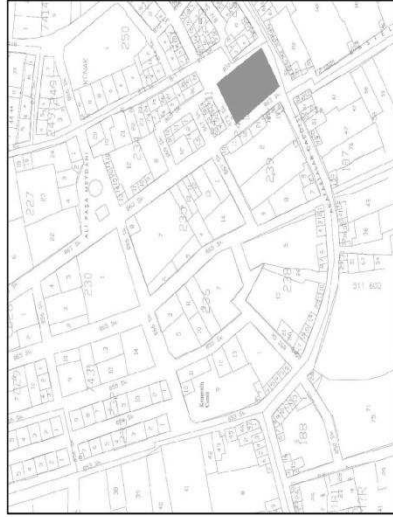
KAT.NO: 36

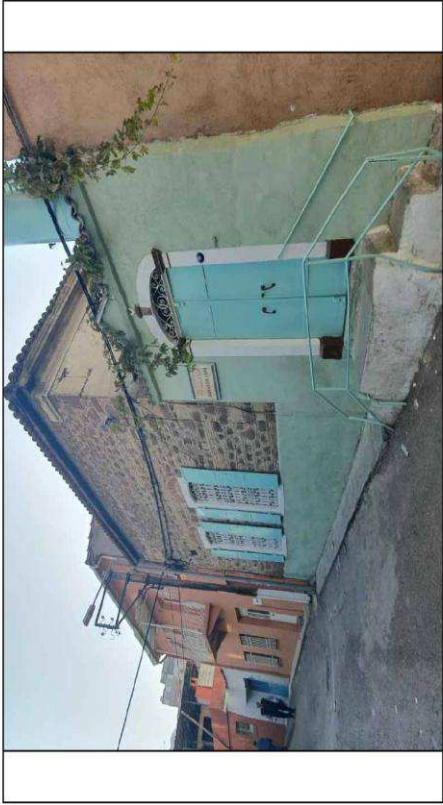
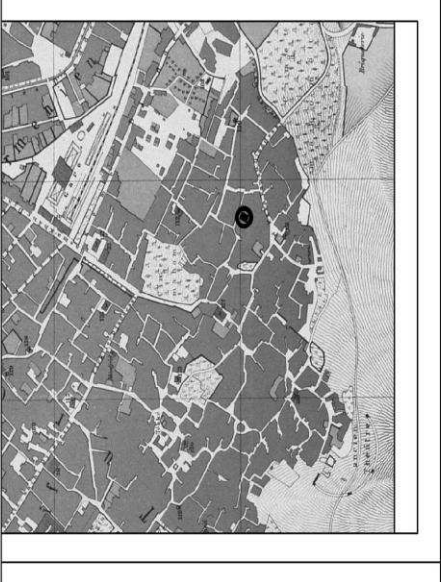
BAŞDURAK (HACI HÜSEYİN) CAMİ

Tanım: Anafartalar Caddesi ile Kemeraltı 863 Sokak'ın birleştiği köşede yer alan Başdurak Cami, kurucusu Hacı Hüseyin'in adıyla anılsa da, Başdurak mevkiinde yer aldığı için günümüzde Başdurak Camii olarak adlandırılmaktadır. Başdurak Camii hakkında bilgi veren en eski eser, Evliya Çelebi'nin Seyehatnamesi'dir. Bu bilgiler ışığında, cami'nin Hacı Hüseyin tarafından inşa ettirildiğini ilk kez Seyehatname'den öğrenilmektedir. Başdurak Camii'nden söz eden en eski eser, 15.01.1717 tarihli gurre-i Safer vakfiyede yer alan ve 1774 yılına ait restorasyon yazıtıdır.

Kaynak: İzmir Vakıflar Müdürlüğü, *II. Vakfiye Defteri*, s. 22/23.

KONUM

KAT.NO: 37	BAYRAKTAR SÜLEYMAN AĞA MESCİDİ	
Tanım: Faik paşa mahallesi 1277 sokakta bulunan yer almaktadır. Avlu girişinin sağında yer alan ve vakıflar genel müdürlüğünce hazırlanmış olan bilgilendirme tabelasında mescidin Bayraktar Süleyman Ağa tarafından MS. 1895-1896 yılında inşa ettirildiği bilgisi bulunmaktadır. Edinilen bu bilgi muhtemelen Vakıflar Genel Müdürlüğüne ait 1972 yılı tarihinde düzenlenen eski eser fişinden eldi edilmiştir. Bu fişte ayrıca mescidin sadece ramazan ayında ibadete açık olduğu bilgisi de bulunmaktadır. Kaynak: Harun Ürer, "İzmir Tarihî Kent Merkezine Bulunan Cami ve Mescitlerden Örnekler", 2017, 183.		
KONUM		

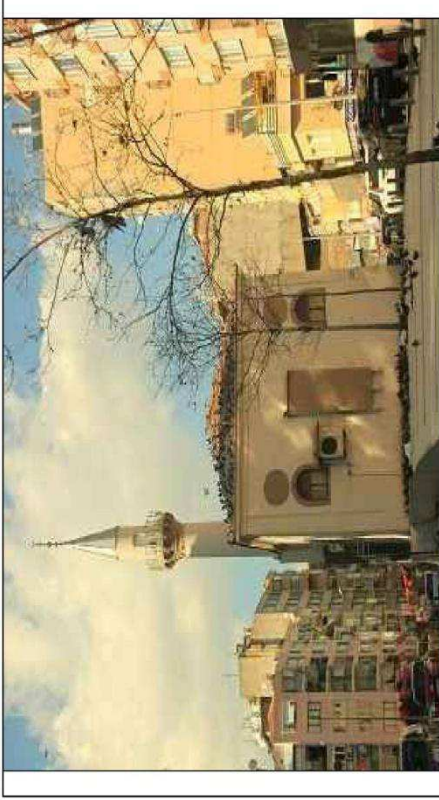
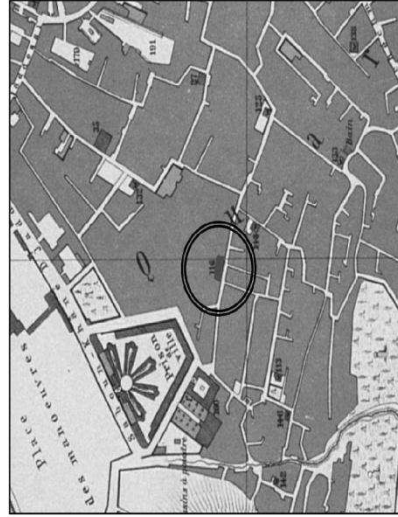
KAT.NO: 38

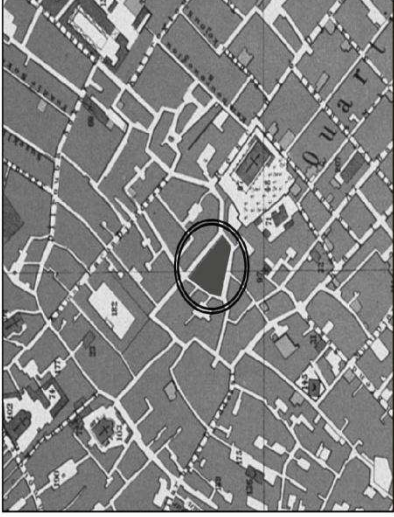
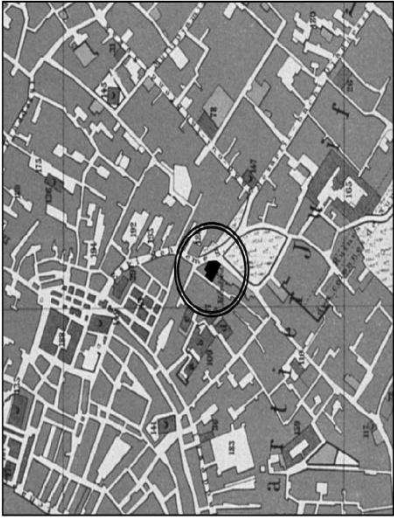
BÜYÜK İHSANİYE (ARAP) CAMİİ

Tanım: Büyük İhsaniye Camii, İzmir, Eşrefpaşa Caddesi üzerinde yer almaktadır. Büyük İhsaniye ya da Arap Camii olarak nitelendirilen yapının banisinin kim olduğu ve tam olarak ne zaman inşa edildiğine dair herhangi bir bilgi günümüze ulaşmamıştır.

Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, “Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler”, İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 101..

KONUM

KAT.NO: 39	BÖLÜK-BAŞI MEHMET EFENDİ CAMİİ (HACI MEHMET EFENDİ)	TAHTALI MESCİD
Tanım: Bölük-Başı Mehmet Efendi Camii, Kasap Hızır Mahallesi'nde, Horasancı sokağında yer almaktadır. Mart 1661 (Evail-i Reeceb 1071) tarihli vakfiyeye göre, Osman Bölükbaşı tarafından inşa edilmiştir. Bölük-Başı Camii 17. yy.'ın ortalarında inşa edilmiş bir yapıdır. Fakat diğer açıdan bu yapı, Hatuniye mahallesi sakinlerinde Hacı Abdurrahman Ağa'nın kızı Nefise Hatun'un 01.09.1823 tarihli vakfiye İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, II. Vakfiye Defteri, .s. 109. ve 03.05.1897 tarihli başka bir vakfiyede İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, II. Vakfiye Defteri, .s. 171. söz konusu ettiğine dayanarak en azında o tarihe kadar ibadete açık olduğu söylenebilmektedir.	Kaynak: Aktepe, Tarih Enstitüsü Dergisi, "Osmanlı Devri İzmir Cami'leri Hakkında", 1972, S.184.	Tanım: Tahtalı mescid hakkında sadece Havra Sokağı ile Mezarlıkbaşı çivarında bulunduğu ve de 08.07.1836 tarihli bir vakfiyede adı geçtiği bilgisi mevcuttur. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 92.
KONUM		

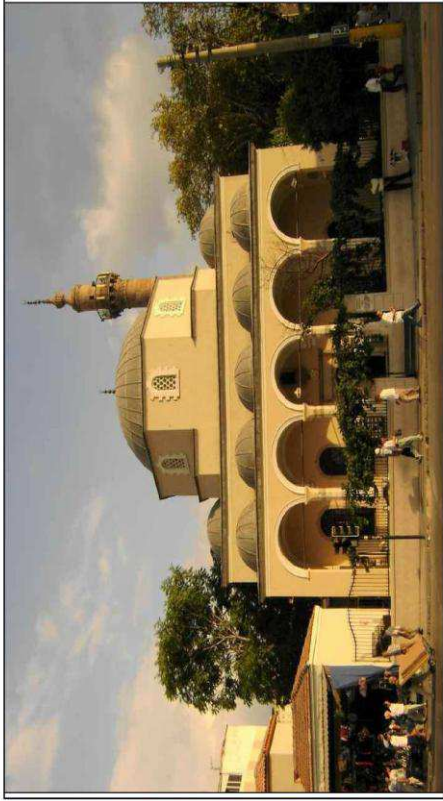
KAT.NO: 40

**ÇORAKKAPİ CAMİİ
(BOSTANİ MAHMUD EFENDİ)**

Tanım: Çorakkapı Camii, İzmir'de, Basmane Gari'nin güneyinde, Gaziler Caddesi ile Anafartalar Caddesi'nin birleştiği köşede yer almaktadır. Çorakkapı Camii'nin ne zaman ve kim tarafından inşa ettirildiğine dair günümüze ulaşmış bir yazıt bulunmamaktadır. Fakat cami haziresinde yer alan hazire alanındaki en eski mezar dikkate alınacak olursa 1706 yılı, vakfiyelerine göre 1823, vakıflar genel müdürlüğü Eski Eser Fişlerine göre ise 18. yy. ortalarına tarihlenmektedir. Caminin krucusu Bostanizade Mahmut Efendi olarak gösterilmektedir.

Kaynak: Aktepe, 2003:50

KONUM

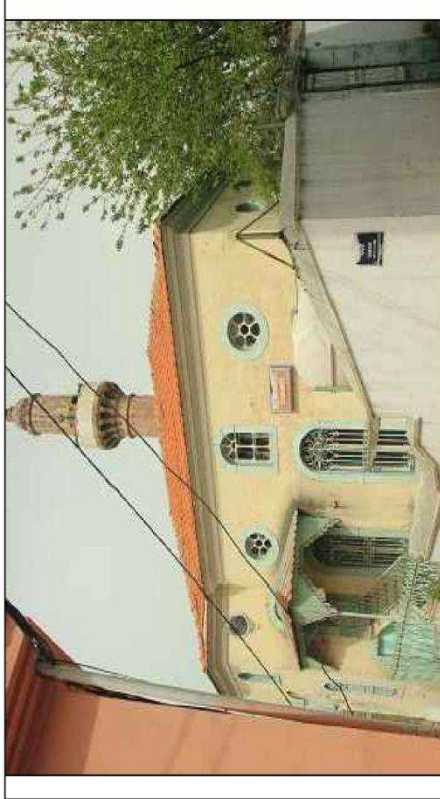
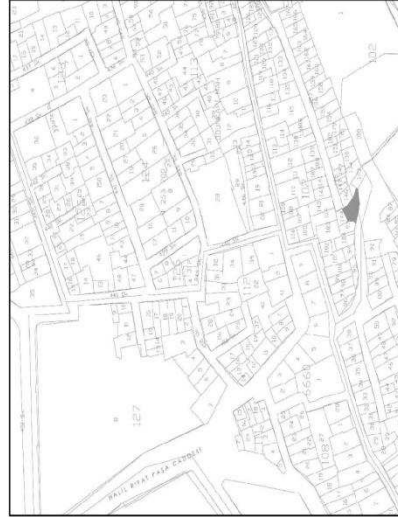
**DAMLACIK CAMII
(KILICI MESCIDI)**

KAT.NO: 41

Tanım: İzmir merkezde, Damlacık camii, kendi adıyla anılan Damlacık Mahallesi'nde bulunmaktadır. Polat, İzmir'deki Geç Dönem Osmanlı Camileri, 2011, s.117. İlk olarak Kılıcı Mescidi adıyla inşa edilen yapıya dair herhangi bir yazıt mevcut değildir. Fakat hazire alanında mezar taşlarındaki yazılar dikkate alındığında, yapının en geç 18. yy.'ın başlarında ibadete açıldığı söylenebilir. Bu yazıt dışında caminin batı cephesinde ve avlunun giriş yapılan kapının alınığında, basık kemerli mermer levha üzerine yazılmış süslü hatlı bir restore yazıtı bulunmaktadır.

Kaynak: Aktepe, 2003; 55.

KONUM

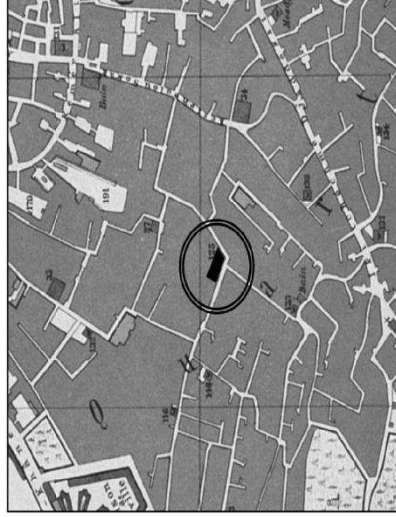
KAT.NO: 42

ESNAF ŞEYH CAMİİ

Tanım: Esnaf Şeyh Camii, İzmir, Uğur Mahallesi 442. sokak'ta yer bulunmaktadır. Hazine alanında yer alan 1736-37 ve 1876 yılına tarihlenen mezar taşları dışında yapının inşa tarihine ilişkin başka bir bilgi bulunamamıştır. Camide yer alan bazı taşlarda yapıya adını veren "Esnaf Şeyhzade" ismi yazmaktadır. Hazine alanında yer alan 1736/37 yılına tarihli mezar taşının bulunması, caminin o tarihlerde faal durumda olduğunu göstermektedir. Fakat yapı günümüze kadar bir çok restorasyon geçirmiştir. Caminin şu anki mevcut minaresi 1950'li yıllarda inşa edilmiştir.

Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescitler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 104.

KONUM

KAT.NO: 43

EŞREFPAŞA CAMİİ

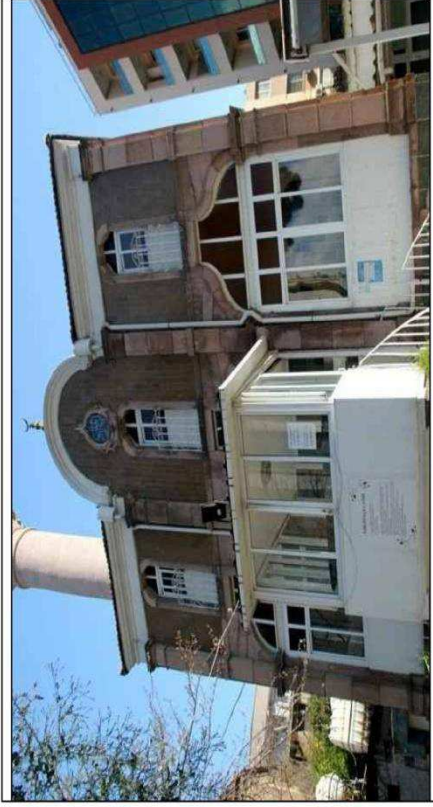
Tanım: Eşrefpaşa Camii, İzmir'de adını aldığı Eşrefpaşa semtinde bulunmaktadır. Polat, İzmir'deki Geç Dönem Osmanlı Camileri, 2011, s.110. Eşrefpaşa Camii'nin inşası 1897 yılında başlamış olup, 1902 yılında nihayete ermiştir. Aktepe, 2003:57-58. Bahsi geçen caminin kurucusu olarak, 1890 yılında İzmir'de belediye başkanlığı yapmış Eşref Paşa gösterilmektedir. Aktepe, 2003:57. Caminin ana mekân girişi üzerinde ve halen mevcut olan yazıtta şu ifadeler yer almaktadır:

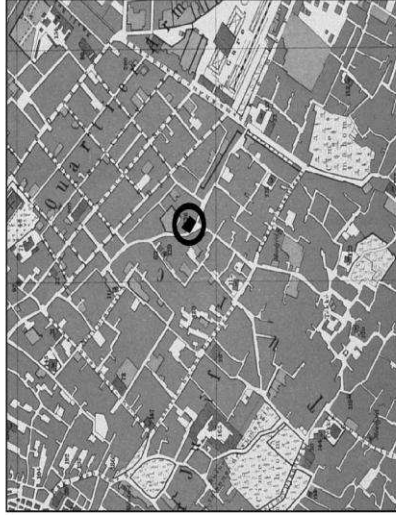
"Eşrefpaşa hazretleriyle halitileri Hâce Fatma Hanım'ın eser-i Hayriyeleridir. 1320 H./1902 M" Aktepe, 2003:58

Yazıtı göre bu camii Eşref Paşa ve eşi Hate Fatma Hanım Tarafından 1902 yılında tamamlanmıştır.

Kaynak: Polat, İzmir'deki Geç Dönem Osmanlı Camileri, 2011, s.110.

KONUM

KAT.NO: 44	EVLİYAZADE CAMİİ	Tanım: Akıncı mahallesi 1996 sokak üzerinden yer alan Evliyazade Camii günümüzde ibadete açık durumdadır. Söz konusu cami hakkında vakıflar genel müdürlüğünce hazırlanmış olan 1972 yılı tarihli eski eser fişinde yer alan bilgiler önem teşkil etmektedir. Bu belgede yapının çıkan yangın sonucu yandığı ve MS. 1842 yılında Evliyazade tarafından yeniden inşa ettirildiği bilgisi yer almaktadır. Kaynak: Harun Ürer, "İzmir Tarihî Kent Merkezin Bulunan Cami ve Mescitlerden Örnekler", 2017, 222.	
KONUM			

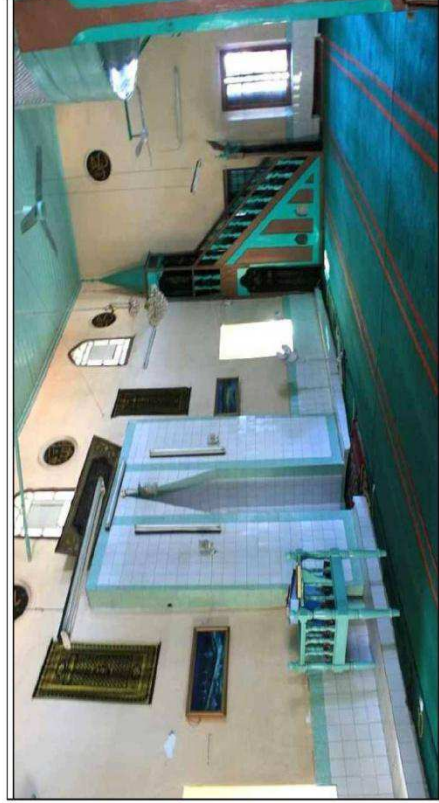
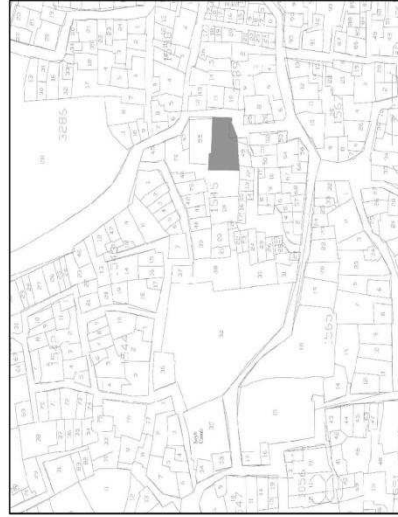
KAT.NO: 45

FAİK PAŞA CAMİİ

Tanım: 16. yy'ın başlarında inşa edilen Faik Paşa Camii, 965 ve 967 sokaklarda yer alan almaktadır. Faik Paşa adındaki kişinin İzmir'de bir medrese, bir camii ve bir öğretmenokulu inşa ettirerek, bunlara bağ, bahçe, değirmen ve dükkânlarını vakfettiği görülmektedir. Fakat adı geçen Faik Paşa'nın tam olarak kim olduğu ve yaşadığı dönem tam olarak anlaşılamamaktadır.

Kaynak: Aktepe, Tarih Enstitüsü Dergisi, "Osmanlı Devri İzmir Cami'leri Hakkında", 1972, S.185

KONUM

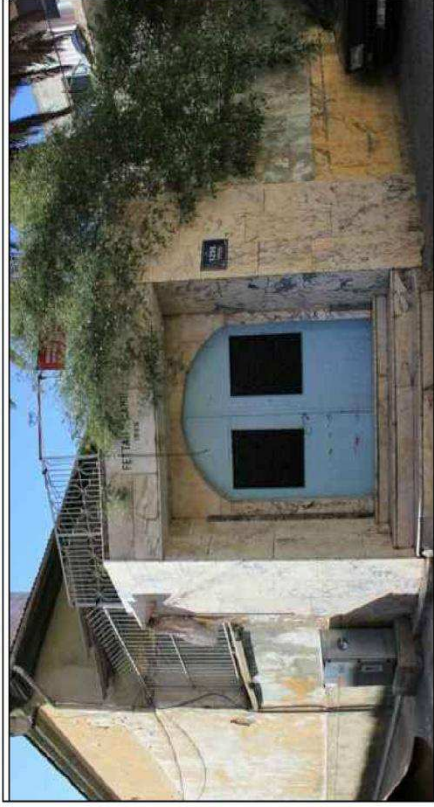
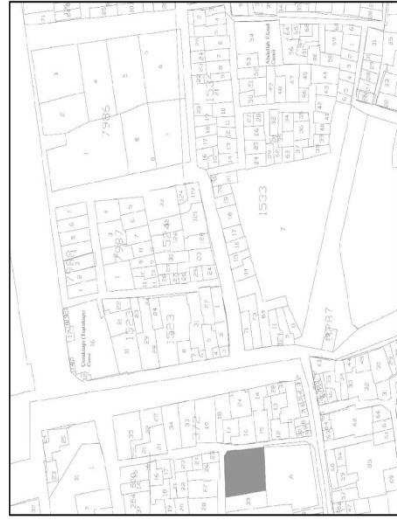
KAT.NO: 46

FETTAH (ABDÜLFETTAH) CAMİİ

Tanım: 1843 ve 1861 yıllarında restorasyonu yapılmış olan Fethah Camii günümüzde 1297 ve 1298 sokaklar köşesinde yer almaktadır. 1843 ve 1861 yıllarında restorasyon faaliyetleri ile sağlamlaştırılmıştır. Fethah Camii adını, kurucusu Türkistanlı Hacı Abdülfettah Efendi olduğundan dolayı hem camii hemde caminin yanındaki medrese, kurucusunun adını almıştır. Evliya Çelebi "Abdulfettah Çavuş" dediği bu camiden "kiremitli anma manur" olarak bahseder. Fethah Camii, muhtemelen en geç 1670 yılından önce yapılmış olmalıdır. Fakat inşa kitabesi olmaması ve kurucusuna ait bir belge bulunmaması, yapının hangi tarihte inşa edildiği kesinlik kazanmamıştır. Camii'nin eski minaresinin altındaki boşlukta olduğu söylenen yazıtta, camii'nin 1843 yılında restorasyonu yapıldığından bahsedilmektedir. Camii'nin, 1861 yılında, 15.02.1934 tarihinde Halit Seyfettin Efendi tarafından ve 06.03.1957 tarihinde cemaati tarafından restorasyonu yapılmıştır.

Kaynak: Aktepe, Tarih Enstitüsü Dergisi, "Osmanlı Devri İzmir Cami'leri Hakkında", 1972, S.182.

KONUM

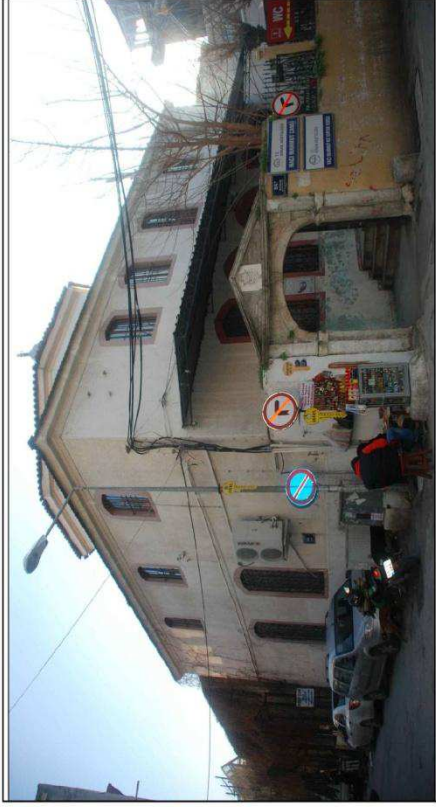
KAT.NO: 47

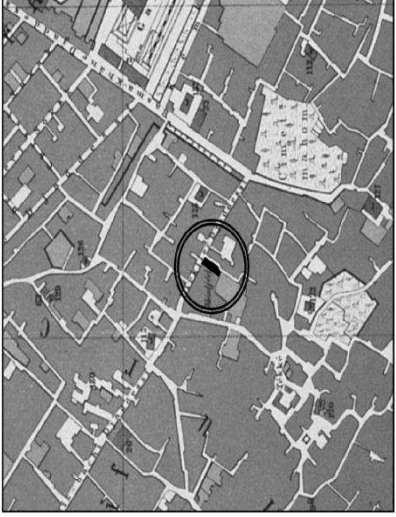
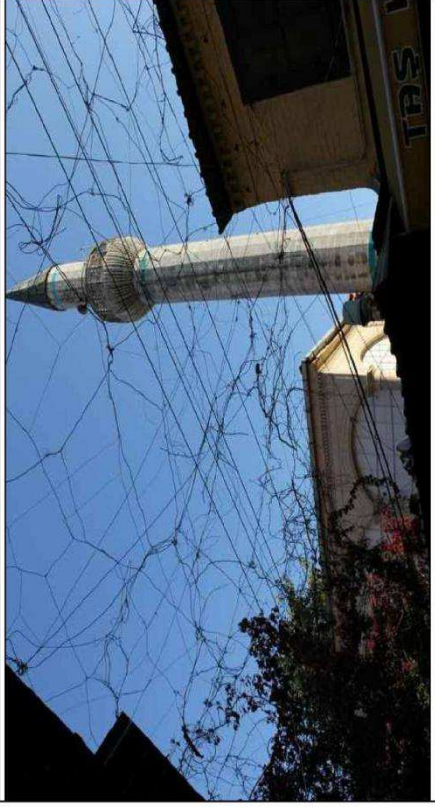
HACI MAHMUT CAMİİ

Tanım: İzmir, Kemeraltı Çarşısı'na açılan II. Beyler Sokağı'nın sonunda yer almaktadır. Hacı Mahmut Camii'nin ilk ne zaman inşa edildiğine dair günümüze ulaşmış bir yazıt bulunmamaktadır. Fakat avlu içinde yer alan mezar taşlarından en erken tarihli olanı 1716 yılına tarihlenmektedir. Semerci, 1989:69, Vakfiye kayıtlarına göre söz konusu caminin 1717 yılında ibadete açık olduğu söylenmektedir. Hazire alanında mezarı bulunan Hacı Mahmut Efendi, adını camiye vermiştir.

Kaynak: Aktepe, 2003:63, Aktepe, 2003:61.

KONUM

KAT.NO: 48	HACI VELİ CAMİİ (MUMYAKMAZ)
	Tanım: İzmir, Anafartalar Caddesi'nde yer alan Emniyet Kuraathanesi'nin karşısında konumlanmaktadır. Hacı Veli Camii'nin 26.06.1730 tarihli vakfiyeden, Hatuniye Mahallesi'nde ikamet eden Alanyalı Hacı Veli'nin torunu Veli Ağa tarafından inşa ettirildiği bilgisine ulaşılmaktadır. Yapının bir süre ibadete kapalı olduğu, bir depo olarak kullanıldığı bilinmektedir. Cami, 1958 yılında detaylı şekilde tadilat görmüş ve ibadete açılmıştır. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 108.
KONUM	
	

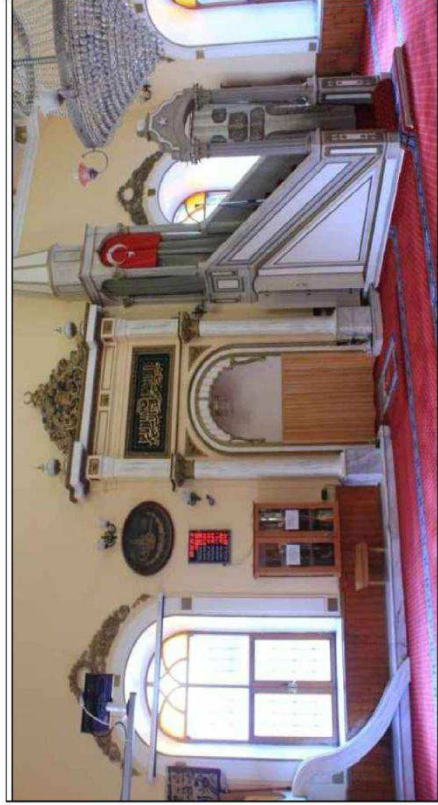
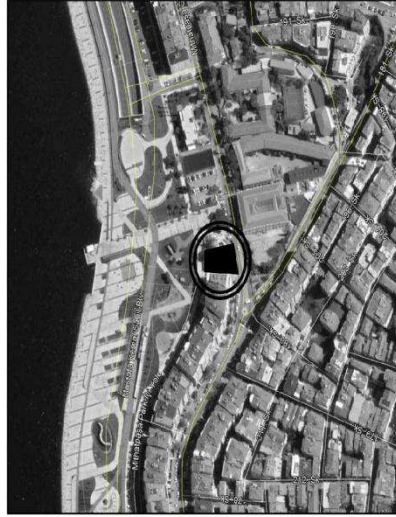
KAT.NO: 49

HAMİDİYE (KARANTINA) CAMİİ

Tanım: Hamidiye Camii, İzmir, Mithatpaşa Caddesinde, Karantina da deneni Kütükyalı semtinde 600. Noda bulunmaktadır. Hamidiye Camii'nin kesin inşa tarihi bilinmemekte yapımı Ferik Osman Paşa tarafınca inşasına başlandığı fakat bu kişinin ölümü üzerine II. Abdulhamit'in desteğiyle 1890 yılında inşasının tamamlanmış olduğu bilinmektedir. II. Abdulhamit'in adıyla anılan yapının ana mekânın giriş kapısının üzerinde yer alan yazıtta II. Abdulhamit tarafından tamamlanmış olduğu söz edilmektedir.

Kaynak: Polat, İzmir'deki Geç Dönem Osmanlı Camileri, 2011, s.90, Bayrakal, 2004:22.

KONUM

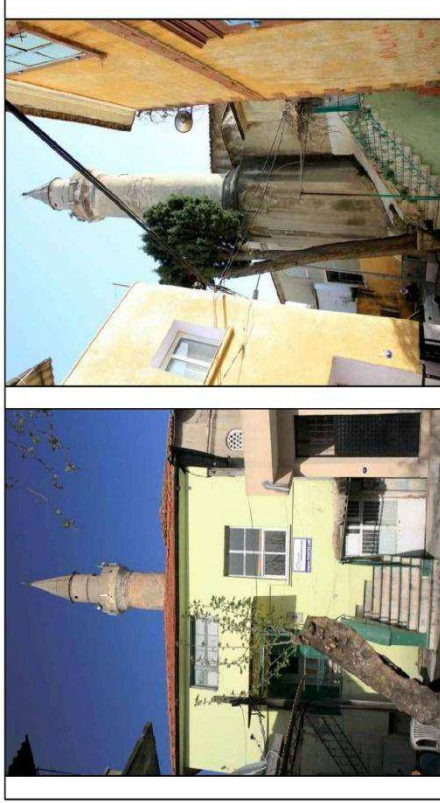
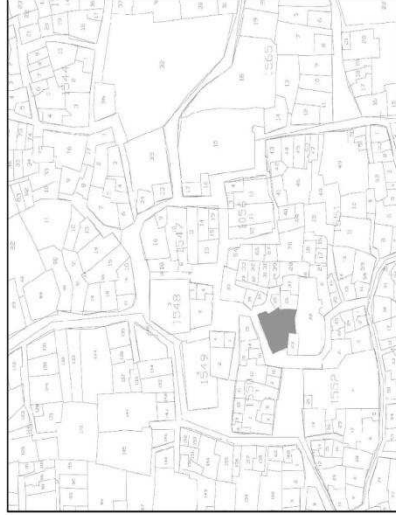
KAT.NO: 50

**HAN-BEY CAMİİ
(PAZARYERİ)**

Tanım: İzmir'de Pazaryeri adıyla anılan yer, eski mahallelerin bulunduğu bir bölgedir. 948. Sokak ile 816. Sokakın birleştiği yere konulan camii, bulunduğu mahallenin adı olan Pazaryeri Camii olarak da adlandırılmaktadır. İzmir Arkoloji Müzesinde bulunan eski eser belgelerine nazaran, Pazaryeri Camii'ni kendi mezarı da günümüzde camii'nin güneyinde bulunan "Ham Bey Dede"nin inşa ettirdiği bilinmektedir. Yapılan araştırmalar neticesinde Ham Bey adının kentte bilinen bir kimse olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Fakat, 'Ham' değil 'Han Bey' adında bir kişinin varlığı bilinmektedir. 16. yy.'da, tapu defterlerinde bulunan kayıtlar, bu ismin Han Bey olduğu ortaya koymaktadır. Günümüzde Pazaryeri adıyla anılan ve Pazaryeri Camii'nin konumlandığı mahallenin daha önce Han Bey adı ile bilindiğini doğrulamakta olan İzmir'e ait mahalle isimleri örnek olarak gösterilebilir.

Kaynak: Aktepe, Tarih Enstitüsü Dergisi, "Osmanlı Devri İzmir Cami'leri Hakkında", 1972, S.196.

KONUM

KAT.NO: 52

HASTA MESCİDİ

Tanım: İkiçeşmelik'de eskiden mumcu kahvesi olarak bilen yere çıkan yolun sağ tarafında konumlandığını bildiği bilinmektedir. Adını önceleri bu sokakta bir hastahane bulunduğundan dolayı önce sokağa 'Hasta Sokağı' sonrasında da söz konusu mescide 'Hasta Mescidi' adı verilmiştir. Hasta Mescidi'nin kurucusu, Kefeli Mahallesinde ikamet eden Hacı Mehmet Efendidir. Bu kişinin, 01.05.1737 tarihli vakfiyesinde, inşa ettirdiği mescidin altında bir okul ve yanında çeşmesi bulunduğunu da söylemektedir.

Kaynak: İzmir Vakıflar Müdürlüğü, *1. Vakfiye Defteri*, s. 197.

KONUM

KAT.NO: 53

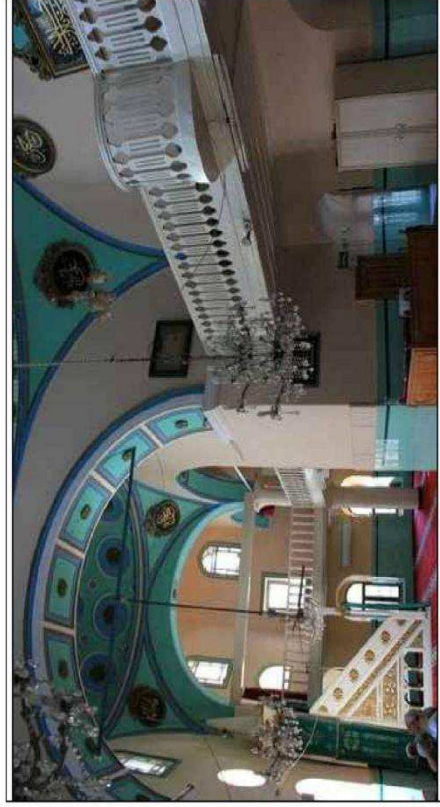
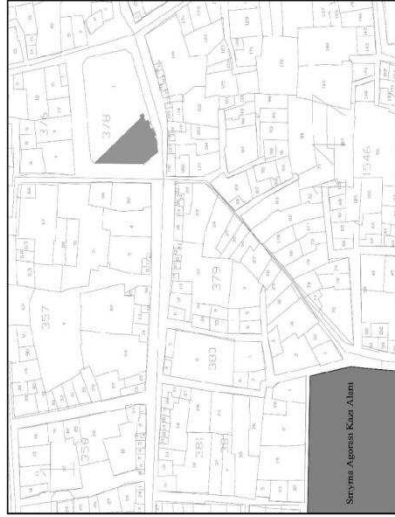
HATUNİYE CAMİİ

Tanım: Fettah mahallesi, Tilkilik semtinde bulunan Camii, 59 pafta, 378 ada, 2 parselde konumlanmaktadır. Oldukça düz bir araziye inşa edilen camii'nin iki aşamamada yapıldığı plan şemasına bakıldığında anlaşılmaktadır. Kare planlı olan ilk yapı büyük bir kubbe ile örtülmüştür. İlerleyen zamanda yapı batıdan kuzeye doğru kıvrılarak genişlediği gözlemlenmiştir. Ürer, İzmir tarihi kent merkezinde bulunan camii ve mescitlerden örnekler. Makale Araştırmacı Hakkı Gültekin'e göre söz konusu camii, 1738/39 yılında Yusuf Çavuşzade Hacı Ahmet Ağa'nın annesi Tayyibe Hatun tarafından inşa ettirilmiştir. Fakat Halil Gürkaya, bu dönemde camii'ye bir kadın isim verme âdeti olmadığı için Tayyibe Hatun Camii'ne, Hatuniye Camii adı verildiğini söylemektedir.

Kaynak: Halil Gürkaya, İzmir *camileri* (Yeniasır Gazetesi), İzmir 1965, s. 4-58.

KONUM

KAT.NO: 54

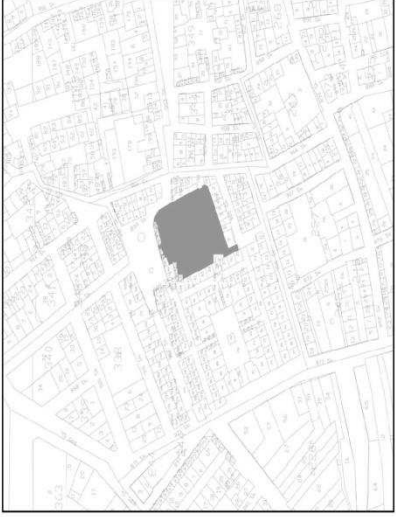
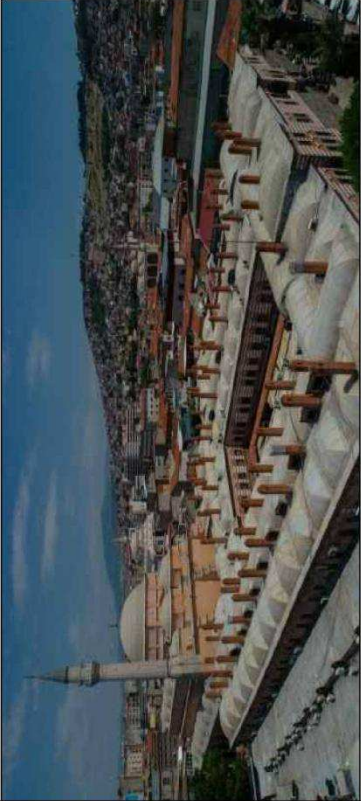
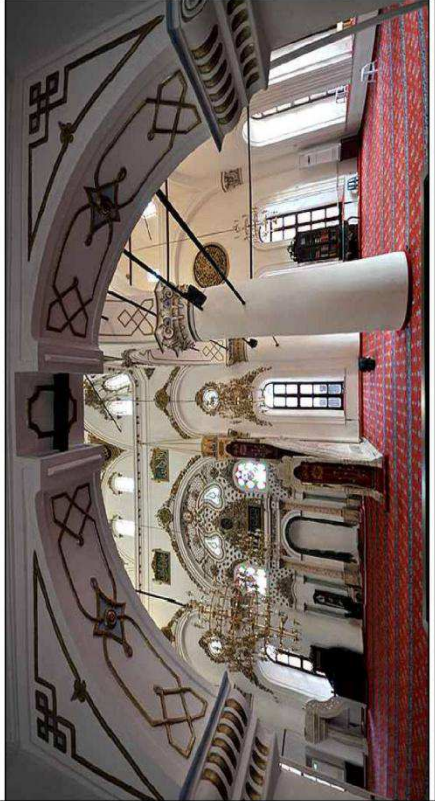
HİKMETİYE CAMİİ

Tanım: İzmir'de Ballıkuyu Hacı Ali Efendi Caddesi üzerinde yer almaktadır. Himetiye Camii'nin kesin inşa tarihi bilinmemekle birlikte Abbas Ağa tarafından 20. yy.'ın başlarında inşa ettirildiği bilinmektedir. Favkani düzendeki caminin etrafı evlerle çevrelenmiş ve yapı detaylı bir restorasyon sonrası günümüzdeki görünümüne kavuştuğu anlaşılmaktadır.

Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 112.

KONUM

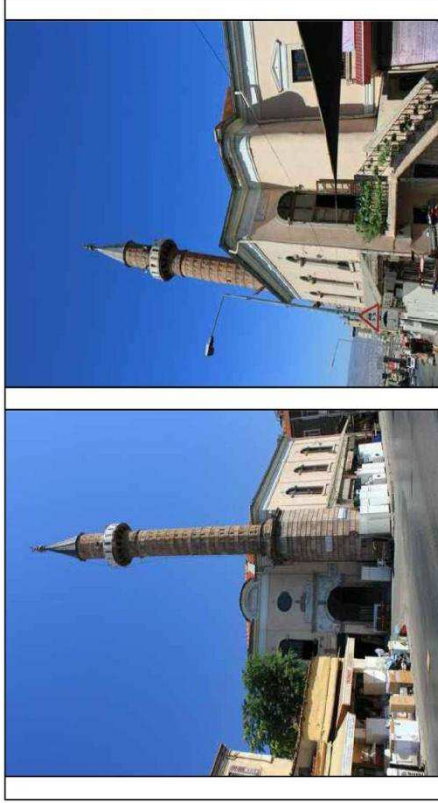

KAT.NO: 55	HİSAR (YAKUP BEY) CAMİİ
Tanım: Hisar Camii, İzmir'de Kemeraltı Çarşısı içinde 899. sokak üzerinde yer almaktadır. Hisar Camii'nin kim tarafından ve ne zaman inşa ettirildiği bilinmemekte ve herhangi bir yazıt üzerinde de bulunmamaktadır. 1671/72 yılında İzmir'e gelen Evliya Çelebi, söz konusu camiiden bahsetmektedir.	
Kaynak: <i>Evliya Çelebi, 1935: 94-95, Bayrakal, 2004:23.</i>	
KONUM	
	
	

KAT.NO: 56

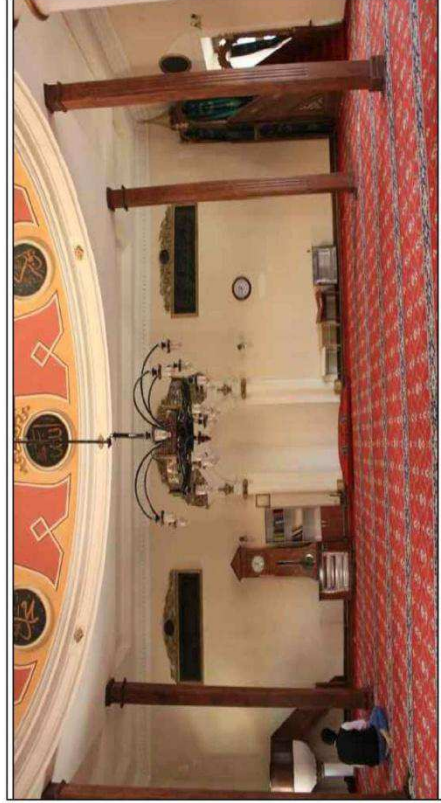
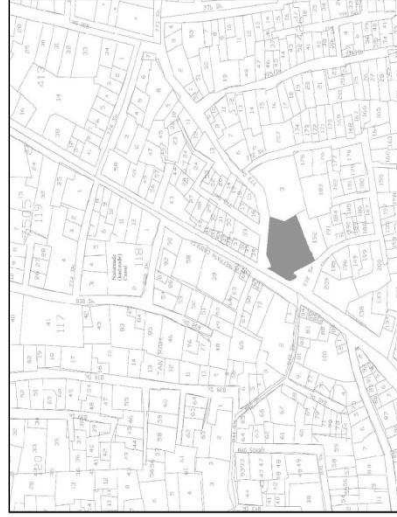
**İKİÇEŞMELİK CAMİİ
(KURD MEHMED PAŞA)**

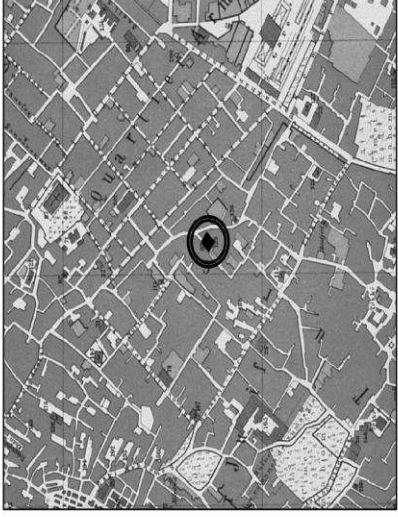
Tanım: İkiçeşmelik Camii, İzmir'de adını aldığı İkiçeşmelik Caddesi üzerinde konumlanmaktadır. İkiçeşmelik Camii'nin ne zaman ve kim tarafından inşa edildiği hakkında bilgi veren bir yazıt bulunamamıştır. Caminin kurucusu olarak Kurt Mehmet Paşa'ya ait vakfiye kayıtları göz önüne alındığında yapının 18. yy.'ın başlarına tarihlenmek mümkün olmaktadır. Hacı Hafız Süleyman Efendi, söz konusu caminin ikinci kurucusu olarak bilinmektedir. Bu kişiye ait 1895 tarihli vakfiye kayıtlarında caminin detaylı şekilde restore edildiği ve hatta bazı eklemelerin olduğu belirtilmektedir.

Kaynak: Polat, İzmir'deki Geç Dönem Osmanlı Camileri, 2011, s.96.

KONUM

KAT.NO: 57	KABASOĞAN MESCİDİ
	Tanım: Akıncı mahallesi 1301 sokakta yer alan karasoğan mescidi, yakın zamana kadar Hürşidiye Camii olarak bilinmektedir. Vakıflar genel müdürlüğüne yerel bir araştırmacının yaptığı başvuru sonucu araştırılan caminin 19. yy.'da Kabasoğan ailesi tarafınca yaptırıldığı anlaşılmış ve adı Kabasoğan mescidi olarak değiştirilmiştir. Diyanet işleri bakanlığı, caminin 1969 yılından bu yana ibadete açık olduğunu belirtmiş ve çevre eşrafından edinilen bilgiler ışığında yapının daha önce depo ve ticarethane olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Yapının adı 1991 yılına ait olan bir beratta Hürşidiye Camii olarak anıldığı ve inşa ettiren kişinin ise Kaba Soğan Mehmet Efendi olduğu yazmaktadır.
KONUM	
	

Kaynak: Harun Ürer, "İzmir Tarihî Kent Merkezin Bulunan Cami ve Mescitlerden Örnekler", 2017, 187.

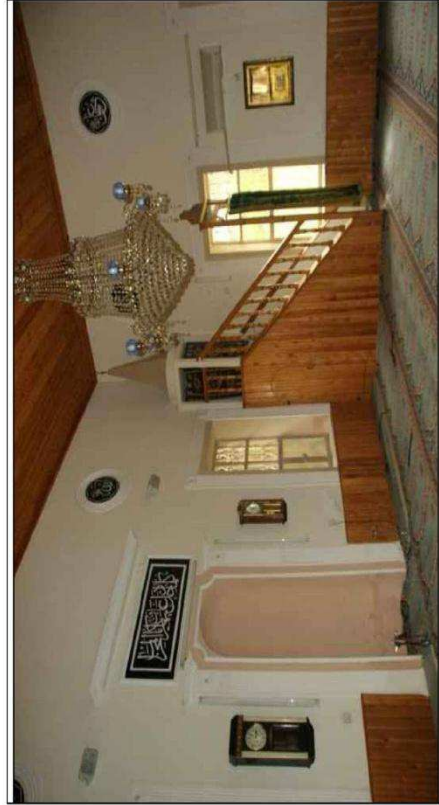
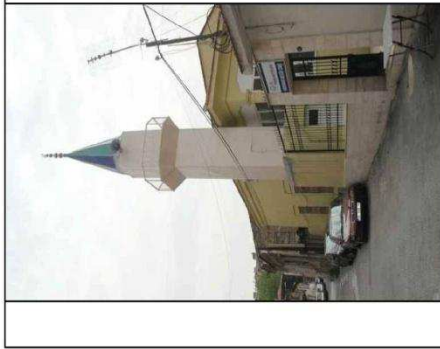
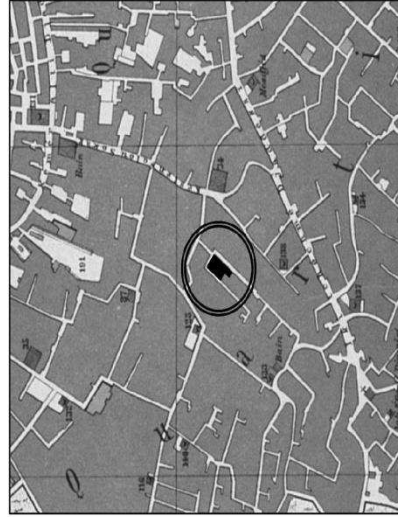
KAT.NO: 58

KAHRAMAN MESCİDİ

Tanım: İzmir'de Turna Mahallesi, 839. sokak üzerinde yer almaktadır. İlk olarak 12.10.1878 tarihli vakfiyede adına rastlanan yapının kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Bu belgeye göre, Akdeniz adaları vilayet Alaybeyi İbrahim Bey'in söz konusu mescide maddi kaynak sağlamış ve gerekli eşyaların temin edilmesini zorunlu kılmuştur. Bu bilgiler ışığında 1878 yılına tarihlenen vakfiye bize yapının ayakta olduğunu göstermektedir fakat eşyalarının tamamlanmasının zorunlulu ise henüz inşasının tamamlanmadığını göstermektedir.

Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 116.

KONUM

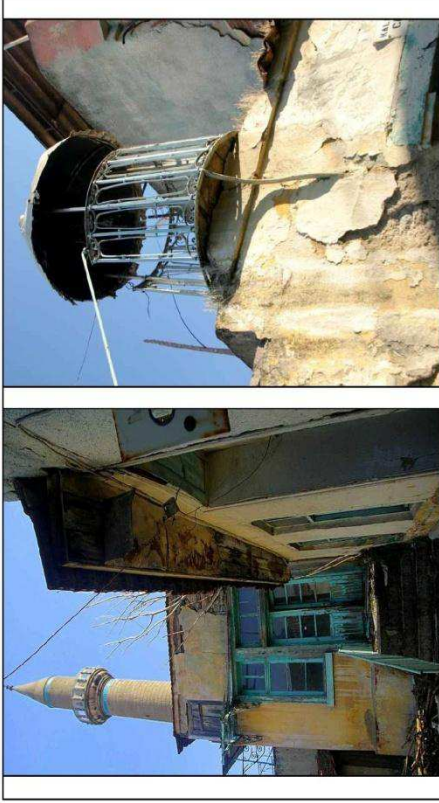
KAT.NO: 59

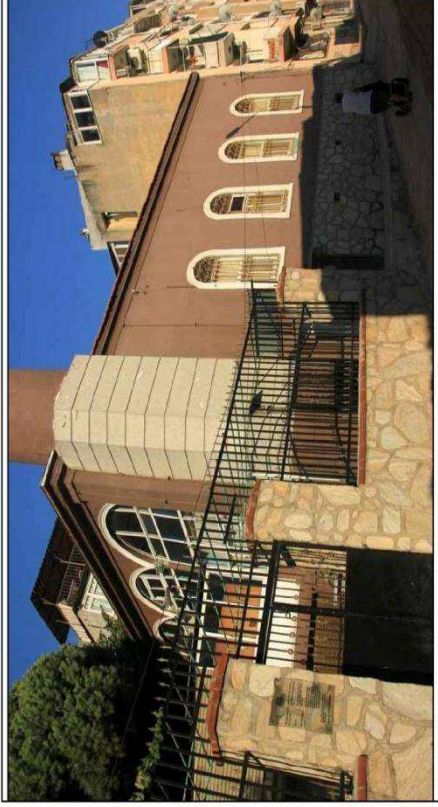
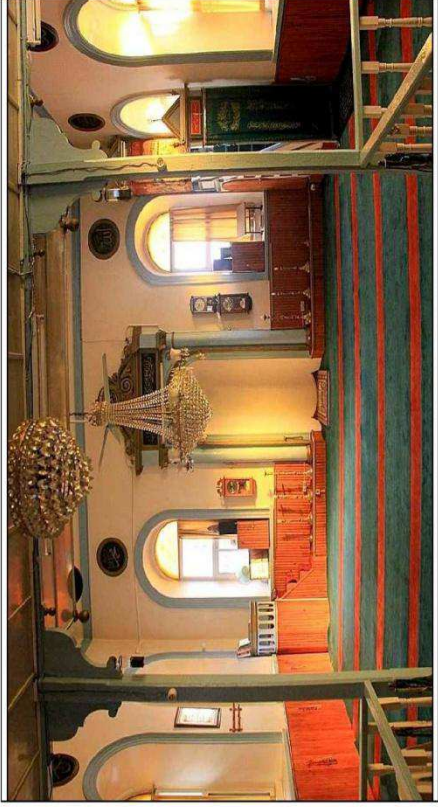
KALAFAT CAMİİ

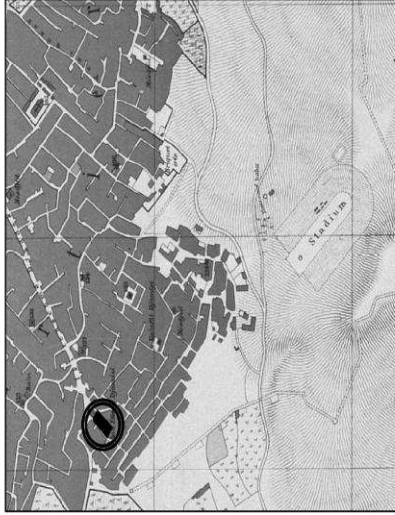
Tanım: İzmir'de Kalafat Mahallesi, 776. sokak üzerinde yer almaktadır. Mimarisi ve süslemelerinden 19. yy'ın sonu, 20. yy'ın başına tarihlenen yapının inşa tarihi bilinmemektedir. Muhtemelen restorasyon sonrasına ait olan 1972-73 yılına tarihlenen ayet yazıtı mihrabın üzerinde yer almaktadır.

Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 116.

KONUM

KAT.NO: 60	KAMERİYE CAMİİ (NUR-KAMER)	
Tanım: İzmir, Mecidiye mahallesi, Halil Rıfat Paşa Caddesi'nde yer alan Kameriye Camii, Nur-Kamer Camii olarak da adlandırılmaktadır. Yapının yazıtında Affan Bey'in karısı Nur Kamer Hanım tarafından 1891/92 yılında inşa ettirildiği yer almaktadır. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 117.		
KONUM		

KAT.NO: 61	KARAKOL (HACI HALİL EFENDİ) CAMİİ
Tanım: Tuzcu mahallesi 756 sokakta İkiceşmelik yolu üzerinde yer alan yer alan Karakol Camii günümüzde ibadete açık ve bakımlı bir vaziyettedir. İnşa tarihi kesin olarak bilinmeyen yapı hakkında herhangi bir yazıtta bulunmamıştır. 1960-1970'li yıllarda düzenlenmiş olan eski eser fişlerinde caminin 16. yy.'da var olduğu belirtilse de herhangi bir belgeden söz edilmemektedir. Fakat avlunu kuzeybatı köşesinde bulunan incir ağacının altında bulunan bir yazıt ile silindirik mezar taşı yapı hakkında belge niteliğindedir. Oldukça yıpranmış haledeki mezar taşında yazılı olan tarih MS. 1806'dır. Buna karşın ele geçen ve üzerinde iki satırlık bir yazı bulunan diğer yazıt oldukça sağlamdır. Bu yazıtın Karakol Camii'ne ait olduğuna dair kesin bir kanıt olmasa da M. Aktepe'nin söz konusu yapıdan Ahmet Ağa Camii olarak söz etmesi ve Hacı Halil Efendi tanımlamasından rahatsız olduğundan hareketle ve de yazıtta yer alan Ahmed adına dayanarak yazıtın Karakol Camii'ne ait olma ihtimali güçlenmektedir. Eğer bu yazıt söz konusu camiye ait ise M. Aktepe gibi Ahmet Ağa Camii ya da Hacı Ahmet Camii olarak adlandırmak doğru olacaktır. Yazıtın hareket edecek olursak Karakol Camii, İzmir'de ayakta olan en eski cami olarak tanımlamak mümkündür. Kaynak: Harun Ürer, "İzmir Tarihi Kent Merkezini Bulunan Cami ve Mescitlerden Örnekler", 2017, 204.	
KONUM	
	

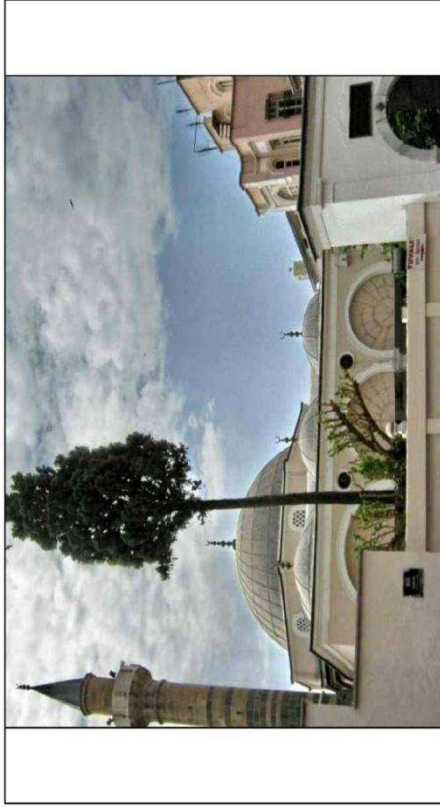
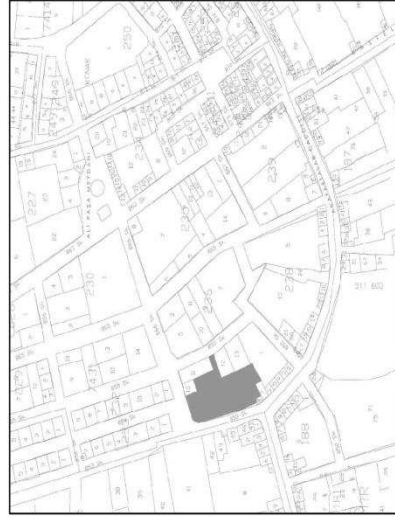
KAT.NO: 62

KEMERALTI CAMİİ

Tanım: İzmir Anafartalar Caddesi'nde Kemeraltı Çarşısı içerisinde 853. Sokak'ta bulunmaktadır. Kemeraltı bölgesinin eski adı 'Müsâ Bâli' olduğundan dolayı bazı eski kaynaklarda söz konusu camii, Müsâ Bâli Camii ve ya kurucusuna atıft bulunularak Yusuf Çavuşzade Ahmet Ağa Camii adı ile anılmaktadır. Kemeraltı Camii'nin ulaştılan kayıtlardan 03.11.1671 tarihli vakfiyeye göre Yusuf Çavuşzade Ahmet Ağa tarafından inşa ettirildiği bilinmektedir. Araştırmacı Hakkı Gültekin ise Kemeraltı Camii'nin 1672/73 yılında Yusuf Çavuşzade Hacı Ahmet Ağa tarafından inşa ettirildiğini söylemektedir. Verilen bu tarihlenin hatalı olduğu aşikârdır. Söz konusu camii vakfiye edilmeden önce yapılmış ve daha sonra vakfiye ile Ahmet Ağa, kütüphanesi vakfettiği şeyleri ve şartlarını belirlemiştir. İlk yapılan Camii'nin yanında 4 odalı bir medrese ile müezzin odası bulunmaktadır. Fakat yapının bu dönemine ait herhangi bir yazıt bulunmamaktadır. En eski yazıt, camii'nin ana mekânâ giriş kapısının üzerinde yer almaktadır. Bu yazıt 1812 yılına tarihli, beyaz mermer üzerine işlenmiş bir restorasyon yazıtıdır.

Kaynak: Aktepe, Tarih Enstitüsü Dergisi, "Osmanlı Devri İzmir Cami'leri Hakkında", 1972, S.201, Hakkı Gültelcin, İzmir *Tarihi*, - İmir 1952; s. 55.

KONUM

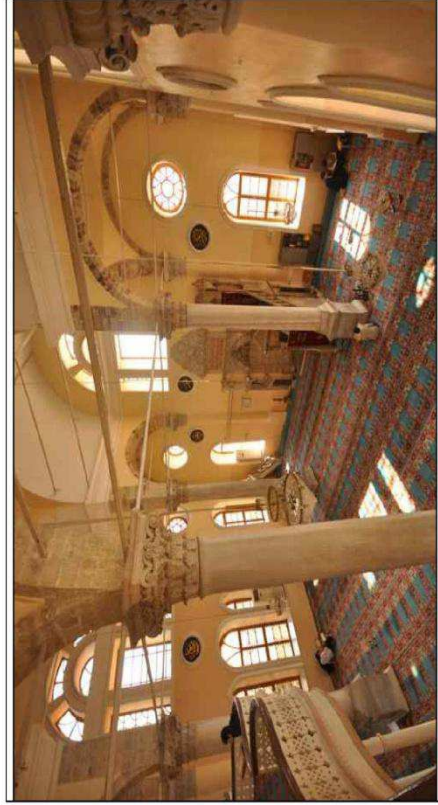
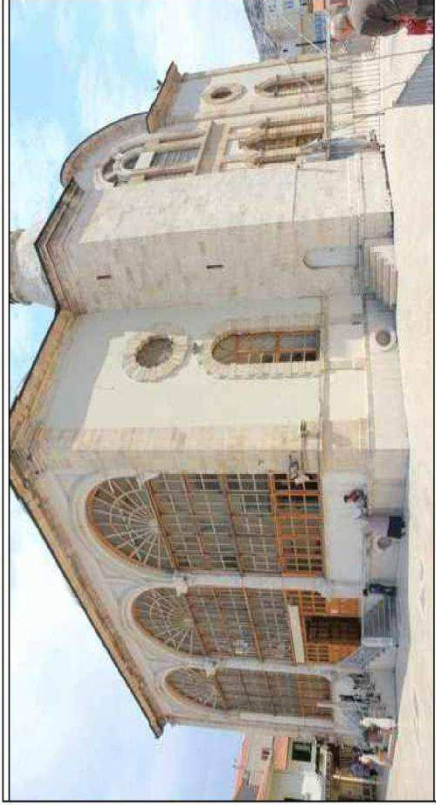
KAT.NO: 63

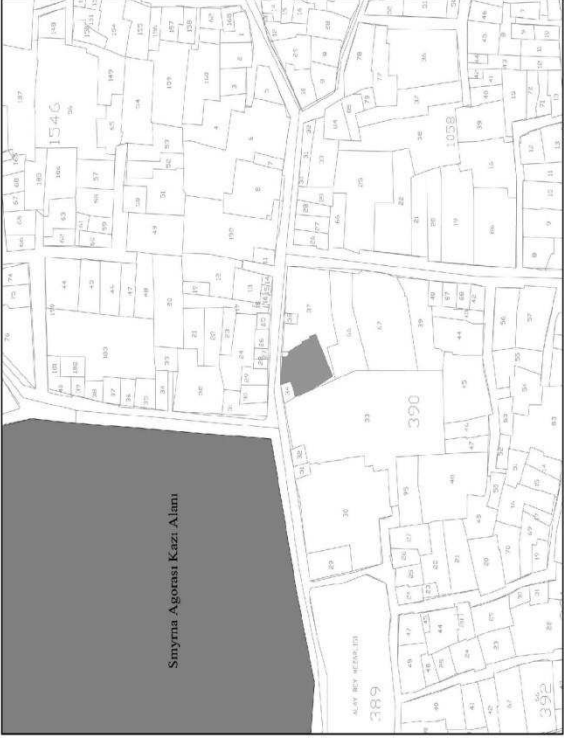
KESTANEPAZARI CAMİİ

Tanım: İzmir'de Kestanepazarı olarak bilinen yerde, Başdurak Camii ile Şadırvan Camii'nin arasında ve Kemeraltı Çarşısı içerisinde yer almaktadır. Kestanepazarı Camii, daha önce Ahmet Ağa ve Kızıl İbrahim adıyla da anılmıştır. Söz konusu camii'nin ismi hakkındaki bilgilere Evliye Çelebi'nin Seyahatnamesinden ulaşılmaktadır. Evliye Çelebi'nin söylemine göre, günümüze ulaşmamış yazıt, kible kapısı yanında bulunmakta ve lacived ile yazıt olmuş karahisari hatıyla mermer üzerine işlenen yazıt, dört satırdan oluşmaktadır. Vakfiye kayıtlarından Kestanepazarı Camii'ni, Baturhane-i Amire Nazırı Eminzade Hacı Ahmet Ağa, Kızıl İbrahim mescidinin yerine yeniden inşa ettirmiştir. Kestanepazarı Camii, 19.yy'ın ortalarında geçirdiği büyük yangın sonrasında yeniden inşa edilerek bugünkü görünümüne kavuşmuştur.

Kaynak: Polat, İzmir'deki Geç Dönem Osmanlı Camileri, 2011, s.51, Aktepe, 2003: 36-38, Aktepe, Tarih Enstitüsü Dergisi, "Osmanlı Devri İzmir Cami'leri Hakkında", 1972, S.203.

KONUM

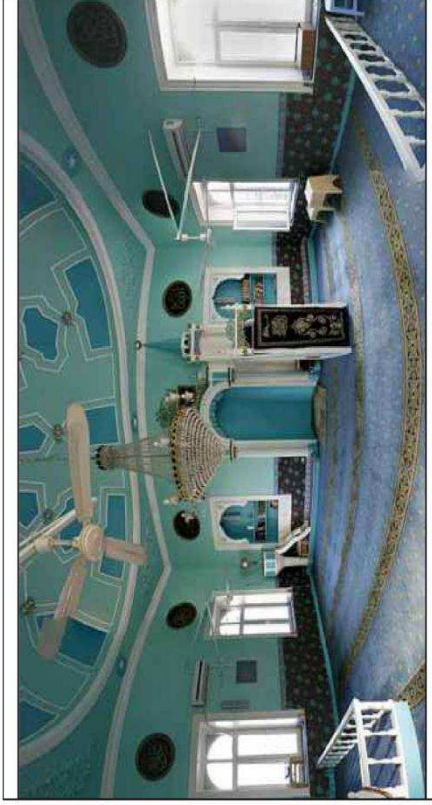
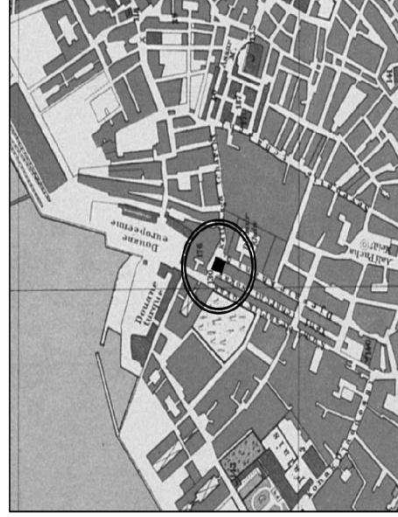
KAT.NO: 64	KURŞUNLU CAMİİ
Tanım: İzmir'de Namazgâh Mahallesi, 816 sokak, 52 Noda konumlanan camii, kentin en eski camilerinden biridir. Yeraldığı bazı vakıf belgelerine bakılırsa, Sultan Selim Han tarafından, Kurşunlu Medresesi ile birlikte yaptırılmıştır. 1571'de İzmir'e gelen Eyyiyya Çelebi, Sultan Selim Han'a ait Kurşunlu Medresesi ve Kurşunlu Han'dan bahsetmiş fakat hiç Kurşunlu Camii'nden bahsetmemiştir. Fakat Veli ağa'nın oğlu Hacı Veli Efendi'nin 1740/41 yılındaki vakfiyesinde "<i>İzmir'de Kurşunlu Camii Medresesi'nde ders gören Talebe-i ulûm</i>" şeklinde ifadesi bulunmaktadır. Bu kişiye ait olduğu bilinen 26.06.1730, 28.01.1812 ve son olarak da 24.02.1886 yılına tarihlenen vakfa ait kayıtlarda bu yapıya ait bilgilerden bahsedilmektedir.	KONUM
Kaynak: Vakfiye kayıtları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Aktepe, 1972: 206, İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, <i>II. Vakfiye Defteri</i>, s. 71 ve Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, <i>Fihrist Defteri</i>, s. 71 ve Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, <i>Fihrist Defteri</i>, nr. 208, c. I, 812424, Evliya Çelebi, Seyahat-nane, İstanbul 1935, c. IX, s. 96 ve ya İstanbul 1971, c. XIII, s. 85.	

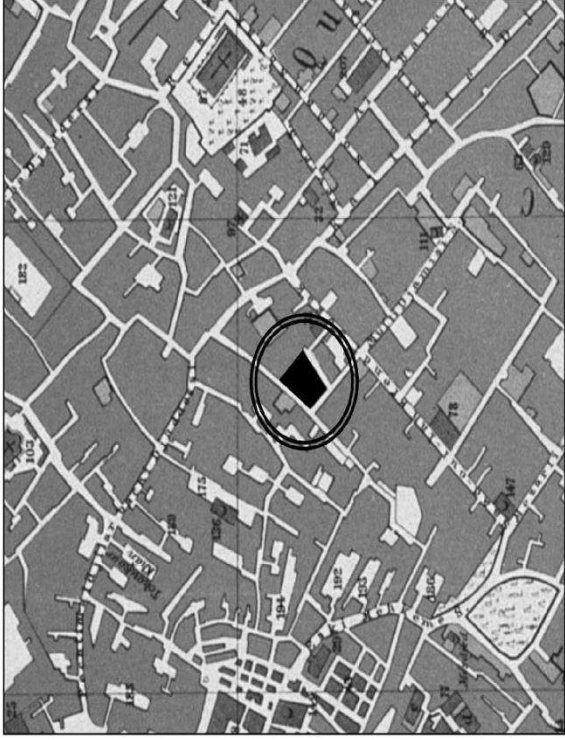
KAT.NO: 65 **MISIRLIZADE (KATIPZADE) MESCİDİ**

Tanım: Dergâh-ı Ali Kapıcıbaşılarından Giritlizada Hacı Süleyman Ağa'nın oğlu Ahmet Ağa'ya ait 29.09.1806 tarihli vakfiyedeki bilgilerden yola çıkılarak, yapının Mısırlızade İbrahim Efendi tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır. Bu vakfiyenin tarihi, yapının 1806 yılında iadete açık bir yapı olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 92.

KONUM

KAT.NO: 66	MÜFTÜ CAMİİ	
	KONUM	
Tanım: İzmir, Hasan Hoca Mahallesinde yer alan Kantar Ağası sokağında konumlanmaktadır. Müftü Camii'nin kurucusu, Evliya Çelebi'ye göre Karadağlızade Mustafa efendi'dir. Bu bilgiye dayanarak Evliya Çelebi'nin İzmir'de bulundu yıl olan 1671 yılından önce inşa edildiği söylenmektedir. Özel olarak bir vakfiyede değil, 18. yy. tarihli vakıf kayıtlarında Müftü Camii'nin adına rastlanmıştır. Fakat Mehmet Ağa'nın kızı Hatice Hanım'ın 30.09.1806 yılına tarihlenen vakfiyede söz konusu camiden bahsedilmiştir. Hatice Hanım bu caminin yakınında yer alan bir arsaya bir de tütüphane yaptırmak istemiştir. . Diğer taraftan 1838 yılına tarihli bir başka kaynaktan ise Nüzhet Osman Efendi'nin caminin içindeki kütüphanesine vakfettiği malların gelirinden kendisine bir miktar para atkardığı bilinmektedir. Hasan Hoca Mahallesi sakinlerinden biri olan ve taze meyve gümrüğünde çalışan Nüzhet Osman Efendi, Hacı Mehmet Efendi'nin oğludur. Nüzhet Osman Efendi kızı ise Müstüzade Halil Efendi'nin oğlu Seyit Hacı Mehmet Efendi ile evlendirip Müftüzadeler ile akrabalık bağı kurmuştur. Sonuç olarak Maryolzade İngiliz Ali Paşa'ya ait vakıfla ilişkili 16.04.1913 tarihli ilamına dayanarak, Müftü Camii, 17. yy.'a ait bir yapıdır ve 20. yy. da ibadete açık olsa da günümüzde varlığını korumamaktadır.		
		Kaynak: Aktepe, Tarih Enstitüsü Dergisi, "Osmanlı Devri İzmir Cami'leri Hakkında", 1972, S.207-208.

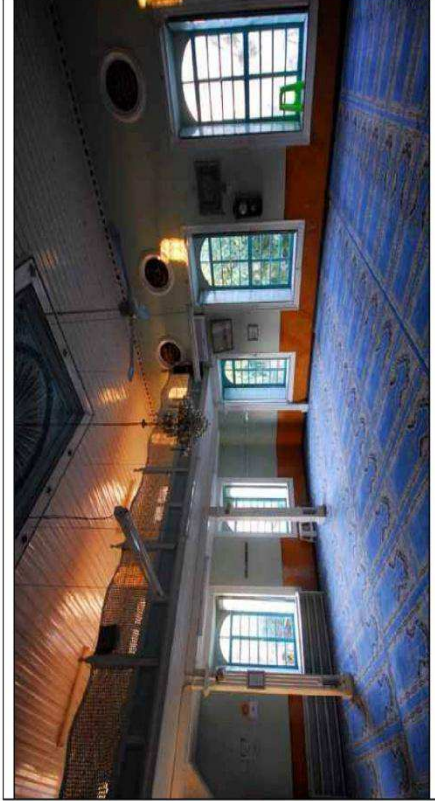
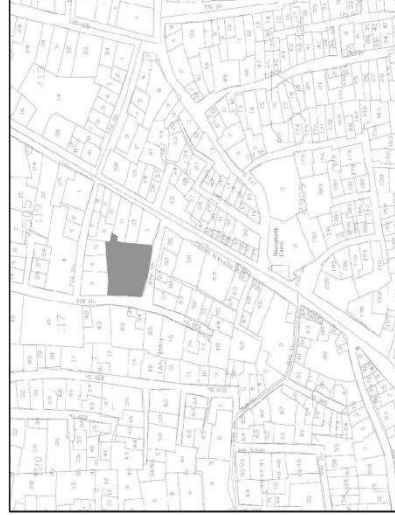
NATIRZADE CAMİİ

KAT.NO: 67

Tanım: İzmir'de, İkicheşmelik semtinde bulunan Natırzade Camii, 838. (Müftü) sokakta yer almaktadır. Natırzade Camii'nin inşa tarihi hakkında günümüze ulaşan herhangi bir yazıt bulunmamaktadır. Bunun haricinde avluya giriş kapısının üzerindeki alınlıkta yer alan dikdörtgen formlu mermer levha üzerinde 1874 yılı tarihli ve süslü tarzda yazılmış bir restorasyon yazıtı bulunmaktadır.

Kaynak: Aktepe, 2003:77.

KONUM

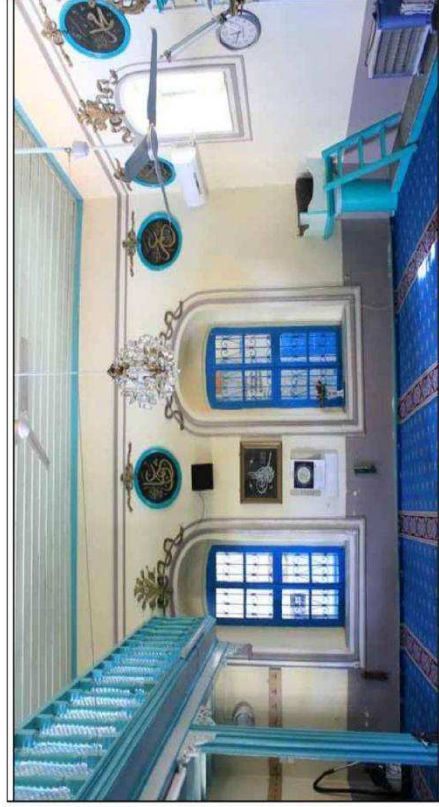
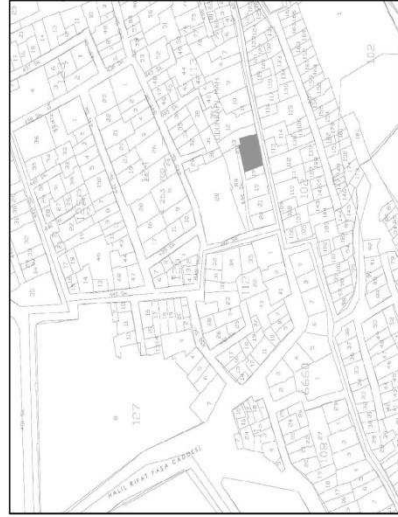
KAT.NO: 68

ODUNKAPI CAMİİ

Tanım: İzmir'de, Odunpazarı Mahallesi, 427. sokak, 27 Noya kayıtlıdır. Odunkapı Camii'nin ilk inşa tarihine dair herhangi bir bilgi veren yazıt günümüze ulaşmamıştır. Fakat Odunkapılı Zade Başağalarından olan Hacı Mehmet Ağa tarafından söz konusu camii ve yanına dört odalı bir medrese inşa ettirdiği 1847 yılı tarihli bir vakfiyede belirtilmektedir. Vakfiye kayıtlarındaki bilgiler baz alındığında bahsi geçen medrese günümüze ulaşmamakla birlikte, caminin de en geç 18. yy. ortalarına kadar ibadete açık halde olduğu anlaşılmaktadır. Odunkapı Camii, 1952 ve 1967-68 yıllarında restore edilmiştir.

Kaynak: Polat, İzmir'deki Geç Dönem Osmanlı Camileri, 2011, s.133, Geyik, 2007: 32, Aktepe, 2003:80.

KONUM

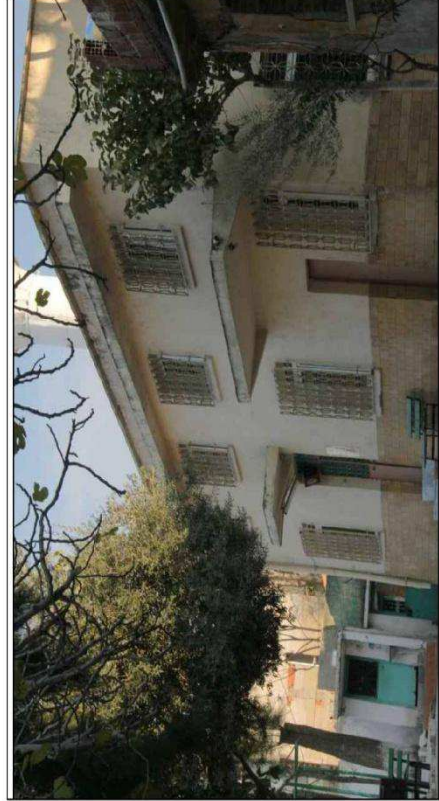
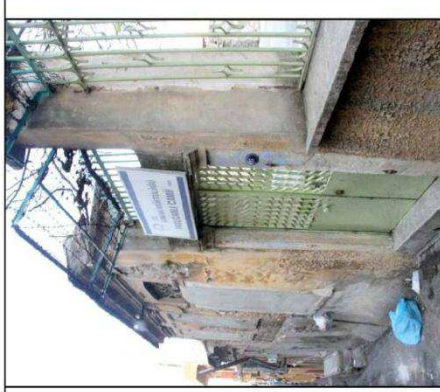
KAT.NO: 69

PATLICAN CAMİİ

Tanım: İzmir'de 982. Sokakta yer alan camii'nin adını İzmir Arkeoloji Müzesi'nde bulunan eser fişlerinden ulaşılmaktadır. Patlican Camii olarak anılan caminin kim tarafından ve ne zaman inşa ettirildiği konusunda bir bil belge bulunmamaktadır. Caminin adına vakıf kayıtlarında dahi raslanmadığı için yapının tarihçesi hakkında bilgi sahibi olunamamıştır. Bununla birlikte başka bir isimle ya da kurucusunun adıyla yer alması kuvvetle muhtemeldir fakat henüz bir bilgiye ulaşılamamıştır. Muhtemelen çok fazla tadilat geçiren yapı hakkında İzmir tarihi araştırmacıları da pek bahsetmemiştir. İnşasında taş ve harç kullanılan yapının çatısı ve minberi ahşap, çatı kiremitle kaplıdır. Camii'nin minaresi de ahşap ve üzeri çinko kaplıdır.

Kaynak: Aktepe, Tarih Enstitüsü Dergisi, "Osmanlı Devri İzmir Camii'leri Hakkında", 1972, S.208.

KONUM

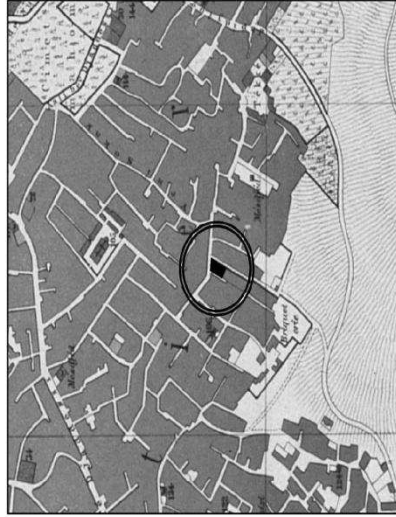
KAT.NO: 70

PİYALEOĞLU CAMİİ

Tanım: İzmir, Süvari Caddesi, 803. sokak üzerinde yer almaktadır. Caminin kurucusunun 03.05.1730 tarihli vakfiyeden Piyalezade Hacı Mehmet Ağa olduğu ve vakfiye tarihinden 27 yıl önce vakfiye şartlarının belirlendiğini bu belgeden anlıyoruz. Buna dayanarak da caminin 1703 yılında mevcut olduğu sonuna varılmaktadır. Söz konusu caminin 1882/83 yılında restore edildiği anlaşılan yazıt, avlu kapısının üzerinde yer almaktadır.

Kaynak: Aktepe, Tarih Enstitüsü Dergisi, "Osmanlı Devri İzmir Cami'leri Hakkında", 1972, S.195.

KONUM

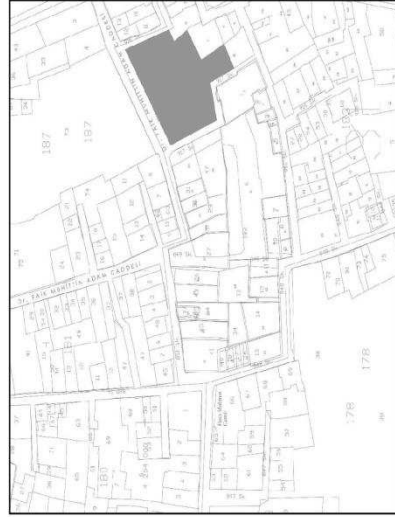
KAT.NO: 71

SALEPÇİOĞLU CAMİİ

Tanım: Salepçioğlu Camii, İzmir'deki Kemeraltı çarşısında bulunan III. Beyler Sokağı'nın bitti yerde bulunmaktadır. Salepçioğlu Camii'nin inşası 15.11.1895 yılında başlamış, 20.02.1906 yılında ise tamamlanmıştır. Caminin inşasına ilişkin bilgilerin bulunduğu yazıt, harime giriş yapılan yerde bulunmaktadır. Salepçioğlu Hacı Mehmet Efendi'nin oğlu Hacı Ahmet Efendi tarafınca inşa ettirilen caminin vakfyesinde, hamam, okul, medrese, han ve hamamı içeren bir kompleks olarak inşa ettirmek istediği belirtilmektedir. Anadolu Kazaskeri Hoca Gürcü Emin Efendi'nin caminin bina emini olduğu bilinmektedir. Salepçioğlu Camii'nin mimarı bilinmemekle birlikte son cemaat mahfilinin duvarında asılı bir yazıtta, caminin İtalyan mimarlar tarafından inşa edildiği yazmaktadır.

Kaynak: Polat, İzmir'deki Geç Dönem Osmanlı Camileri, 2011, s.70, Bayrakal, 2004:27, Aktepe, 2003:83-84-85.

KONUM

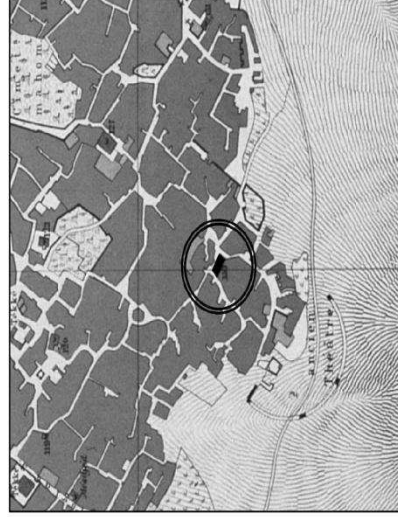
KAT.NO: 72

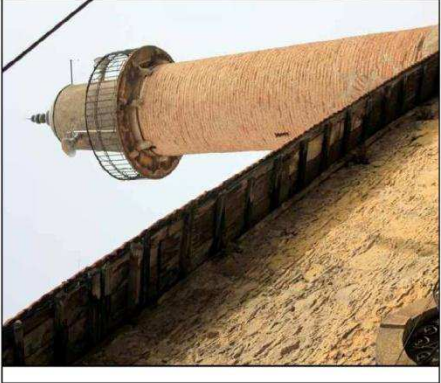
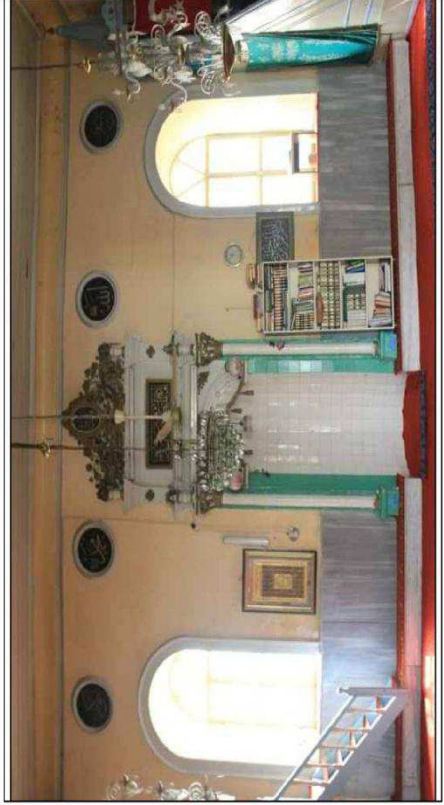
SELAHATTİNOĞLU CAMİİ

Tanım:İzmir, Kubilay Mahallesi, 1030. Sokak üzerinde yer almaktadır. Yapının adına Ocak 1529, Kasım 1530, Ekim 1575 yıllarına tarihlenen belgelerde adını verdiği mahalle olan Selahattin Mescidi Mahallesi'nde rastlanmaktadır. Selahattin Mescidi olarak adının geçtiği ilk yer 1726 ve 1784 yıllarına tarihlenen vakfiyelerdir. Bu bilgiler ışığında söz konusu yapının 16. yy.'in başlarında mevcut olduğu sonucuna varılmaktadır. Yapının Bezzaz Ali Efendi tarafından 1893/94 yılında inşa ettirildiğinin söylenmesi, caminin inşasından sonra yıkılmış ve söz edilen tarihte yeniden yaptırılmış olabileceği düşünülmektedir.

Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 127.

KONUM

KAT.NO: 73	SELVİLİ MESCİD
	Tanım: İzmir, Mirali Mahallesi'nde bulunan mescid, 954. Sokak üzerinde yer almaktadır. 1841 yılındaki yangından sonra güntümüzdeki görüntüsüne kavuşan yapı, 1751 yılında Osman Efendi Camii ve ya Selvili Mescid olarak adlandırılmaktadır. Osman Efendi Vakfı'nın yapıya bir minber inşa ettirdiği, tarihsiz bir kayıttan öğrenilmektedir. Söz konusu yapının adına 21.02.1894 tarihli Bornovalı Abdullah kızı Şerife Hanım'a ait vakfiyede rastlanılmaktadır.
KONUM	
 	

KAT.NO: 74

ŞADIRVANALTI CAMİİ

Tanım: Şadırvanalı Camii, İzmir, Kemeraltı Çarşısında bulunmaktadır. Şadırvanalı caminin ilk inşasına ait herhangi bir bilgi veren yazıt bulunmamaktadır. Yapıya dair ilk bilgiler, Kâtip Çelebi'ye ait Cihannüma eserinden öğrenilmektedir. Kâtip Çelebi'nin ardından kente 1670/72 yılları arasında bulunan Evliya Çelebi'de söz konusu camiden söz etmektedir. Evliya Çelebi'nin söz ettiği yazıt dikkate alındığında söz konusu cami 1636/37 yıllarında Bıykoğlu Mahmut tarafından tamamlanmıştır. Bu bilgiler göz önüne alındığında Şadırvanalı Camii'nin 17. yy.'in başlarında inşa edildiği muhtemeldir. Ana mekanın girişindeki kapı üzerindeki restorasyon yazıtı günümüzde mevcuttur. Bu yazıtta İzmir'in önde gelen ailelerinden birine mensup Kapanizade hali hayatında söz konusu camiye bir miktar maddi yardımında bulunmuş ve kızları ile karısının daha sonra da caminin batı tarafında bulunan şadırvanın üzerine muvakkithane ve kütüphane yaptırdığı bilinmektedir. 1815 ile 1991 yıllarında restore edilen yapı bugünkü halini almıştır.

Kaynak: Aktepe, 2003:89-90, Bilgin, 1992:49, Polat, İzmir'deki Geç Dönem Osmanlı Camileri, 2011, s.26, Evliya Çelebi, 1935:93, Kâtip Çelebi, 1957:121.

KONUM

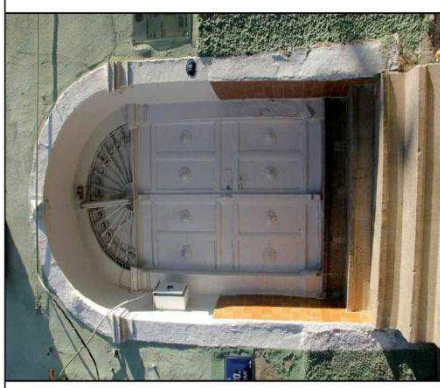
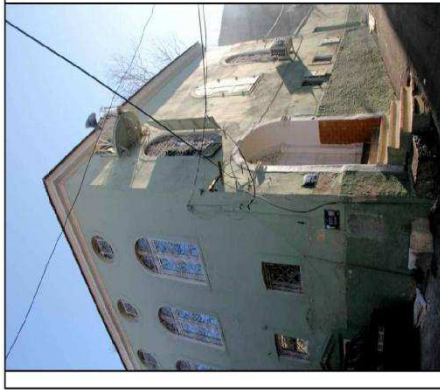
KAT.NO: 75

TUZCU (TORAMAN) MESCİDİ

Tanım: Tuzcu Mescidi İzmir, İkicheşmelik mevkiindeki Ülkü mahallesinde bulunmaktadır. Tuzcu Mescidi'nin bulunduğu yerde daha önce Tuzcuzade Hafız Hacı Mehmet Efendi'nin inşa ettirdiği medresenin yanına, muhtemelen 07.06.1987 tarihli vakfiyenin sahibi Derviş Mehmet Ağazade Mehmet Paşa'nın kızı Ayşe Hanım tarafından bir mescit inşa ettirilmiştir. Ancak mescit inşa edildikten bir süre sonra çıkan büyük bir yangın bu iki yapı da büyük zarar görmüş ve kısa bir süre atıl durumda kalmıştır. 22.10.1771 yılına tarihlenen bir vakfiyeye dayanan bilgiye göre, Hacı Mustafa Efendi'nin oğlu Ali Efendi'nin karısı Şerife Hatice Hanım'ın annesi Ayşe Hanım'ın babası Tuzcuzade Şeyhul kurra Hacı Hafız Mehmet Efendi tarafından daha önce yapılmış olan medrese ile mescit'i restore etmiştir. Kendi varlığından bu külliye'nin onarım ve düzenlenmesi ile bünyesinde bulundurduğu imam, müezzin, yöneticisi ve öğrencisi için mallarından birçoğunu vakfetmiştir. Söz konusu mescid bu gelişmelerden sonra yeniden ibadete açılmıştır. Tuzcu Mescidi'nin adı daha sonra Toraman Mescidi olarak anılmaya başlanmıştır.

Kaynak: Aktepe, Tarih Enstitüsü Dergisi, "Osmanlı Devri İzmir Cami'leri Hakkında", 1972, S.209-208.

KONUM

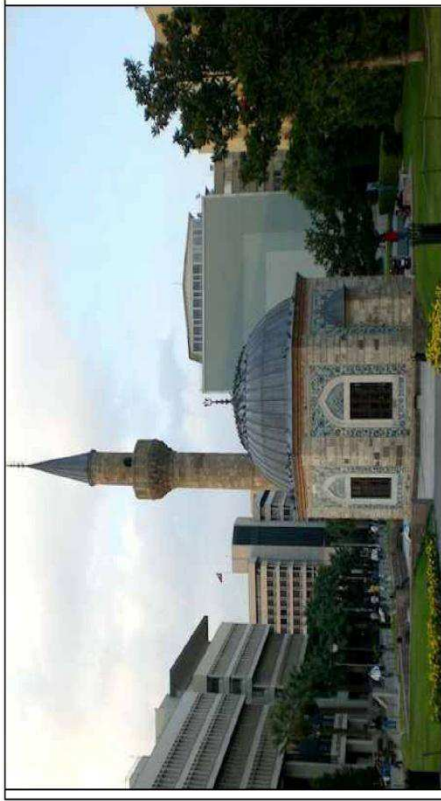

KAT.NO: 76

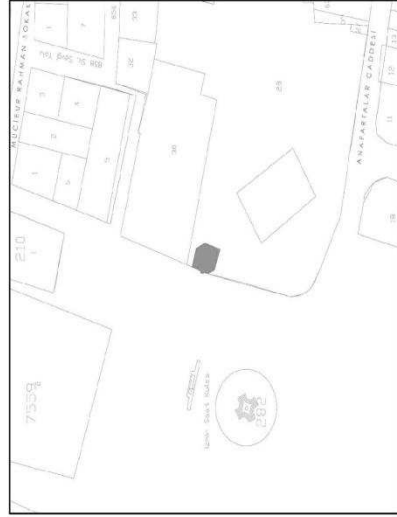
YALI CAMİİ

Tanım: İzmir'de Valilik binasının önünde konulanmaktadır. İzmir tarihi araştırmacılarından biri olan Hakkı Gültekin'den edinilen bilgilere göre 1168 yılında Mhemet Paşa'nın kızı İngiliz Ayşe Hanım tarafından inşa ettirilmiştir. Hakkı Gültekin'in kaynak göstermeden verdiği bilgilere, Ankara ve İzmir'de ki vakıf kayıtlarında rastlanılmıştır. Bugün Yalı Camii olarak adlandırılan yapının Ayşe Hanım medresesi camii de, 18. yy. eserleri arasında yerini almaktadır. Yalı Camii, I. Dünya Savaşı'ndan sonra dönemin İzmir Valisi Rahmi Bey tarafından detaylı bir restorasyon geçirmiştir. 1964 yılında önemli bir restorasyon görmüş camii, söz konusu restorasyonda bütün dış kapılama cinipleri sökülüp ve yanlış pencere ve kapı etrafındaki çinilere dokunulmamıştır. Konak meydanı'nın düzenlenmesi sırasında doldurulan meydan caminin çukurda kalmasına yol açmıştır.

Kaynak: Hakkı Gültekin, İzmir *Tarihi*, İzmir 1952, s. 55, Aktepe, Tarih Enstitüsü Dergisi, "Osmanlı Devri İzmir Cami'leri Hakkında", 1972, S.211..

KONUM

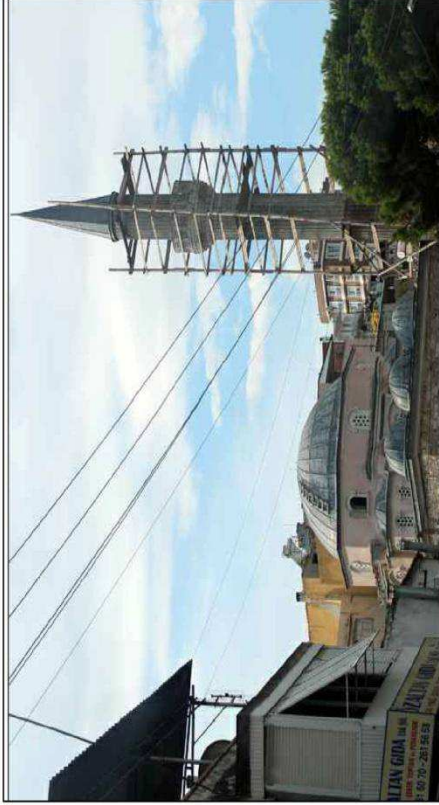
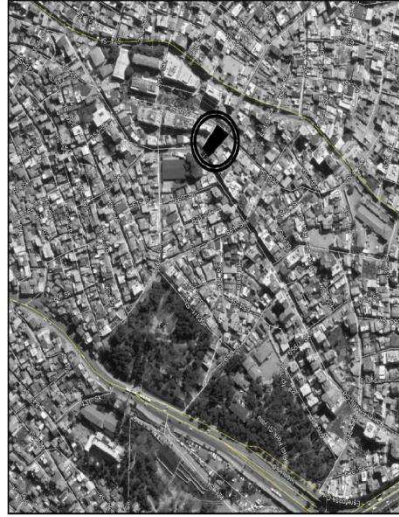
KAT.NO: 77

YAPICIOĞLU CAMİİ

Tanım: İzmir, Yapıcıoğlu Mahallesi, Rakım Erkuşlu Caddesi üzerinde yer almaktadır. Caminin tam olarak ne zaman yapıldı bilinmemektedir. Yapıcızadelerden Mehmet Ağa tarafından inşa ettirildiği 12.07.1865 tarihli vakfiyeden anlaşılmaktadır. Caminin onarımı ve çeşitli giderleri için kuruscunun bazı mallarını vakfettiği aynı vakfiyede yer almaktadır.

Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 134.

KONUM

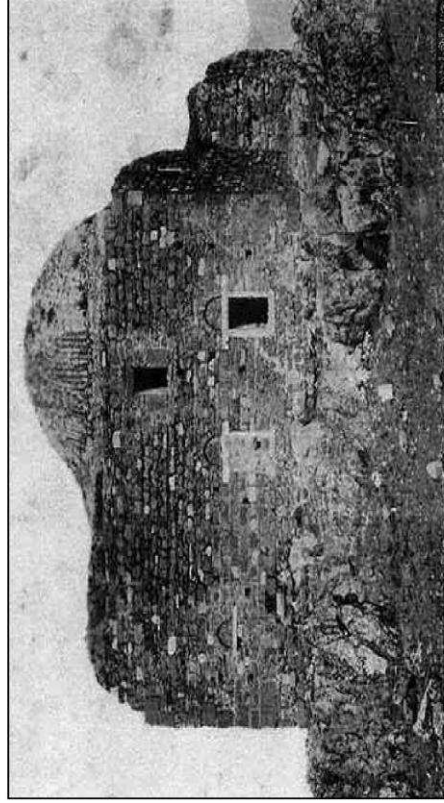
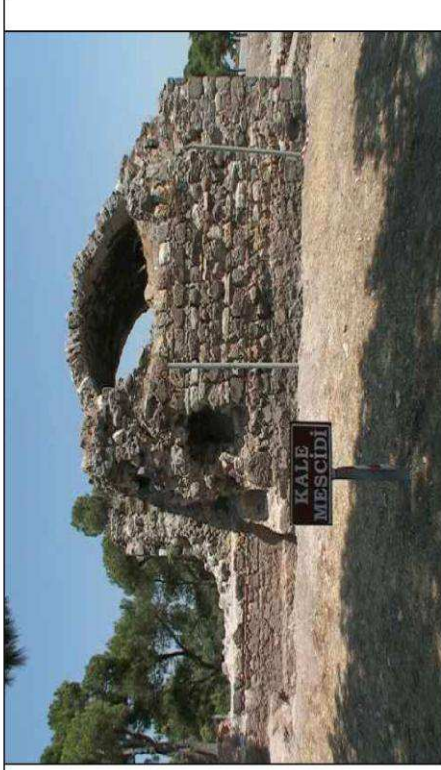
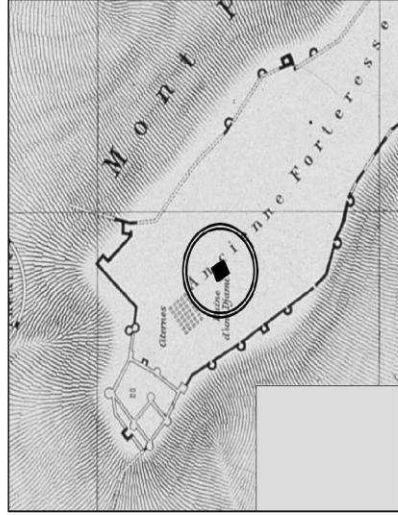
KAT.NO: 78

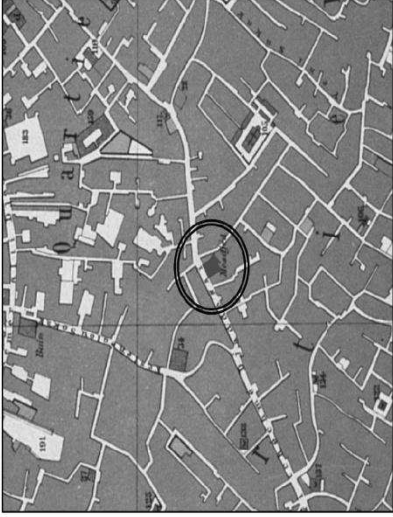
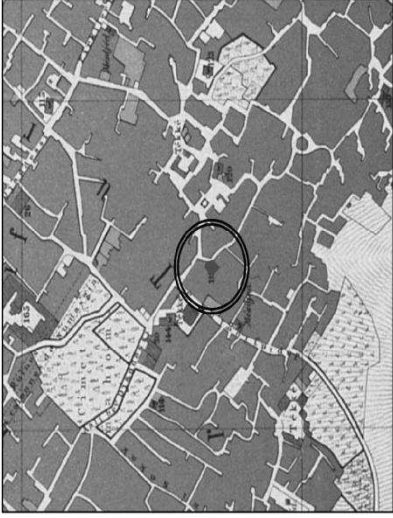
KADİFEKALE MESCİDİ

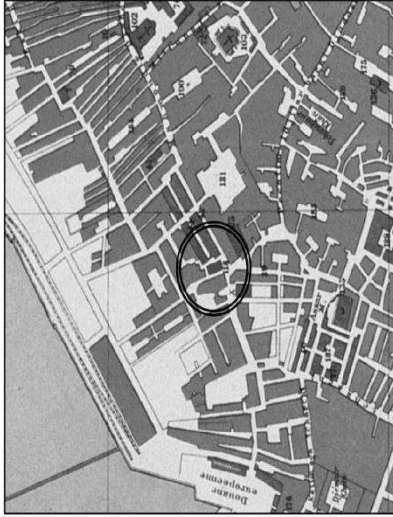
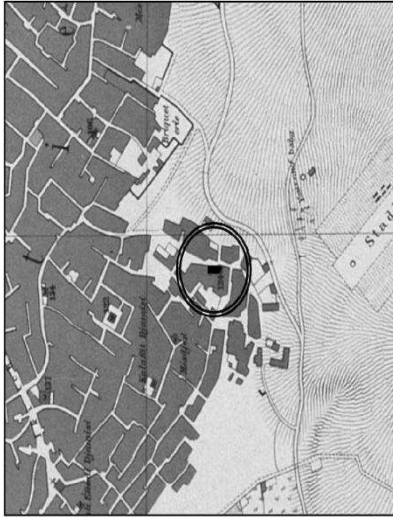
Tanım: Kadifekale mescidi izmirde inşa edilen ilk islami dini yapıdır ve kesin inşa tarihi hakkında bilgiye ulaşılabilecek ne belge ne de yazıt günümüze ulaşmamıştır. Fakat yapıyla ilgili kabul gören en güçlü görüş 1317 yılında Aydınnoğlu Mehmet Bey'in izmir'i fethetmesinin ardından inşa ettirmiş olmasıdır. Harun ürer makale masatüstünde Bulunduğu konum, mevkii, kale içerisinde bulunuşu ve konumlandığı alanın en yüksek noktasında bulunması göz önüne alındığında Kadifekale mescidinin önemini daha da artırmaktadır. Bir gelenek haline gelecek olan fethedilen kalelere bir ibadethane inşa etme geleneğinin bir örneği olarak ortaya çıkan temel ile duvar kalıntıları ise yapılan arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkan temel ile duvar kalıntıları kuzeyden güneye doğru yükselmektedir.

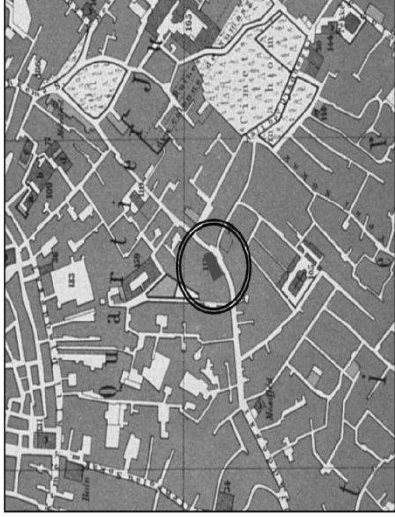
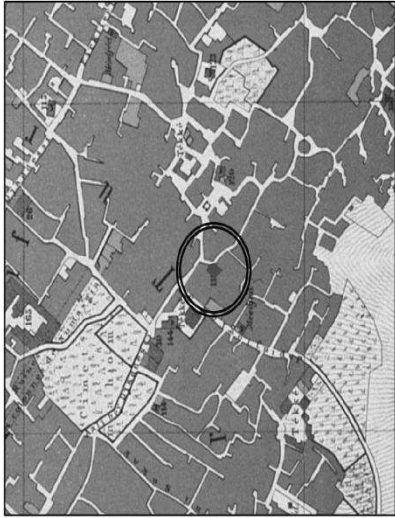
Kaynak: A. Ersoy- H. Ürer- B. Ersoy, 2012, s. 391-403.

KONUM

KAT.NO: 79	ASMALI MESCİT	BALIKÇI MESCİDİ
Tanım: İzmir'de İkçeşmelik semtinde 827. sokak üzerinde yer almaktadır. Asmalı Mescid'in kim tarafından inşa edildiği bilinmemekle birlikte, bu 02.11.1825 ile 18.07.1835 tarihli vakfiyelerde yapının adının geçmesi, bu tarihlerde söz konusu yapının ibadete açık olduğunu göstermektedir. Fakat yapının yandığı ve Kasapbaşızade Şerif Ahmet Efendi'nin annesi olan Mustafa kızı Fatma Hanım'ın mescidi yeniden inşa ettirğini, 16.10.1889 tarihli vakfiyeden anlaşılmaktadır. Mescidin üzerinde yer alan tarih olan 1892-93, tahminen Fatma Hanım'ın yeniden inşa ettirdiği tarihtir.	Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 96.	Tanım: Balıkçı Mescidine dair tek bilgi, Kefeli Mahallesinde yer aldığı ve 11.12.1831 yılına tarihlenen belgede yer alan kurucusunun Hacı Mehmet'in oğlu Ali'nin oğlu olan Abdullah Efendi olduğudur. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 90.
KONUM		

KAT.NO: 80	BALIKPAZARI (FAZIL AHMET PAŞA) CAMİİ	DOLAPLIKUYU CAMİİ
Tanım: İzmir'de Kasap Hızır Mahallesi'nde, Büyük Vezir Han'ın yanında bulunan camii, 17. yy.'ın ikinci yarısında Köprülüzade Fazıl Ahmet Paşa tarafından inşa edilmiştir. 20. yy.'ın başlarında Balıkpazarı Camii adı verilmiştir. 13 Eylül 1922'de İzmir'de Frenk Mahallesi'nde başlayan büyük İzmir yangını sonunda etrafında bulunan medrese, ham ve hamamlarla birlikte yanmıştır. Daha sonra açılan Fevzi Paşa Bulvarı nedeniyle istimlak edilen yapının yerinde halen bir şey bulunmamaktadır.	Kaynak: Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, Fihrist Defteri, nr. 208, 8/1548; Râif Nezih, İzmir Tarihi, İzmir, 1927, 8. forma, s. 9, Aktepe, Tarih Enstitüsü Dergisi, "Osmanlı Devri İzmir Cami'leri Hakkında", 1972, S.188.	Tanım: İzmir İkçeşmelik semtinde bulunan camii 743. sokak üzerinde bulunmaktadır. Dolaplıkuyu Camii ile ilgili herhangi bir kayıt bulunamamış fakat yazıta nazaran, 1888/1889 yılında Hacı Ömer Lütfi tarafından inşa ettirildiğini söylemek mümkündür. Bir dernek tarafından 1958 yılında restorasyona maruz kaldığını bildiğimiz camii günümüzde varlığını korumamaktadır. Kaynak: Aktepe, Tarih Enstitüsü Dergisi, "Osmanlı Devri İzmir Cami'leri Hakkında", 1972, S.185.
KONUM		

KAT.NO: 81	İRGAT PAZARI CAMİİ	ŞEYH CAMİİ
Tanım: İnşa tarihi bilinmeyen İrgat Pazarı Camii'nin Ağustos 1774 tarihli vakfiyede, Hacı Mustafa Efendi tarafından inşa ettirildiğinden söz edilmektedir. İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 91. Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde bahsettiği İsa Hocaoğlu Hacı Mustafa Camii bu cami ise 1671 yılından önce yapılmış olmalıdır. 1772/73 yılında çıkan bir yangında tamamen yanan yapı, 1774 yılında bakımını üstlenen Hafız Hacı Sarım Efendi tarafından yenidenayağa kaldırılmıştır. Bu kişinin cami dışında vakıf dükkanları, sebil ve yağhane de yaptırdığı belirtilmektedir.	Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 91.	Tanım: İzmir, Altınordu Mahallesi, 961. Sokak üzerinde yer almaktadır. Üsküdarlı Aziz Mahmut Hüdai Efendi'nin bir halifesi olan Şeyh Mustafa Efendi'nin Şeyh Camii'nin inşasını üstlendiği Nisan 1645 yılına tarihlenen vakfiyeden öğrenilmektedir. Bu vakfiyeden yola çıkılarak söz konusu caminin 16. yy.ın ikinci yarısında ayakta olduğu sonucuna varılmaktadır. 1671 yılında İzmir'e gelen Evliya Çelebi, Halvetiye tarikatının şeyhi olan Mustafa Efendi'ye ait olan camiden bahsetmektedir. Caminin 1809 yılına tarihlenen yazıt, taç kapısının üstünde yer almaktadır ve bu de yapının o tarihte geniş çaplı bir restorasyon geçirdiğini göstermektedir. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 132.
KONUM		KONUM

KAT.NO: 82	KARATAŞ CAMİİ	KAPTAN MEHMET BİN MUSTAFA CAMİİ
	Tanım: Karataş camii'nin inşasına halk tarafından başladığına fakat daha sonra Sultan III. Mustafa'nın yapıyı vakıf gelirleriyle nihayete erdirdiği söylenmektedir. Yapının Karataş semti civarında yer aldığı ifade edilse de tam olarak konumu bilinmemektedir. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 91.	Tanım: Yapının günümüzde mevcut olup olmadığı ve konumu ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Fakat 1564 yılına tarihlenen yazıta göre Kaptan Mehmet bin Mustafa tarafından inşa ettirildiği ve kentte bulunan erken tarihli camilerden birisi olduğu bilinmektedir. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 91.
	KAPICIZADE CAMİİ Tanım: Hakkında hiçbir bilginin bulunmadığı Kapıcızade Camii'nin Hacı Ahmet Ağa tarafından inşa ettirildiği bilinmektedir. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 91. TAHTALI MESCİD	KAPTAN PAŞA CAMİİ Tanım: İki kez Kaptan-ı Derya'lık ve Halep valisi olarak görev yapmış olan Kaptan Mustafa Paşa tarafından yapıldığı söylenen caminin kesin inşa tarihi bilinmemektedir. İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 91. Kaynak: Ali Kapıcıbaşılarında olan Giritlizeade Hacı Süleyman Ağa'nın oğlu Ahmet Ağa'ya ait 29.09.1806 tarihli vakfiyedeki bilgilerden bu camide kandil yakılması için maddi kaynak aktarıldığı anlaşılmaktadır. Vakfiye tarihi göz önüne alındığında söz konusu caminin 19. yy.'ın başlarında ibadete açık olduğu anlaşılmaktadır. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 91
Tanım: Tahtalı mescid hakkında sadece Havra Sokağı ile Mezarlıkbaşı civarında bulunduğu ve de 08.07.1836 tarihli bir vakfiyede adı geçtiği bilgisi mevcuttur. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 91		

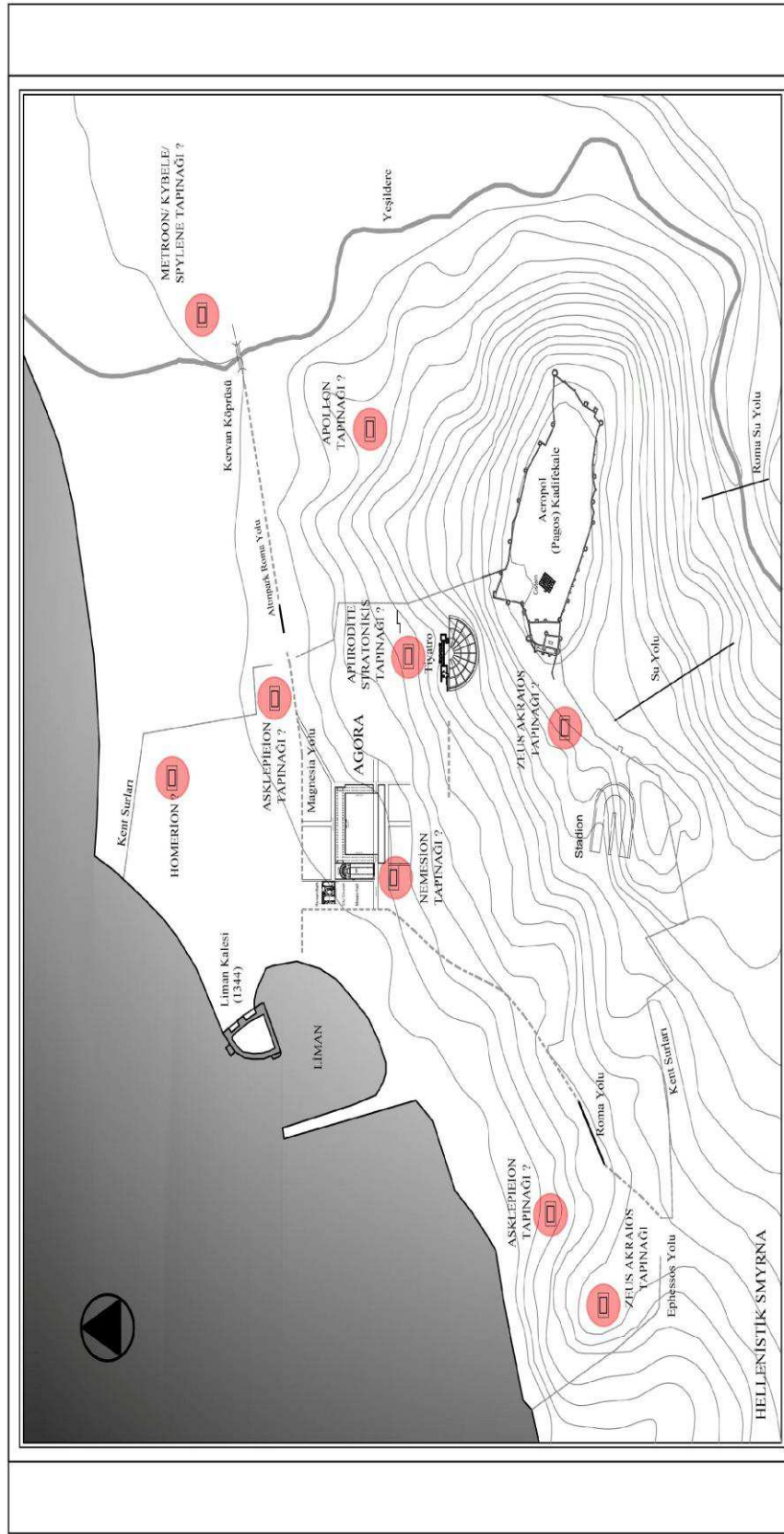
KAT.NO: 83	HASAN AĞA CAMİİ	HACI YUSUF CAMİİ
Tanım: Hasan Ağa Camii'nin adına 16.10.1889 tarihli Kasapbaşızade Şerif Ahmet Efendi'nin annesi olan Fatma Hanım'a ait vakfiyede rastlanılmaktadır. Vakfiye tarihinden önce ibadete açık olduğu anlaşılan yapı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 91.		Tanım: Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde sözünü ettiği Hacı Yusuf Camii'nin tam olarak lokasyonu bilinmemektedir. 31.08.1796 tarihli Tireli Kethüdazade ailesinden Hacı Osman Efendi'nin torunu, Hacı İbrahim Ağa'nın oğlu olan Hacı Mustafa'ya ait vakfiyede ve 29/30.09.1806 ile 24.04.1849 tarihlerindeki vakfiyelerde de söz konusu caminin adına rastlanmaktadır. Bu tarihlere bakılacak olursa, Hacı Yusuf Camii'nin 19. yy. ortalarında ibadete açık olduğu bilgisine ulaşılmaktadır. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 91.
DÂRÜL-KURÂ MEDRESESİ CAMİİ Tanım: İzmir'de Pazaryeri Mahallesi bulunan camii, Mehmet Paşa'nın babası Derviş Mehmet Ağa tarafından inşa edilen Dârul-Kurâ Medresesi'nin içine daha sonra ek olarak Mehmet Paşa'nın kızı Ayşe Hanım tarafından inşa ettirilen bir yapıdır. Ayşe Hanım, 30.01.17755 tarihli vakfiyesinde İzmir, Vakıflar Müdürlüğü, II. Vakfiye Defteri, s. 62/63., söz konusu camii'ye birçok malını vakfettiği ve elde edilen gelirle nelerin yapılması gerektiğini bildirmektedir. Bu bilgilere dayanarak Dârul-Kurâ Medresesi camii'nin 18. yy.'ın ortalarında inşa edildiğini söylemek mümkündür. Kaynak: Aktepe, Tarih Enstitüsü Dergisi, "Osmanlı Devri İzmir Cami'leri Hakkında", 1972, S.185.		HACI HASAN CAMİİ Tanım: Hacı Hasan Camii'sine dair ulaşılan tek bilgi Pazaryeri (Agora) Mahallesi'nde yer aldığıdır. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 91.

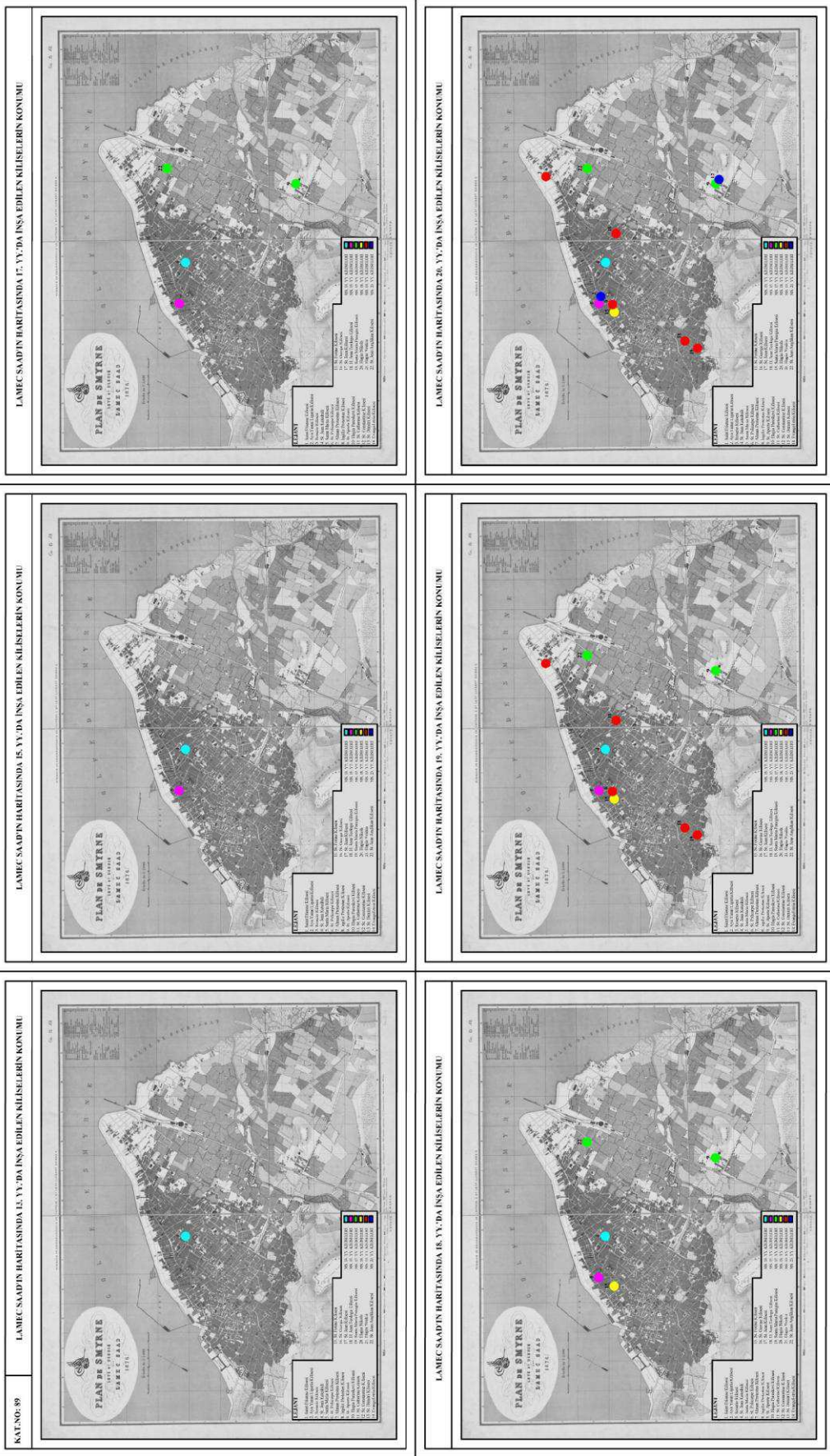
KAT.NO: 84	BÖLÜKPAŞA CAMİİ	AYAZMALI CAMİİ
Tanım: Bölükpaşa Camii, İzmir'in Kasap Hızır Mahallesi Horasan Sokak'ta yer aldığı söylenmektedir. Bu yapı aynı zamanda Hacı Mehmet Efendi Camii olarak da adlandırılmıştır. 1661 yılı tarihli vakfiyeye göre caminin kurucusu Müderris Hacı Mehmet Efendi'nin oğlu Osman Bölükbaşı'dır. Evliya Çelebi, seyahatnamesinde yanında medresesi olduğu bilinen söz konusu camiden bahsetmiş ve kapısının üzerinde yer alan 1672/73 yılına tarihlenen yazıtını yemiştir. Fakat bu yazıt 1671 yılından önce ayakta olan caminin restore yazıtı olmalıdır. Hacı Abdurrahman Ağa'nın kızı Nefise Hanım'ın 01.08.1823 tarihli vakfiyede ve 03.05.1897 tarihli başka bir vakfiyede ilk kez söz konusu caminin adına rastlanmıştır. Bu bilgiler göz önüne alınacak olursa caminin 19. yy.'ın sonlarında halen ayakta olduğunu bilgisine ulaşılmaktadır. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 90.	Tanım: 31.08.1796 yılına tarihlenen, Tirali Kethüdezaade Seyyid Hacı Mustafa Ağa'ya ait vakfiyede, söz konusu camiye vakfettiği balmumu yer almaktadır. Yapıya ait herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte bu kişinin evinin çevresinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 90.	Tanım: 31.08.1796 yılına tarihlenen, Tirali Kethüdezaade Seyyid Hacı Mustafa Ağa'ya ait vakfiyede, söz konusu camiye vakfettiği balmumu yer almaktadır. Yapıya ait herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte bu kişinin evinin çevresinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 90.
ALTI-PARMAK CAMİİ	ARAPDERESİ (GİRİTLİOĞLU) CAMİİ	ARAPDERESİ (GİRİTLİOĞLU) CAMİİ
Tanım: Görünmez Mahallesi ve ya Kasap Hızır Mahallesi'nde konumlandığı söylenen yapı, Hacı İlyas Efendi'nin oğlu Hemdem Çelebi tarafından inşa ettirildiği söylenmektedir. Haziran 1649 yılına tarihlenen vakfiyede caminin kurucusu olarak İlyas Efendi olarak geçmektedir. Söz konusu yapı ilk inşasında mescid olarak inşa edilmiş daha sonra cami olarak inşa edilmiştir. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 90.	Tanım: Arapderesi Camii'nin konumlandığı lokasyon nedeniyle bu adı almıştır. Fakat kurucusu Giritli Halil Ağa'nın oğlu olan Hacı Mustafa'nın oğlu Ahmet tarafından inşa ettirilmesi sebebiyle de Giritlioğlu Camii adıyla da anılmaktadır. 23.06.1901 yılına tarihli vakfiyede kurusunun kim olduğu bilgisi yer almaktadır ve de bu vakfiyeye dayanarak caminin 1901 yılında halen ayakta olduğu sonucuna varılmaktadır. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 90.	Tanım: Arapderesi Camii'nin konumlandığı lokasyon nedeniyle bu adı almıştır. Fakat kurucusu Giritli Halil Ağa'nın oğlu olan Hacı Mustafa'nın oğlu Ahmet tarafından inşa ettirilmesi sebebiyle de Giritlioğlu Camii adıyla da anılmaktadır. 23.06.1901 yılına tarihli vakfiyede kurusunun kim olduğu bilgisi yer almaktadır ve de bu vakfiyeye dayanarak caminin 1901 yılında halen ayakta olduğu sonucuna varılmaktadır. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 90.

KAT.NO: 85	KUDSİYE MOLLA MESCİDİ	KÜÇÜK HATUNİYE (SALİH PAŞA/ YENİ) CAMİİ
Tanım: İzmir'de, Kefeli Mahallesi'nde yer alan caminin kurucusu Mehmet Şemsettin oğlu Yusuf Efendi'nin kızı Kutsiye Molla Hanım'dır. 06.05.1784 tarihli vakfiyede Kutsiye Molla Hanım'ın caminin suyuolları için maddi kaynak sağladığı yer almaktadır ve de söz konusu vakfiyenin tarihi bize caminin bu vakfiye belgesinden var olduğunu göstermektedir. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 91	Tanım: Küçük Hatuniye Camii, İzmir, I. Kadriye Mahallesi, 626. Sokak üzerinde yer almaktadır. 1908 yılında inşa edildiği söylenen yapı aynı zamanda Salih Paşa Camii, Yeni Camii isimleriyle de anılmaktadır. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 91	Tanım: Küçük Hatuniye Camii, İzmir, I. Kadriye Mahallesi, 626. Sokak üzerinde yer almaktadır. 1908 yılında inşa edildiği söylenen yapı aynı zamanda Salih Paşa Camii, Yeni Camii isimleriyle de anılmaktadır. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 91
		KULLUK CAMİİ
Tanım: 1889 yılında inşa edilmiş olabileceği düşünülen Kulluk Camii'nin adına Kasapbaşızade Şerif Ahmet Efendi'nin annesi, Mustafa kızı Fatma Hanım'ın 16.10.1889 tarihli vakfiyesinde rastlanmaktadır. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 91	Tanım: 1889 yılında inşa edilmiş olabileceği düşünülen Kulluk Camii'nin adına Kasapbaşızade Şerif Ahmet Efendi'nin annesi, Mustafa kızı Fatma Hanım'ın 16.10.1889 tarihli vakfiyesinde rastlanmaktadır. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 91	ÇİÇEK MESCİDİ
		ÇİÇEK MESCİDİ
Tanım: Adanalı Hafız Nuri Efendi'nin oğlu Abdulfettah oğlu Abdullah Efendi tarafından Bozyaka'da inşa ettirildiği söylenmektedir. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 92.	Tanım: Çiçek Mahallesi'nde yer aldığı bilinen caminin ne zaman ve kim tarafından inşa edildiğine dair bilgilere henüz ulaşılabilmemiş değildir. 26.08.1895 ile 24.03.1901 tarihli vakfiyelerde Çiçek Mescidi adına ilk kez raslanılmıştır. Bu vakfiye kayıtları, Çiçek Mescidi'nin 19. yy.'da varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 90.	ÇİÇEK MESCİDİ

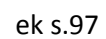
KAT.NO: 86	ALEMDAR MESCİDİ	KATİPOĞLU (AHMET REŞİT EFENDİ) MESCİDİ
Tanım: İzmir Pazaryeri mahallesinde ikamet eden Hacı Ali tarafından inşa edilmiş olan mescid'in yanında medrese ve çeşme yapısı da bulunuyordu. Günümüzde mevcut olmayan mescid'in konumlandığı mahalle ve inşa tarihi bilinmemektedir. Fakat bu mescid'in İzmir'deki varlığını kanıtlayan belgeler mevcuttur. Kaynak: Ankara, Vakıflar Genel Müdürlüğü, <i>Fihrist defteri</i>, nr. 208, c. V, 8/680, Aktepe, Tarih Enstitüsü Dergisi, "Osmanlı Devri İzmir Cami'leri Hakkında", 1972, S.183.		Tanım: Katipoğlu mescidi İzmir'in önde gelen ailelerinden Katipoğulları ailesinden öğreten Hacı Osman Efendi'nin babası Mehmet Efendi tarafından inşa ettirilmiştir. Aynı zamanda 18. Yy.'ın ortalarında yaşamış olduğunu bildiğimiz bi zât, 1750 yılında kestelli caddesinde medrese inşa ettirdiği bilinmektedir. Söz konusu mescitte aynı tarihlerde inşa edilmiş olma olasılığı bir hayli yüksektir. Kaynak: Aktepe, Tarih Enstitüsü Dergisi, "Osmanlı Devri İzmir Cami'leri Hakkında", 1972, S.183.
HASAN AĞA (YÜZBAŞI HASAN AĞA) CAMİİ Tanım: İzmir'de, Eşrefpaşa semtinde bulunan camii 474. sokak üzerinde yer almaktadır. Camini kurucusu olan Hasan Ağa ve ya Yüzbaşı Hasan Ağa'nın adıyla anılmaktadır. Söz konusu caminde yer alan yazıtta göre, yapı 1879/80 yılında Kayalıoğlu Zabiye Yüzbaşı Hasan Ağa tarafından inşa ettirildiği ve minaresinin de 1953 yılında yapıldığı belirtilmektedir. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 110.		SELİMİYE (HACİ ETHEM) CAMİİ Tanım: İzmir, Yeşiltepe Mahallesi'nde bulunan yapı, 402. Sokak üzerinde yer almaktadır. Yapının avlu duvarında yer alan inşa yazıtında, Hacı Ethem Ağa tarafından Ekim-Kasım 1899 yılında inşa ettirildiğinden söz etmektedir. Bu yapı Selimiye Camii adıyla tanınmıştır. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, "Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler", İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 128.

KAT.NO: 87	KÜÇÜK İHSANİYE CAMİİ	HORASAAANLI (HORASAN, HACI ALİ AĞA CAMİİ) MESCİDİ
	Tanım: İzmir, Atilla Mahallesi, 464. sokak üzerinde yer almaktadır. 1857 yılında inşa edildiği bir kayıta belirtilen caminin ön kısmında yer alan ek mekanın üzerinde 1951 ve 1987 yılı tarihli yazıt yapının geçirdiği restorasyon tarihleridir. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, “Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler”, İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 122.	Tanım: Konak'ta Çimentepe Mahallesi'nde bulunan yapı 565/1. sokak üzerinde konumlanmaktadır. Horasanlı Camii aynı zamanda Horasan, Hacı Ali Ağa Camii adlarıyla da anılmaktadır. Caminin inşa tarihi bilinmemektedir. Fakat 19.06.1888 tarihli vakfiyede yer alan bilgilere göre, Süleyman Horasanlı Hacı Ali Efendi tarafından inşa ettirmiştir. Buna karşın bazı belgelerde kurucusu olarak Hacı Ali Ağa adı anılırken, bazı belgelerde ise yapının Tevhidiye Mescidi adıyla anılmaktadır. Detaylı bir restorasyon çalışması sonucu günümüze ulaşabilmiş yapı, 1970'li yıllarda küçük, tek minareli, düz çatılı ve üzeri kiremit örtülü olan yapının günümüzdeki haliyle bir ilgisi bulunmamaktadır. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, “Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler”, İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 114.
	MAĞRİBLİ CAMİİ	MEHMET EFENDİ CAMİİ
	Tanım: Kim tarafından ve ne zaman inşa edildiği bilinmeyen Mağribli Camii, Tireli Kethüdazade Seyyit Hacı Mustafa Ağa oğlu olan Hacı İbrahim'in oğlu Hacı Osman Ağa'ya ait 31.08.1796 tarihli vakfiyede adı geçen ve bu vakfiye kaydından önce varlığını devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Vakfiyede söz konusu caminin lokasyonunun Hacı Mustafa Ağa'nın evinin karşısı olduğu öğrenilmektedir. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, “Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler”, İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 91	Tanım: Emirzade Seyyi Mehmet Efendi'nin tabakhaneler civarında Mehmet Efendi Camii'ni inşa ettirdiği bilinmektedir. Fakat camiyle ilgili günümüze ulaşmış bir gel ve ya bilgi bulunmamaktadır. Kaynak: İnci Kuyulu Ersoy, “Dinsel Yapılar Mimarisi I: Cami ve Mescidler”, İzmir Kent Ansiklopedisi Mimarlık I. Cilt, İzmir 2013, s. 91.

LAMEC SAAD'IN HARITASINDA KİLİSELERİN KONUMU

KAT.NO: 91

LAMEC SAAD'IN HARİTASINDA 17. YY.'DA İNŞA EDİLEN SINAGOGLARIN KONUMU

LAMEC SAAD'IN HARİTASINDA 18. YY.'DA İNŞA EDİLEN SINAGOGLARIN KONUMU

KAT.NO: 92

LAMEC SAAD'IN HARİTASINDA SİNAGOGLARIN KONUMU

